

УКРАЇНСЬКИЙ
ІСТОРИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

3

КИЇВ-1981

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), Ю. В. Бабко, П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, Ю. О. Гаврилюк (заст. головного редактора), П. М. Калениченко, А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції Г. Я. Туранська

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4.

Телефон 29-62-34

Художній редактор *Б. В. Сушко*

Технічний редактор *І. Ф. Міхалкіна*

Коректор *С. М. Півторак*

Здано до набору 5.02.81. Підп. до друку 16.03.81. БФ 20143. Формат 70×108¹/₁₆. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Ум. фарбо-відб. 14,5. Обл.-вид. арк. 14,97. Тираж 4075 пр. Зам. К-17.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, Репіна, 3.

Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 3 (240), 1981, март (на українському мові).
Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Ленина, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (240)
БЕРЕЗЕНЬ
1981

*Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця*

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНИЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

ЗМІСТ

СТАТТІ

XXVI з'їзд КПРС.

Актуальні проблеми комуністичного будівництва

Шевченко В. Ф. З'їзд — верховний орган Комуністичної партії	5
Грущенко І. П. XXVI з'їзд КПРС і економічна стратегія партії	18
Кравчук Л. М. Історична наука та ідеологічна робота в сучасних умовах	28

* * *

Єрхов Г. П. (<i>Донецьк</i>). КПРС у боротьбі за зміцнення й розвиток соціалізму (до виходу у світ другої книги п'ятого тому шеститомної «Історії Комуністической партії Советского Союза»)	43
Горшков В. П., Салабай В. Ф. Важлива віха в історії партії (до 60-річчя X з'їзду РКП (б))	51
Всесоюзна наукова конференція, присвячена 75-річчю першої російської революції 1905—1907 рр.	64
Кульчицький С. В., Шаталіна Є. П. Основні здобутки радянської історичної науки в 1975—1979 рр.	71
Курас І. Ф., Буравченкова С. Б. До питання про ідейно-політичну суть «лівих» течій в УСДРП	83

ПОВІДОМЛЕННЯ

110-річчя Паризької Комуні

Виговський І. І. З історії поширення ідей Паризької Комуні на Україні (70-і роки XIX ст.)	96
Кругляк Б. А. (<i>Сизрань</i>). Ганна Пустовойтова — учасниця Комуні	100

Трибуна молодого автора

Талан А. Г. (<i>Сімферополь</i>). Про рух за комуністичне ставлення до праці (1976—1980 рр.)	104
--	-----

КОНСУЛЬТАЦІ З ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЧНОГО СЕМІНАРУ «ЗРОСТАННЯ КЕРІВНОЇ РОЛІ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ — ЗАКОНОМІРНІСТЬ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІЗМУ І КОМУНІЗМУ»

Горовський Ф. Я. КПРС і розвиток національних відносин зрілого соціалістичного суспільства	111
--	-----

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Овсій І. О. З досвіду викладання історії КПРС у вузах 124

НАШ КАЛЕНДАР

Роїк В. Г. Василь Григорович Ком'яхов (до 70-річчя з дня народження) 130
Зінченко Ю. І., Коньков В. О. Уславлений партизанський керівник,
партійний і державний діяч (до 80-річчя з дня народження О. Ф. Федорова) 132
Хлапта О. В. (*Ужгород*). Мужній борець за щастя народу (до 80-річчя з дня
народження Яна Шверми) 134

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Орлова Т. В. Викриття радянською історіографією буржуазної фальсифікації
ролі КПРС в політичній системі суспільства зрілого соціалізму 137

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Горлач М. І. (*Харків*), Протопопов О. А. (*Харків*), Шумаров В. Т.
(*Харків*). Руководящая роль КПСС в условиях развитого социализма. Воз-
растание руководящей роли КПСС в строительстве социализма и коммуниз-
ма. Вопросы внутривластной жизни и руководящей деятельности КПСС
на современном этапе 145
Панібудьласка В. Ф., Шелест Д. С. (*Одеса*). Г. И. Гончарук. Пар-
тийное руководство идейно-политическим воспитанием молодежи в период
строительства социализма 148
Заболотна І. П., І. М. Кулнич. Трасса братского сотрудничества 149
Пугач Є. П. (*Харків*). В. В. Сухарев. Рабочий класс социалистической Чехо-
словакии (1948—1960 гг.) 151
Молодчиков О. В., Сороковська С. В. Показчик бібліографічних
посібників з історії Української РСР (1966—1977 рр.) 153

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Віднянський С. В. Міжреспубліканська наукова конференція молодих учених 158
Давидова П. Д. Вшанування професора П. М. Шморгуна з нагоди його
60-річчя 159
Нерод В. О. Захист докторської дисертації В. П. Чугайовим 160

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

XXVI съезд КПСС.

Актуальные проблемы коммунистического строительства

Шевченко В. Ф. Съезд — верховный орган Коммунистической партии . . .	5
Грущенко И. П. XXVI съезд КПСС и экономическая стратегия партии . . .	18
Кравчук Л. М. Историческая наука и идеологическая работа в современных условиях	28

* * *

Ерхов Г. П. (<i>Донецк</i>). КПСС в борьбе за укрепление и развитие социализма (к выходу в свет второй книги пятого тома шеститомной «Истории Коммунистической партии Советского Союза»)	43
Горшков В. П., Салабай В. Ф. Важная веха в истории партии (к 60-летию X съезда РКП (б))	51
Всесоюзная научная конференция, посвященная 75-летию первой русской революции 1905—1907 гг.	64
Кульцицкий С. В., Шаталина Е. П. Основные достижения советской исторической науки в 1975—1979 гг.	71
Курас И. Ф., Буравченко С. Б. К вопросу об идейно-политической сущности «левых» течений в УСДРП	83

СООБЩЕНИЯ

110-летие Парижской Коммуны

Выговский И. И. Из истории распространения идей Парижской Коммуны на Украине (70-е годы XIX ст.)	96
Кругляк Б. А. (<i>Сызрань</i>). Анна Пустовойтова — участница Коммуны . . .	100

Трибуна молодого автора

Талан А. Г. (<i>Симферополь</i>). О движении за коммунистическое отношение к труду (1976—1980 гг.)	104
--	-----

КОНСУЛЬТАЦИИ ПО ПРОБЛЕМЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО СЕМИНАРА «ВОЗРАСТАНИЕ РУКОВОДЯЩЕЙ РОЛИ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ --- ЗАКОНОМЕРНОСТЬ СТРОИТЕЛЬСТВА СОЦИАЛИЗМА И КОММУНИЗМА»

Горовский Ф. Я. КПСС и развитие национальных отношений зрелого социалистического общества	111
---	-----

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Овсий И. А. Из опыта преподавания истории КПСС в вузах	124
--	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Ронк В. Г. Василий Григорьевич Комяхов (к 70-летию со дня рождения) . .	130
Зинченко Ю. И., Коньков В. А. Прославленный партизанский руководитель, партийный и государственный деятель (к 80-летию со дня рождения А. Ф. Федорова)	132
Хланта А. В. (<i>Ужгород</i>). Мужественный борец за счастье народа (к 80-летию со дня рождения Яна Швермы)	134

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Орлова Т. В. Разоблачение советской историографией буржуазной фальсификации роли КПСС в политической системе общества зрелого социализма	137
--	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Горлач Н. И. (<i>Харьков</i>), Протопопов А. А. (<i>Харьков</i>), Шумаров В. Т. (<i>Харьков</i>). Руководящая роль КПСС в условиях развитого социализма. Возрастание руководящей роли КПСС в строительстве социализма и коммунизма. Вопросы внутрипартийной жизни и руководящей деятельности КПСС на современном этапе	145
--	-----

Панибудьласка В. Ф., Шелест Д. С. (Одесса). Г. И. Гончарук. Партийное руководство идейно-политическим воспитанием молодежи в период строительства социализма	148
Заболотная И. И. И. М. Кулинич. Трасса братского сотрудничества	149
Пугач Е. П. (Харьков). В. В. Сухарев. Рабочий класс социалистической Чехословакии (1948—1960 гг.)	151
Молодчиков А. В., Сороковская С. В. Показчик бібліографічних посібників з історії Української РСР (1966—1977 рр.)	153

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Виднянский С. В. Межреспубликанская научная конференция молодых ученых	158
Давыдова Н. Д. Чествование профессора П. М. Шморгуна по случаю его 60-летия	159
Нерод В. А. Защита докторской диссертации В. П. Чугаевым	160

СТАТТІ

XXVI з'їзд КПРС.

Актуальні проблеми комуністичного будівництва

В. Ф. ШЕВЧЕНКО (Київ)

З'їзд — ВЕРХОВНИЙ ОРГАН КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ

В обстановці великого політичного і трудового піднесення зустріли комуністи, усі трудящі нашої країни XXVI з'їзд КПРС. Радянські люди висловлюють однакову підтримку внутрішньої і зовнішньої політики партії, неухильну рішучість ударною працею зміцнювати економічну й оборонну могутність соціалістичної Батьківщини. Запоруку своїх перемог вони вбачають в керівній і спрямовуючій ролі Комуністичної партії Радянського Союзу, яка виконує роль політичного вождя робітничого класу, всіх трудящих, всього народу. Це законодавчо закріплено в Конституції СРСР, конституціях союзних і автономних республік.

Втіленням керівної ролі КПРС, її тісного зв'язку з масами є її найвищий орган — з'їзд. «Найвищим виявом керівної ролі КПРС, — говорив товариш Л. І. Брежнев, — є партійні з'їзди, які немов прокладають генеральний маршрут поступального руху радянського суспільства»¹. З'їзд засновує, створює марксистсько-ленінську партію, дає їй назву, змінює останню, затверджує, переглядає її Програму і Статут, визначає зміст і мету діяльності партії, лінію у внутрішній та зовнішній політиці, розглядає і розв'язує найважливіші питання керівництва революційним рухом, комуністичним будівництвом, обирає Центральні партійні органи. Резолюції і постанови з'їзду обов'язкові для всіх партійних організацій, для кожного комуніста. Їх ніхто не може переглянути, змінити або замінити. Таке право має тільки наступний з'їзд партії.

Дослідники історії КПРС, історії міжнародного комуністичного руху, партійного будівництва приділяли і приділяють значну увагу вивченню положень К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, партійних документів про значення, підготовку і проведення найвищого партійного форуму. Питання підготовки і проведення з'їздів партії висвітлюються в багатотомній історії КПРС, в підручниках і навчальних посібниках з історії партії та партійного будівництва, в ряді монографій, брошур і статей¹⁻³. Значну роль у розкритті цієї теми відіграє публікація за останні десятиріччя другого видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса, Повного зібрання творів В. І. Леніна, біографічної хроніки В. І. Лені-

¹ Рад. Україна, 1981, 24 лют.

¹⁻³ Див.: История Коммунистической партии Советского Союза. М., Т. 1—5, 1965—1980; История Коммунистической партии Советского Союза. М., 1980; Партийное строительство. Учебное пособие. М., 1978; Партийное строительство. Пособие для слушателей ВПШ. М., 1978; Лекции по партийному строительству. М., 1978; Сидоров А. И. Верховный орган КПСС. М., 1964; Аполлонов Л. А. Верховный орган ленинской партии. М., 1976, та ін.

на. стенографічних звітів з'їздів КПРС, видання «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», довідників партійного працівника, тематичних збірників документів партії тощо.

Весь історичний досвід Комуністичної партії Радянського Союзу, міжнародного комуністичного руху переконливо свідчить, що від з'їзду марксистсько-ленінської партії, його складу, повноважень і практичної діяльності, змісту і характеру прийнятих резолюцій і постанов, їх реалізації у великій мірі залежать організованість, боездатність партії, правильність її політичної лінії, успіх у керівництві масами, в боротьбі за нове суспільство. Найвищий форум партії уособлює її революційний характер, керівну і спрямовуючу роль в боротьбі за побудову соціалізму і комунізму, забезпечує єдність партійних рядів, дає можливість спрямовувати діяльність з одного центра, до однієї мети.

К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін обґрунтували роль і значення партійного з'їзду, прищипові положення про його функції. Основні положення наукового комунізму, створюючи Союз комуністів (1847 р.), який, за висловом В. І. Леніна, був «...хоча невеликою, але справді пролетарською партією...»², в Статуті визначили його найвищий орган — конгрес, який «...є законодавчою владою всього Союзу»³. Делегати конгресу обиралися в місцевих парторганізаціях. Кожен член Союзу повинен був виконувати постанови конгресу. За дорученням другого конгресу Маркс і Енгельс написали програму Союзу — «Маніфест Комуністичної партії», який було випущено в світ на початку 1848 р. Ця видатна праця і понині залишається програмним документом міжнародного комуністичного руху, вона, за словами В. І. Леніна, «...варта цілих томів: духом її до цього часу живе і рухається весь організований і революційний пролетаріат цивілізованого світу»⁴.

Ідеї Союзу комуністів були розвинуті далі в Статуті, затвердженому на засіданні Лондонського округу Союзу 5 січня 1851 р. за участю К. Маркса. В ньому вказувалося: «Конгрес приймає від Центрального комітету ...звітну доповідь про всю його діяльність і про становище Союзу; він роз'яснює принципи тієї політики, якої повинен дотримуватися Союз; вирішує питання про зміни в статуті і призначає місце, в якому повинен знаходитися протягом наступного року Центральный комітет»⁵. Передбачалося, що у невідкладних випадках ЦК може скликати надзвичайний конгрес.

Основні ідеї про партію робітничого класу, її найвищі органи К. Маркс і Ф. Енгельс розвивали в своїх наступних працях, практично втілювали в діяльності Інтернаціоналу. В «Тимчасовому Статуті Товариства» (1864 р.), «Статуті і Регламенті Міжнародного Товариства Робітників» (1866 р.), «Загальному Статуті і Організаційному регламенті Міжнародного Товариства Робітників» (1871 р.) найвищим органом Інтернаціоналу було визначено конгрес, делегати на який обирались від усіх секцій Інтернаціоналу⁶. В цих та інших документах визначались найважливіші елементи партійної демократії і дисципліни, вказувалося на принцип підкорення меншості більшості, який застосовувався при вирішенні всіх питань на конгресі Інтернаціоналу, підкреслювалась обов'язковість його рішень, вказувалося, що для перебування в Інтернаціоналі необхідно визнавати владу його законів.

² Ленін В. І. Август Бебель. — Повне збір. творів. т. 23, с. 351.

³ Маркс К. і Енгельс Ф. Статут Союзу комуністів. — Твори, т. 4, с. 505.

⁴ Ленін В. І. Фрідріх Енгельс. — Повне збір. творів, т. 2, с. 10.

⁵ Маркс К. і Енгельс Ф. Статут Комуністичного союзу (текст з помилками К. Маркса). — Твори, т. 7, с. 538.

⁶ Див.: Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 16, с. 14—16, 523—526; т. 17, с. 432—446.

В нових історичних умовах марксистське вчення про пролетарську партію далі розвинув і збагатив В. І. Ленін. На основі узагальнення досвіду російського й світового робітничого руху В. І. Ленін створив струнку вчення про партію, як найвищу форму революційної організації робітничого класу, всебічно розробив її ідейно-теоретичні та організаційні основи, стратегію і тактику більшовизму, принципи й норми партійного життя і партійного керівництва. Чільне місце у вченні про пролетарську партію нового типу, в її практичній діяльності Володимир Ілліч відводив найвищому форуму комуністів. «Все життя — до самого кінця, — писала Н. К. Крупська, — він надавав партійним з'їздам винятково великого значення; він вважав, що партійний з'їзд — це найвища інстанція, на з'їзді повинно бути відкинуте все особисте, ніщо не повинно бути затушоване, все сказане відверто. До партійних з'їздів Ілліч завжди особливо ретельно готувався, особливо старанно обдумував до них свої промови»⁷.

Вперше положення про з'їзд як верховний орган партії було сформульовано В. І. Леніним в його проект статуту, внесеному на розгляд II з'їзду РСДРП⁸. За цією пропозицією В. І. Леніна і було визначено, що «верховним органом партії є партійний з'їзд. Він скликається (по можливості не рідше одного разу на два роки) Радою партії. Рада партії зобов'язана скликати з'їзд, якщо цього вимагають партійні організації, які разом мають право на половину голосів на з'їзді. З'їзд вважається дійсним, коли на ньому представлені організації, які разом мають право більше ніж на половину ухвальних голосів»⁹.

Ленінське визначення з'їзду як верховного партійного форуму впливає з самої суті марксистсько-ленінського вчення про вирішальну роль народних мас в історії, природу і характер комуністичної партії, як колективістської організації, колективного вождя робітничого класу. Всю свою діяльність вона проводить на основі ленінських принципів і норм, зокрема демократичного централізму, що забезпечує високу активність і самодіяльність комуністів, їх колективну думку і колективну дію. «...Всі справи партії ведуть, прямо або через представників, усі члени партії, на рівних правах і без всякого винятку...»¹⁰, — писав Володимир Ілліч. «Тільки колективний досвід, — підкреслював В. І. Ленін, — тільки досвід мільйонів може дати... вирішальні вказівки...»¹¹. З'їзд є саме тією інстанцією, яка перетворює в закон загальний досвід і волю мас.

За життя Володимира Ілліча відбулося 12 з'їздів нашої партії з 26. Тільки на трьох з них — на I і VI через переслідування царського і буржуазного Тимчасового урядів та на XII — через тяжку хворобу Ленін не був присутнім. Але його праці, вказівки, величезна організаторська і політична робота зіграли вирішальну роль в їх проведенні. В. І. Ленін безпосередньо керував роботою з'їздів, на яких був присутнім, обирався до керівних органів, робив доповіді і виступав в обговоренні найважливіших питань, виробляв проекти резолюцій або брав участь в їх підготовці.

Так, напередодні II з'їзду РСДРП, згуртувавши навколо «Искры» партійні організації Росії, Ленін зосередив в своїх руках вирішення

⁷ Спогади про Володимира Ілліча Леніна. К., 1969. Т. I, с. 293.

⁸ Див.: Ленін В. І. Проект статуту партії. — Повне збір. творів, т. 7, с. 245.

⁹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1978. Т. I, с. 67.

¹⁰ Ленін В. І. Соціал-демократія і вибори до Думи. — Повне збір. творів, т. 14, с. 234.

¹¹ Ленін В. І. Промова на I Всеросійському з'їзді Рад народного господарства 26 травня 1918 р. — Повне збір. творів, т. 36, с. 358.

основних питань по підготовці цього партійного форуму: створення Організаційного комітету, визначення норм представництва, часу і місця його проведення. У серпні 1902 р. Володимир Ілліч у Лондоні провів нараду з представниками Петербурзького комітету РСДРП, російської організації «Искры», «Північного робітничого союзу», де було затверджено ядро Організаційного комітету (ОК) по скликанню II з'їзду партії. Керуваний Леніним, ОК провів велику роботу по підготовці з'їзду. В. І. Ленін розробив регламент і порядок денний з'їзду, підкресливши, що «...доповіді *бажані з усіх* галузей с.-д. роботи...»¹². Йому належать проекти резолюцій про Програму РСДРП (кілька варіантів) і зауваження до неї, про Статут РСДРП, про місце Бунду в партії, про економічну боротьбу, про 1 Травня, міжнародний конгрес, про демонстрації, про терор, пропаганду, про ставлення до молоді, що вчиться, про розподіл сил, про партійну літературу. На з'їзді Леніна обрали членом бюро (президії), мандатної, програмної і статутної комісій, він неодноразово головував на засіданнях, виступав з доповіддю про статут партії і з промовами при обговоренні майже всіх питань порядку денного. У протоколах з'їзду зафіксовано понад сто ленінських виступів, реплік і зауважень¹³.

Глибоке знання життя, геніальне проникнення в суть процесів суспільно-політичного розвитку, переконливість аргументації, ясне розуміння завдань, величезна організаційно-політична робота В. І. Леніна дали змогу створити більшовицьку партію, що знаменувало початок нової епохи в російському і міжнародному робітничому русі.

При підготовці і проведенні кожного партійного форуму партії В. І. Ленін віддавав цій роботі всі сили, енергію, величезний розумовий потенціал. Першорядну роль великий вождь приділяв вивченню документів і матеріалів з'їздів. «Кожний член партії, якщо він хоче свідомо брати участь у справах своєї партії, повинен старанно вивчати наш партійний з'їзд»¹⁴, — писав В. І. Ленін, тому що рішення, протоколи цього форуму «...дають єдину в своєму роді, незамінну по точності, повноті, всебічності, багатству і аутентичності, картину дійсного стану справ у нашій партії, картину поглядів, настроїв і планів, намальовану самими учасниками руху...»¹⁵. Ці документи, вказував Володимир Ілліч, є основою наступної роботи партії, стимулом і дороговказом боротьби за революційне перетворення суспільства на засадах комунізму. «Яка прекрасна річ — наш з'їзд... Рішення прийнято. Етап пройдено, — писав він, — ...Вперед! — оце я розумію. Це — життя. Це — не те, що нескінченні, нудні інтелігентські дебати, які кінчаються не тому, що люди розв'язали питання, а просто тому, що втомилися говорити...»¹⁶.

В. І. Ленін рішуче відстоював значення з'їзду, як верховного органу партії, давав відсіч опортуністам, які не визнавали цього. Так, після II з'їзду РСДРП меншовики розгорнули кампанію бойкоту, саботажу його рішень. Мартов заявляв: «З'їзд не божество і рішення його не святиня». Йому підспівував Троцький, просторікуючи, «що рішення з'їзду не священі»¹⁷. В. І. Ленін у статті «Солов'я байками не годують» (1905 р.) піддав подібні погляди нищівній критиці, показав, що вони спрямовані на розвал партії. З'їзд, писав Володимир Ілліч, є єди-

¹² Ленін В. І. До питання про доповіді комітетів і груп РСДРП загальнопартійному з'їздові. — Повне збір. творів, т. 7, с. 68.

¹³ Див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1965. Т. I, с. 427.

¹⁴ Ленін В. І. Крок вперед, два кроки назад. — Повне збір. творів, т. 8, с. 183.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же, с. 319—320.

¹⁷ Див.: Аполлонов Л. А. Указ. соч., с. 11—12.

ним законодавцем партії і «...йому і тільки йому належить видання загальнообов'язкових норм...»¹⁸, а його рішення «...має бути остаточне...»¹⁹.

Більшовики рішуче виступали проти спроб опортуністів протиставити партійному з'їзду іншого роду зібрання. Так були відкинуті намагання опортуністів скликати т. зв. безпартійний «робітничий з'їзд», що могло привести до розчпнення партійних організацій в широких безпартійних масах. Не зустріли підтримки і пропозиції про заміну найвищого органу партії конференціями, чи опросом організацій. З приводу цього ЦК більшовиків в 1905 р. заявив, що це неможливо як по суті, так і з формальних міркувань. Місцеве, хоча б і повсюдне обговорення питань партійного життя не може замінити загальнопартійного обговорення і вирішення їх; перше не тільки значно вужче по своєму матеріалу, по змісту партійного досвіду, яке воно охоплює, але й пов'язане з надто малою відповідальністю тих, що відповідають за результати їх рішення. Досвід організацій настільки ж не рівнозначний з'їзду, наскільки арифметична сума організацій не рівнозначна партії²⁰.

І в наступні роки В. І. Ленін, партія відкинули всякі намагання опортуністичних угруповань і фракціонерів — «децистів», «робітничої опозиції», троцькістів, зінов'євців, правих ухильників применшити значення з'їздів як найвищих органів партії, не виконувати їх рішення. Так, під час боротьби партії, В. І. Леніна за закінчення Брестського миру (1918 р.) «ліві комуністи» запропонували скликати для обговорення цього питання не з'їзд, а партійну конференцію, на яку делегатами «запросити» керівних працівників окремих областей, де опортуністам вдалося захопити керівництво. На засіданні ЦК 19 січня 1918 р. В. І. Ленін піддав різкій критиці таку пропозицію. Він підкреслив, що не бачить смислу в конференції тому, що «...рішення її не можуть бути обов'язковими для ЦК, ...що в силу цього нам для одержання точних директив від партії необхідно скликати партійний з'їзд»²¹. Партія підтримала ленінську пропозицію²².

Марксистсько-ленінські положення про роль, основні функції, порядок проведення з'їзду партії, як найвищого її керівного органу, послідовно втілюються в життя Комуністичною партією Радянського Союзу. Протягом її історії відбулось 26 з'їздів, з них 6 — в дожовтневий період, 20 — за роки Радянської влади. До революції партії доводилось в тяжких умовах підпілля готувати з'їзди. Делегати на них обирались в обстановці переслідувань з боку царського самодержавства, переборювали значні труднощі, щоб добратись на з'їзд. Часто доводилось вирішувати складні питання про місце його проведення, фінансування. Чимало зусиль В. І. Ленін, більшовики витрачали на боротьбу проти дезорганізаторських дій «економістів», меншовиків, бундівців та інших опортуністів. Тому підготовка і проведення найвищих партійних форумів мали свої особливості. Так, II і III з'їзди РСДРП були скликані спеціально створеними Організаційними комітетами (ОК). IV (Об'єднавчий) — ЦК, що складався з більшовиків і меншовиків, V — під тиском місцевих організацій Центральним Комітетом, біль-

¹⁸ Ленін В. І. Відкритий лист до голови Ради РСДРП тов. Плеханова. — Повне збір. творів, т. 10, с. 69.

¹⁹ Ленін В. І. Передмова до брошури «Робітники і партійний розкол». — Повне збір. творів, т. 11, с. 153.

²⁰ Див.: Четвертый (Объединительный) съезд РСДРП. Протоколы. М., 1959, с. 554.

²¹ Ленін В. І. Виступи на засіданні ЦК РСДРП(б) 19 січня (1 лютого) 1918 р. — Повне збір. творів, т. 35, с. 305.

²² Див.: Седьмой Экстренный съезд РКП(б). Стен. отчет. М., 1962.

шість в якому становили меншовики, що чинили опір проведенню партійного форуму²³, VI з'їзд РСДРП(б) був підготовлений ЦК більшовицької партії. Після Великого Жовтня з'їзди скликалися за постановою ЦК.

Партія, узагальнюючи набутий досвід, постійно вдосконалює підготовку і проведення вищих партійних форумів. Так, напередодні II з'їзду РСДРП ОК виробив «Проект Статуту II з'їзду РСДРП», до якого додавалась спеціальна пояснююча записка²⁴. До цих документів схвально поставився В. І. Ленін²⁵. В прийнятому на цьому з'їзді Статуті було визначено значення з'їзду і порядок його скликання²⁶. III з'їзд РСДРП (1905 р.) за пропозицією В. І. Леніна включив до Статуту положення про те, що ЦК зобов'язаний скликати з'їзд протягом двох місяців, якщо цього вимагають партійні організації, які «...разом мають право на половину голосів на з'їзді»²⁷. В Статуті, прийнятому на II з'їзді, не регламентувались строки скликання з'їзду на вимогу місцевих комітетів. Рішення ж III з'їзду усували цю невизначеність, за яку чіплялись меншовики, що захопили більшість у Раді партії і не хотіли нового з'їзду.

В Статуті передбачалось також, що «в разі відмови ЦК скликати з'їзд на вимогу половини комітетів, з'їзд скликається ОК, обраним на конференції представників від повноправних комітетів. Організаційний комітет по скликанню з'їзду має всі права Центрального Комітету»²⁸. IV з'їзд РСДРП конкретизував це положення, записавши: «Екстрений з'їзд повинен бути скликаний у двомісячний строк на вимогу не менше половини всіх членів партії»²⁹. З того часу положення про скликання з'їздів на вимогу місцевих комітетів, про проведення екстрених (надзвичайних, позачергових) партійних форумів включаються в усі Статуты партії. За всю історію позачергові (надзвичайні) з'їзди скликалися двічі: в березні 1918 р. VII (екстрений) з'їзд, який вирішив питання про заключення Брестського миру, в січні — лютому 1959 р. — XXI з'їзд, який прийняв контрольні цифри семирічного плану.

VI з'їзд РСДРП(б) (1917 р.) більш детально, ніж раніше, виклав в Статуті функції верховного органу партії, який «...а) заслуховує і затверджує звіти ЦК, ревізійної комісії та інших центральних установ; б) переглядає і змінює програму партії; в) визначає тактичну лінію партії в поточних питаннях і г) обирає ЦК і ревізійну комісію»³⁰. У Статуті, прийнятому VIII Всеросійською партійною конференцією (1919 р.) положення про найвищі органи, в т. ч. і з'їзд, були виділені в спеціальний розділ³¹. На XIV з'їзді ВКП(б) (1925 р.) функції партійного форуму було доповнено вказівкою про те, що він також переглядає і змінює Статут партії³². Всі ці принципи положення втілені і в нині діючому Статуті КПРС.

Значення з'їздів, їх величезна роль в житті й діяльності партії в значній мірі забезпечуються регулярним, у відповідності до статутних строків, їх проведенням. II з'їзд РСДРП визнав необхідним проводити

²³ Див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 1, с. 416—420; т. 2, с. 40—42, 163, 195—215.

²⁴ Второй съезд РСДРП. Протоколы, с. 706—711.

²⁵ Див.: Ленін В. І. Організаційному комітетові. Лист до ОК. — Повне зібр. творів, т. 46, с. 272—273.

²⁶ Див.: Второй съезд РСДРП. Протоколы, с. 425.

²⁷ КПРС в резолюціях і рішеннях..., т. 1, с. 119.

²⁸ Там же, с. 120.

²⁹ Там же, с. 175—176.

³⁰ Там же, с. 481.

³¹ Там же, т. 2, с. 124—125.

³² Там же, с. 285.

їх не рідше одного разу на два роки, III — вніс до Статуту положення про щорічне скликання найвищого партійного форуму. Така періодичність його проведення закріплювалась в Статуті аж до XV з'їзду ВКП(б) (1927 р.), який прийняв рішення про скликання з'їздів не рідше одного разу на два роки, а XVII і XVIII з'їзди — не рідше одного разу в три роки і внесли відповідні зміни в Статут. XIX і XXII з'їзди КПРС визначили термін скликання найвищого партійного форуму — не рідше одного разу в чотири, а XXIV з'їзд — не рідше одного разу в п'ять років³³.

Поступове збільшення строків скликання найвищих партійних форумів обумовлювалось в першу чергу тим, що партія в процесі свого розвитку нагромаджувала все більший досвід, невпинно зростали рівень теоретичної підготовки й зрілості комуністів, їх вміння глибоко проникати в сутність процесів суспільного життя, знаходити вірне розв'язання проблем, що виникають. Все це дало можливість з'їздам визначати політичну лінію, завдання соціалістичного і комуністичного будівництва на більш тривалій строк, більше сил і уваги зосереджувати на організаторській і політичній роботі по виконанню прийнятих ними рішень. Так, обгрутовуючи необхідність скликання з'їзду партії не рідше одного разу на п'ять років, товариш Л. І. Брежнев говорив на XXIV з'їзді КПРС: «Багато товаришів вважають, що чергові з'їзди КПРС треба скликати не через чотири роки, а через п'ять років. Для такої постановки питання, як нам здається, є підстави. Проведення з'їздів КПРС через п'ять років дало б можливість партії підбивати підсумки і намічати завдання на кожне чергове п'ятиріччя відповідно до встановленої у нас практики планування народного господарства»³⁴.

Партійні з'їзди у нас готує вся партія, весь радянський народ, на які, за словами В. І. Леніна, необхідно принести «...перероблений, підсумований *практичний досвід*»³⁵. І далі в «Листі до організацій РКП про підготовку до партійного з'їзду» (1920 р.) він писав: «Врахувати практичний досвід, щоб відкинути шкідливе, об'єднати все цінне, щоб точно визначити ряд найближчих практичних заходів і здійснити їх що б то не стало, ні перед якими жертвами не спиняючись, — ось як ми розуміємо завдання моменту і завдання партійного з'їзду»³⁶.

Цієї ленінської настанови наша партія додержувалась і додержується завжди. На червневому (1980 р.) Пленумі ЦК КПРС у зв'язку з підготовкою до XXVI з'їзду КПРС підкреслювалось: «За минулі роки ми нагромадили цінний досвід комуністичного будівництва. Нам необхідно дбайливо підійти до всього позитивного, що є у нашій роботі, — чи то в місті, чи на селі.

Разом з тим, необхідно критично поглянути на упущення, недоліки, які, на жаль, є і в практиці господарювання, та й партійної роботи»³⁷.

Всебічній підготовці партійного з'їзду, участі широких мас в обговоренні питань його порядку денного, глибокому аналізу набутого досвіду, колективному пошуку шляхів розв'язання актуальних проблем

³³ Див.: Там же, т. 1, с. 67, 119; т. 4, с. 71; т. 5, с. 161, 380; т. 6, с. 373; КПРС в резолюціях і рішеннях..., т. 8, с. 315; т. 10, с. 442.

³⁴ Брежнев Л. І. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу. 30 березня 1971 року. — Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1972. Т. 3, с. 291—292.

³⁵ Ленін В. І. Лист до організацій РКП про підготовку до партійного з'їзду. — Повне збір. творів, т. 40, с. 138.

³⁶ Там же, с. 139.

³⁷ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 23 червня 1980 року. К., 1980, с. 8.

значною мірою сприяє завчасне повідомлення комуністів, широких мас трудящих про дату проведення. Ще IV з'їзд РСДРП встановив, що «скликання будь-якого з'їзду і порядок денний оголошуються ЦК партії або, у відповідних випадках, ОК не менш як за півтора місяця до з'їзду»³⁸. З того часу такий термін завчасного оголошення про наступний партійний форум фіксується в кожному, в тому числі і в нині діючому Статуті КПРС. На практиці таке повідомлення оголошується значно раніше. Про скликання, наприклад, XXIII з'їзду КПРС було повідомлено за 6 місяців до його відкриття, XXIV — за 8, XXV — за 10, XXVI — за 8 місяців.

Широкому і всебічному обговоренню проблем наступного з'їзду сприяє і практика попередньої публікації і обговорення комуністами, всіма трудящими проектів документів з корінних проблем суспільного розвитку. В обговоренні, наприклад, проекту ЦК КПРС до XXV з'їзду партії «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» брали участь десятки мільйонів комуністів і безпартійних, виступило 7,6 млн. чол., було внесено більше мільйона цінних пропозицій і зауважень, які враховано при остаточному доопрацюванні й затвердженні цього документу³⁹. Це ще одне свідчення демократичного, справді народного характеру нашої партії, яка кровно заінтересована в тому, щоб усі радянські люди знали про її діла і плани, мали щодо них свою думку. «Тільки при такій умові, — відзначав В. І. Ленін, — це буде справжня партія, яка вміє *завжди* заявляти свою думку і знаходить правильні шляхи для перетворення *думки*, що визначилася, в *рішення* нового з'їзду»⁴⁰.

Важливі питання безпосередньої підготовки і проведення XXVI з'їзду, наприклад, розглядалися на червневому і жовтневому (1980 р.) Пленумах ЦК КПРС. На початку грудня 1980 р. було опубліковано проект ЦК КПРС до XXVI з'їзду партії «Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року»⁴¹. Цей важливий документ став предметом активного обговорення в трудових колективах, в партійних, профспілкових і комсомольських організаціях, на зборах активу і пленумах партійних комітетів в районах, містах і округах, на обласних, крайових партконференціях, з'їздах компартій союзних республік, на XXVI з'їзді КПРС. В цьому обговоренні взяло участь більше 121 млн. чол., була внесена значна кількість цінних пропозицій, доповнень і уточнень. Такий підхід до підготовки найвищих партійних форумів дає можливість втілювати в їх рішеннях колективну думку комуністів, всього радянського народу, допомагає найбільш правильно визначити політичну лінію і конкретні завдання на наступний період.

З'їздами завершується звітно-виборна кампанія в партійних організаціях. Це — відповідальна пора підбиття підсумків, оцінки досягнутого, викриття недоліків, визначення напрямів роботи на майбутнє. Звіти і вибори — генеральний огляд партійних сил, стану справ, засіб невинного зміцнення єдності рядів партії, вироблення партійної громадської думки з найважливіших питань, дальшого піднесення активності комуністів, всіх партійних організацій, всього народу в боротьбі за здійснення програмних цілей. «...Звітно-виборна кампанія зобов'язує нас, — говорив товариш Л. І. Брежнев, — ще і ще раз все-

³⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях..., т. I, с. 176.

³⁹ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 52.

⁴⁰ Ленін В. І. Доповідь про Об'єднавчий з'їзд РСДРП. (Лист до петербурзьких робітників). — Повне збір. творів, т. 13, с. 62.

⁴¹ Рад. Україна, 1980, 2 груд.

бічно проаналізувати роботу партійних організацій по виконанню рішень XXV з'їзду партії. Підготовка до нового з'їзду — це могутня підойма піднесення політичної і трудової активності як комуністів, так і безпартійних»⁴².

На початок жовтня 1980 р. в республіці в основному завершилися звітно-виборні збори в цехових парторганізаціях і партгрупах, відбулися звіти і вибори більш як у 22 тис. первинних парторганізацій (приблизно третина від загальної кількості). На них були присутні понад 97% комуністів, виступили більш як 1,4 млн. чоловік⁴³. Висловлені на зборах міркування, думки з широкого кола питань партійної політики, роботи своїх організацій, принципова критика і самокритика свідчать про політичну зрілість комуністів, їх рішучість примножити свій вклад у здійснення накреслень партії.

Успіх роботи з'їзду в значній мірі залежить від складу його делегатів. В перші роки, коли партія діяла в підпіллі і не завжди можна було встановити точну чисельність тієї чи іншої організації, норма представництва на з'їзд визначалась не за кількістю членів партії, а за часом створення відповідної партійної організації, її значенням і активністю. Так, при виборах делегатів на II з'їзд РСДРП кожній з організацій, яка проявила себе активною роботою в пролетарських центрах, було надано по два голоси, незалежно від того, надіслала вона на з'їзд одного делегата чи двох. В його роботі брали участь 43 делегати, які мали 51 голос, а також було запрошено 14 чол. з правом дорадчого голосу, що представляли ряд закордонних соціал-демократичних організацій. В Статуті, прийнятому II з'їздом РСДРП, передбачалось, що кожна організація надсилає на наступні з'їзди по одному делегату, який має два голоси⁴⁴. III з'їзд РСДРП ухвалив, що кожна організація надсилає на з'їзд по одному делегату з одним голосом⁴⁵. В ході його роботи В. І. Ленін вніс пропозицію про перебудову представництва на з'їздах, визначати норму представництва на них за чисельністю партійних організацій. З цією метою він запропонував запровадити двотижневі звіти партійних організацій⁴⁶. Таммерфорська конференція РСДРП (грудень 1905 р.) вперше прийняла постанову встановити норми представництва на IV з'їзд РСДРП в залежності від кількості членів партії в тій чи іншій організації⁴⁷. IV і V з'їзди РСДРП зафіксували такий порядок визначення норм представництва в прийнятих ними Статутах⁴⁸. З того часу делегати на всі партійні форуми обираються від кількості членів партії, що відображено в Статуті КПРС.

Тривалий час в роботі з'їздів партії брали участь делегати з ухвальним і дорадчим голосом. До 1925 р. делегати з дорадчим голосом обирались місцевими парторганізаціями або запрошувались Центральним Комітетом чи іншим керівним органом по підготовці з'їзду з числа тих працівників, присутність яких на партійному форумі визнавалась необхідною. З встановленням в 1919 р. інституту кандидатів в члени партії⁴⁹, їх кількість іноді враховувалась разом із кількістю членів партії при визначенні норми обрання делегатів з ухвальним голосом.

⁴² Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 23 червня 1980 року, с. 8.

⁴³ Рад. Україна, 1981, 24 лют.

⁴⁴ Див.: Второй съезд РСДРП. Протоколы, с. IX, 24—25, 425, 443—444, 706—711.

⁴⁵ КПРС в резолюціях і рішеннях..., т. I, с. 120.

⁴⁶ Див.: Ленін В. І. Про двотижневі звіти партійних організацій. — Повне зібр. творів, т. 10, с. 184—185.

⁴⁷ Див.: Четвертый (Объединительный) съезд РСДРП, с. 555.

⁴⁸ Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях..., т. I, с. 176, 211.,

⁴⁹ Там же, т. 2, с. 123.

Так, при виборах делегатів на XIII з'їзд партії, Пленум ЦК РКП(б) (31 березня — 2 квітня 1924 р.) прийняв постанову «надати всім кандидатам у члени РКП право ухвального голосу при виборах на XIII з'їзд»⁵⁰. Ця постанова була затверджена XIII з'їздом РКП(б)⁵¹ і сприяла найширшому залученню до активної участі в житті партії (щойно прийнятих під час ленінського призову) понад 200 тис. кандидатів партії, переважно з числа робітників. Але такий порядок більше не практикувався. В циркулярному листі від 15 лютого 1925 р. ЦК РКП(б) роз'яснював, що надання кандидатам вирішального голосу при виборах на XIII з'їзд обумовлювалось певними причинами і надалі небажано, щоб кандидати користувалися однаковими правами з членами партії, вказував на необхідність посилити роботу з кандидатами по підготовці їх до вступу в члени партії⁵².

При виборах делегатів на XIV з'їзд ВКП(б) вперше була встановлена норма представництва делегатів з дорадчим голосом від числа кандидатів в члени партії⁵³. На XXV і XXVI з'їзди делегати з дорадчим голосом не обирались. Червневий (1980 р.) Пленум ЦК КПРС встановив норму представництва на XXVI з'їзд КПРС: один делегат з ухвальним голосом від 3 350 членів партії⁵⁴.

Кількість делегатів партійних з'їздів постійно зростає. В роботі II з'їзду РСДРП брало участь 57 делегатів, відповідно на VI — 267, VIII — 403, XII — 1164, XVII — 1961, XVIII — 2035, XX — 1430, XXII — 4813, XXIII — 4943, XXIV — 4963, XXV — 4998, XXVI — 5002 делегати.

Збільшення кількості делегатів, відповідна зміна норм представництва відображає зростання чисельності нашої партії, її намагання неухильно розвивати демократичні принципи в своїй діяльності, зміцнювати колективність, забезпечувати якнайповніше представництво партійних мас на своїх форумах. Цьому сприяє і те, що на кожний з'їзд значна частина делегатів обирається вперше. Так, 71,4% делегатів XXVI з'їзду КПРС були обрані на найвищий партійний форум вперше. Це дозволяє якнайбільшій кількості комуністів брати участь в роботі найвищого органу партійного керівництва.

Делегатами партійних з'їздів обираються найбільш авторитетні комуністи, хто своєю працею, громадською діяльністю, всім життям завоював високе довір'я товаришів по партії, широких мас трудящих. Про це яскраво свідчить склад делегатів XXVI з'їзду КПРС. Більшість з них працівники фізичної і розумової праці, зайняті безпосередньо в сфері матеріального виробництва. Делегатами було обрано 1370 робітників соціалістичної індустрії, більше, ніж було на попередніх з'їздах. З них понад 520 чол. достроково — за три — чотири роки завершили десяту п'ятирічку, 105 виконали два, а 19 — три п'ятирічних плани і більше. В роботі з'їзду брало участь 877 працівників сільського господарства, 609 господарських керівників, 269 представників радянської інтелігенції, 1077 партійних працівників, 691 радянський, профспілковий і комсомольський працівник, відомі дипломати, прославлені воїни Радянської Армії. Делегатами обрано 1329 жінок (26,6% до загальної кількості делегатів), більше, ніж на попередніх з'їздах. На з'їзді були

⁵⁰ Там же, т. 3, с. 27.

⁵¹ Див.: Тринадцятий съезд РКП(б). Стен. отчет. М., 1963, с. 12.

⁵² Див.: Справочник партийного работника: М. — Л. 1926, с. 251.

⁵³ XIV съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Стен. отчет. М. — Л. 1926, с. 809.

⁵⁴ Див.: Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 23 червня 1980 року, с. 4.

присутні представники 66 націй та народностей. Понад 94% делегатів мали вищу незакінчену вищу та середню освіту, близько 97% з них нагороджені орденами і медалями, 57 удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу, 670 — Героя Соціалістичної Праці, 342 — лауреата Ленінської та Державної премії СРСР⁵⁵.

Такий склад делегатів дав можливість глибоко проаналізувати стан справ, на основі нагромадженого партійного досвіду виробити конкретну програму економічного і соціально-політичного розвитку.

Всією своєю роботою з'їзд партії є втіленням ленінських принципів і норм, зокрема, принципу колективності керівництва. На своїх перших засіданнях з'їзд визначає порядок роботи, обирає керівні органи — Президію, Секретаріат, Редакційну і мандатну комісії, затверджує порядок денний. Президія колективно керує роботою з'їзду, Секретаріат веде протокол (стенограму), готує матеріали до засідань, здійснює зв'язок з делегатами. Редакційна комісія готує матеріали для преси. Мандатна комісія перевіряє повноваження делегатів і доповідає про результати з'їздові. В процесі роботи створюються й інші комісії: по підготовці проекту резолюцій, лічильна комісія по виборах керівних органів і т. п. При необхідності з'їзд організовує комісії для розгляду і підготовки матеріалів до засідань з окремих важливих питань.

На з'їздах переважна більшість питань вирішується відкритим голосуванням, а закритим (таємним) обирають Центральний Комітет, Центральну ревізійну комісію. На перших партійних форумах партії членів президії (бюро) та інших органів обирали закритим (поіменним) голосуванням. Після Празької конференції РСДРП від цієї практики відмовились, бо це суттєво не впливало на їх склад. Пропозиції про склад керівних органів VI—VIII з'їздів партії виробляли на попередній нараді делегатів. На IX — XIII з'їздах кандидатури в Президію попередньо погоджувались і вносились від імені делегацій ряду або всіх губерній і областей, на XIV—XVI — на сеньорен-конвенті (зборах старійшин), які представляли делегації місцевих організацій партії. Починаючи з XVII з'їзду партії⁵⁶ і понині пропозиції про кількісний і персональний склад президії та інших керівних органів найвищого партійного форуму попередньо виробляються на нарадах представників делегацій всіх областей, країв і республік і вносяться на розгляд з'їзду, який і вирішує ці питання. Він має право вносити при необхідності зміни, доповнення, або й зовсім відхилити запропоновані кандидатури.

Для прискорення обговорення окремих актуальних питань на VI, VIII, IX, XII, XIII з'їздах партії створювались секції, в роботі яких брали участь делегати за власним бажанням. Пропозиції, підготовлені ними проєкти документів розглядалися на загальних засіданнях з'їздів. На наступних партійних форумах всі питання обговорювались на загальних пленарних засіданнях всіх делегатів з'їзду.

Партійний з'їзд обирає і центральні органи, яким доручається керівництво діяльністю партії в міжз'їздовський період — Центральний Комітет, Центральну ревізійну комісію. В. І. Ленін підкреслював, що питання про формування ЦК «...доречно обговорювати і вирішувати тільки на з'їздах, де делегати збираються для обговорення, насамперед, важливих принципіальних питань, де сходяться представники руху,

⁵⁵ Рад. Україна, 1981, 26 лют.

⁵⁶ XIV съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Стен. отчет. М.—Л. 1926, с. 4; Пятнадцатый съезд ВКП(б). Стен. отчет. М., 1961. Т. I, с. 5, XVI съезд ВКП(б). Стен. отчет. М., 1930, с. 4; XVII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Стен. отчет. М., 1934, с. 6—7.

здатні безсторонньо поставитись до питання про осіб, здатні (і зобов'язані) *затребувати* і зібрати всі відомості про кандидатів для подачі ухвального голосу, де приділення певного місця спорам за диригентську паличку є природним і необхідним»⁵⁷. Вибори Центрального Комітету та інших найвищих органів здійснюються на широкій демократичній основі, в обстановці свободи волевиявлення делегатів з'їзду.

З'їзди Комуністичної партії Радянського Союзу мають неминуще політичне значення, є епохальними подіями в історії нашого народу, світового комуністичного руху. «Історія нашої ленінської партії відзначена чудовою плеядою з'їздів, — говорив товариш Л. І. Брежнев. — Кожен з них був важливою віхою в житті партії і країни»⁵⁸. З'їзди КПРС на всіх етапах були й залишаються історичними віхами, що визначають поступальний рух нашої країни до комунізму. Кожен з них намічає стратегію дальшого розвитку на тривалу перспективу, синтезує волю і розум всієї партії, всіх радянських людей.

Всесвітньо-історичне значення з'їздів нашої партії обумовлюється тими питаннями, які вони обговорюють, резолюціями і постановами, які вони ухвалюють, їх здійсненням. Так, з'їзди партії визначили необхідність і шляхи підготовки і здійснення Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка є головною подією ХХ століття. На них були вироблені конкретні плани соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні. Вони вносять величезний вклад в дальший розвиток марксистсько-ленінської теорії, озброюють партію і народ розумінням дії закономірностей суспільного розвитку.

Першорядне значення серед питань, які вирішуються партійними з'їздами, є прийняття Програми. На II, VIII і XXII з'їздах КПРС були прийняті партійні програми, кожна з яких відповідає найважливішим історичним етапам, є концентрованим виразом революційної думки й революційної практики партії. XXVI з'їзд КПРС доручив ЦК внести необхідні доповнення і зміни в діючу Програму і підготувати її нову редакцію до чергового з'їзду партії. Прерогативою з'їзду є й вироблення Статуту КПРС. 12 разів в історії нашої партії приймався новий Статут — (II, III, IV, V, VI, XIV, XVII, XVIII, XIX, XXI з'їздами, VIII, XII партійними конференціями). Крім того, в Статуті неодноразово вносились часткові зміни. Вчині діючий Статут КПРС (затверджений XXII з'їздом КПРС) були внесені зміни XXIII і XXIV з'їздами партії. Ці два основні документи — Програма і Статут є основою революційно-перетворюючої діяльності КПРС.

На з'їздах КПРС розглядалися всі найбільш важливі, корінні проблеми діяльності партії в боротьбі за завоювання політичної влади, за здійснення соціалістичних і комуністичних перетворень, а його рішення є бойовою програмою партії, всього радянського народу. «Наша партія — урядова партія, — підкреслював В. І. Ленін, — і та постанова, яку ухвалить партійний з'їзд, буде обов'язковою для всієї республіки...»⁵⁹. Саме так і сприймають трудящі нашої країни рішення з'їздів ленінської партії, віддають всі сили для їх виконання.

Видатною подією в житті партії і країни став XXVI з'їзд КПРС. Він дав глибокий марксистсько-ленінський аналіз сучасного світового розвитку і революційного процесу, сформулював нові положення й висновки, що збагачують теорію і практику комуністичного будівництва.

⁵⁷ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 8, с. 256.

⁵⁸ Брежнев Л. І. Промова при закритті XXV з'їзду КПРС. 5 березня 1976 року. — Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1976. Т. 5, с. 547.

⁵⁹ Ленін В. І. X з'їзд РКП(б) 8—16 березня 1921 р. — Повне збір. творів, т. 43, с. 55.

Підсумки з'їзду, його історичні рішення справили і справляють величезний, дедалі зростаючий вплив на суспільно-політичне життя нашої країни, на всю обстановку в світі. Продовжуючи генеральну лінію партії, розвиваючи курс визначений XXIII і XXIV з'їздами КПРС, XXV з'їзд памітив конкретні плани дальшого розвитку країни.

Реально оцінюючи досягнуте, КПРС завжди зосереджує свою увагу на нових завданнях, невирішених питаннях, допущених недоліках у відповідності до ленінської вказівки, «...щоб ми ні в якому разі не поставили нашу партію в становище партії, яка зазналася»⁶⁰. На XXVI з'їзді були піддані справедливій критиці наявні упущення, виявлено величезні можливості для розв'язання все більш складних і масштабних проблем.

З'їзди КПРС мають величезне міжнародне значення, яке визначається висунутими ними положеннями, прийнятими документами, всією організацією їх роботи. КПРС постійно і неухильно бореться за зміцнення єдності міжнародного комуністичного руху на основі марксизму-ленінізму, проти антикомуністів і опортуністів. Про міжнародний авторитет КПРС, значення її з'їздів, їх вплив на революційний рух, весь світовий суспільний процес свідчить і присутність зарубіжних делегацій. Так, в роботі XIX з'їзду партії брали участь делегації з 44 братніх комуністичних і робітничих партій, XX — 55, XXI — 72, XXII — 80, на XXIII — 86, XXIV — 102, XXV — 103 делегації. Марксистсько-ленінські положення про з'їзд як верховний партійний орган мають інтернаціональний характер, взяті на озброєння компартіями світу.

Кожен з'їзд нашої партії відкриває перед країною нові й нові горизонти. В умовах зростаючих масштабів і складності завдань комуністичного будівництва для виконання рішень партійних форумів партії щоразу, говорячи словами Леніна, «...треба буде докласти праці далеко більше, ніж було потрібно досі»⁶¹. XXVI з'їзд КПРС визначив нові завдання й шляхи просування вперед. «Ми впевнені, — говорив товариш Л. І. Брежнев при закритті з'їзду, — що творчий заряд, даний з'їздом, збагатить роботу кожного колективу, кожного району, області, республіки, всієї країни»⁶². З'їзд показав, що комуністи — «справді незламний стрижень нашого суспільства, його жива душа. Це — справді революційний авангард народу»⁶³. Радянські люди докладають всі зусилля до здійснення планів партії, примножують свою трудову і політичну активність в боротьбі за перемогу великої справи побудови нового суспільства, за міцний, справедливий мир на планеті.

В. Ф. Шевченко

СЪЕЗД — ВЕРХОВНЫЙ ОРГАН КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ

Резюме

В статье раскрываются основные марксистско-ленинские положения о съезде как верховном органе коммунистической партии. В ней показано, как эти идеи воплощались в жизнь в первых пролетарских организациях, созданных К. Марксом и Ф. Энгельсом, как они осуществляются и развиваются в деятельности, основанной В. И. Лениным Коммунистической партии Советского Союза.

⁶⁰ Ленін В. І. Промова на зборах, організованих Московським комітетом РКП(б) на честь 50-річчя В. І. Леніна, 23 квітня 1920 р. — Повне збір. творів, т. 40, с. 309.

⁶¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 40, с. 309.

⁶² Рад. Україна, 1981, 4 берез.

⁶³ Там же.

І. П. ГРУЩЕНКО (Київ)

XXVI З'їзд КПРС І ЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ ПАРТІЇ

XXVI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу — знаменна подія в житті партії і всієї країни, подія великого міжнародного значення. Звітна доповідь Центрального Комітету, рішення з'їзду — документи величезної теоретичної і практичної ваги. В них творчо узагальнено практику комуністичного будівництва в СРСР, враховано досвід інших країн соціалізму, визначено стратегію і тактику КПРС у найважливіших питаннях розвитку Радянської країни з урахуванням конкретних умов вісімдесятих років нашого століття. В цих документах викладено зміст сучасної економічної стратегії КПРС, її фундаментальну мету, а також шляхи досягнення цієї мети.

Комуністична партія з перших днів перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, ставши керівною партією соціалістичної держави і очоливши будівництво соціалізму, робила все необхідне в рамках існуючих можливостей для поліпшення життя радянських людей. Турбота про людину праці, про справжніх господарів першої в світі держави робітників і селян завжди стояла й стоїть у партії на першому плані. Власне і розвиток суспільного виробництва при соціалізмі підкорений найбільш повному при даному рівні продуктивних сил задоволенню матеріальних і культурних потреб трудящих: у цьому суть основного економічного закону соціалізму.

В ім'я людини, для її блага були здійснені індустріалізація країни, колективізація сільського господарства, культурна революція, розв'язання національного питання. В ім'я людини, для її блага радянські люди під керівництвом партії втілювали в життя довоєнні й післявоєнні п'ятирічні плани. З побудовою суспільства розвинутого соціалізму, із створенням потужного економічного потенціалу розширилися можливості для підвищення добробуту народу. КПРС, яка перетворилася з партії робітничого класу в партію всього народу, змогла здійснити більш крутий поворот до розв'язання різноманітних завдань постійного зростання життєвого рівня радянських людей.

Головним підсумком самовідданої праці радянського народу стало побудоване в нашій країні розвинуте соціалістичне суспільство, що закріплено Конституцією СРСР, характерні риси якого все в більшій мірі втілюються в економічній політиці КПРС. Розвинутий соціалізм являє собою органічну єдність взаемозв'язаних систем — економічної, соціальної, політичної, духовно-ідеологічної. Провідне місце в цій органічній єдності належить економічній системі, що виконує головну функцію в розвитку соціалістичного суспільства через вироблення і здійснення економічної політики партії.

Економічна політика КПРС — це сукупність науково сформульованих ідей і положень, перспективних і найближчих завдань, цілеспрямованих практичних дій, за допомогою яких партія здійснює керівництво економікою. Вона реалізується насамперед через планомірну діяльність соціалістичної держави, партійних і громадських організацій, трудових колективів, усіх верств і груп радянського суспільства.

Вивчення наукових основ і головних напрямів економічної політики КПРС на всіх етапах комуністичного будівництва передбачає глибоке з'ясування ряду важливих положень марксистсько-ленінської теорії і насамперед положення про взаємодію економіки і політики. Правильна відповідь на це питання безпосередньо пов'язана з матеріалістичним розумінням історії, з в'ясненням взаємодії суспільного буття і суспільної свідомості, базису і надбудови, з розумінням активної перетворюючої ролі народних мас, керівної ролі КПРС.

Економіка — це реальний економічний базис суспільства, система історично визначених виробничих відносин даного способу виробництва. Виростаючи на основі розвитку продуктивних сил, економіка впливає на всю сферу політичної надбудови. Взаємодія економіки і політики визначається загальним співвідношенням базису і надбудови, в якому економіка є первинною і визначальною, а політика — похідною від неї. Разом з тим політика активно впливає на формування і розвиток економічного базису.

Отже, у механізмі взаємодії економіки і політики марксизм-ленізм визначальну роль відводить економіці. Справді, всі форми суспільного життя людей, у тому числі й політика, викликані економічними умовами, є їх відображенням. У працях «Ще раз про профспілки», «Економіка і політика в епоху диктатури пролетаріату» та інших В. І. Ленін переконливо обґрунтував положення про те, що після перемоги соціалістичної революції на перше місце закономірно висуваються питання економіки, організації народного господарства, управління виробництвом. «В буржуазному ладі справою займались хазяї, а не державні органи, а у нас господарська справа — наша спільна справа. Це для нас найцікавіша політика»¹. І разом з тим В. І. Ленін підкреслював, що «політика не може не мати першості над економікою»².

У цих положеннях немає протиріччя. Тут В. І. Ленін розглядає різні сторони взаємовідношення політики і економіки. «Політика є концентрований вираз економіки...»³. У цьому визначенні з вичерпною повнотою розкрито єдність політики і економіки. Усі форми суспільного життя людей породжені у кінцевому підсумку економічними умовами й інтересами, є їхнім відображенням. Враховуючи це, партія при виробленні політики виходить з основних тенденцій економічного розвитку і керується ними при розв'язанні конкретних завдань, що виникають на певному історичному етапі.

Політиці належить особливе місце у суспільному житті. Вона, поперше, на відміну від інших елементів надбудови (права, моралі і т. ін.), безпосередньо відображає економіку, створює умови для реалізації вимог об'єктивних економічних законів, бо втілення в життя їх вимог передбачає активну творчість трудящих. По-друге, у ній найбільш повно виявляються головні сторони економічних відносин у суспільстві, їх класова природа. Політика виражає стосунки не лише між класами даного суспільства, але й між націями і державами. Ось чому В. І. Ленін вказував, що «...найглибші корені і внутрішньої, і зовнішньої політики нашої держави визначаються економічними інтересами, економічним становищем пануючих класів нашої держави»⁴.

¹ Ленін В. І. X Всеросійська конференція РКП(б) 26—28 травня 1921 р. — Повне збір. творів, т. 43, с. 305.

² Ленін В. І. Ще раз про профспілки, про поточний момент і про помилки тт. Троцького і Бухаріна. — Повне збір. творів, т. 42, с. 269.

³ Там же.

⁴ Ленін В. І. Доповідь про зовнішню політику на об'єднаному засіданні ВЦВК і Московської Ради 14 травня 1918 р. — Повн. збір. творів, т. 36, с. 309.

Отже, у механізмі співвідношення економіки і політики перше місце посідають економічні інтереси відповідних класів.

Соціалістична економіка не виникла стихійно. Вона свідомо і планомерно будується самими трудящими під керівництвом Комуністичної партії. Тому економічна політика одержує тут нову функцію: вона — збраряддя свідомого будівництва нової соціалістичної економіки.

Щоб забезпечити послідовну реалізацію корінних інтересів робітничого класу і всього соціалістичного суспільства, партії необхідно виробити таку політику, яка б базувалась на творчому розвитку науки, глибокому пізнанні всієї системи економічних законів. Механізм співвідношення економіки і політики включає в себе також характеристику їх ролі в революційно перетворюючій діяльності партії.

Положення про першість політики над економікою відображає історичну необхідність для робітничого класу на всіх етапах класової боротьби висувати боротьбу політичну і підходити політично до реалізації об'єктивних закономірностей економічного розвитку. «Без правильного політичного підходу до справи, — підкреслював В. І. Ленін, — даний клас не вдержить свого панування, а значить, не зможе розв'язати і свого виробничого завдання»⁵.

Принцип першості політики над економікою вимагає підходити до розв'язання будь-якого економічного завдання перш за все з загальнодержавних, а не місницьких позицій, не допускати протиставлення особистих і колективних інтересів загальнонародним. Якщо подібні вимоги не дотримуються, то це призводить до серйозних економічних і соціально-політичних втрат.

Важливий аспект першості політичного підходу до розв'язання економічних, господарчих завдань виявляється в тому, що головні рішення в галузі економіки приймаються на основі директив партії, виходячи з розробленої економічної, соціальної і науково-технічної політики. Це яскраво виявляється у підготовці й затвердженні планів економічного і соціального розвитку СРСР.

На з'їздах КПРС, пленумах ЦК КПРС розробляється довгостроковий курс економічної політики партії — її економічна стратегія, яка охоплює фундаментальні, довгострокові цілі економічної політики і основні засоби, шляхи їхнього досягнення. Вона відображає корінні риси даної системи господарства і найхарактерніші особливості даного етапу розвитку суспільства.

Вища мета економічної стратегії партії — неухильне підвищення матеріального і культурного рівня життя народу, створення умов для всебічного розвитку особи на основі дальшого підвищення ефективності всього суспільного виробництва, підвищення продуктивності праці, зростання соціальної і трудової активності радянських людей. Вища мета економічної стратегії партії і підвищення ефективності соціалістичного виробництва знаходяться між собою у глибокому органічному зв'язку.

Досягнутий рівень матеріально-технічної бази суспільства дозволяє перейти до більш повного і послідовного здійснення вищої мети, а це в свою чергу обумовлює зростаюче значення ефективності виробництва.

Успіх економічної політики КПРС залежить також від того, наскільки тісно пов'язані і взаємозумовлені економічна стратегія і економічна тактика, наскільки послідовно вони втілюються в життя.

Тактика економічної політики партії охоплює поточні завдання, конкретні форми і методи управління народним господарством, форми і методи соціалістичного господарювання. Тактичні рішення і дії мають

⁵ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 42, с. 269.

мету найповніше відображати стратегічні установки і необхідні зміни в поточній господарській ситуації.

Стратегічні завдання економічної політики партії практично розв'язуються через тактичну діяльність. Скажімо, постійне зростання народного добробуту — стратегічна мета економічної політики партії — виступає сьогодні і як важливий тактичний засіб, як визначальна економічна передумова прискорення господарського розвитку.

Сучасна економічна політика, її стратегія і тактика спрямовані на виконання настанов партії ще більше націлити господарське будівництво на поліпшення життя народу, здійснити більш глибокий поворот економіки до розв'язання різноманітних завдань, пов'язаних з підвищенням добробуту народу, для чого необхідні динамічний і пропорційний розвиток суспільного виробництва, підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу і зростання продуктивності праці, всебічне поліпшення якості роботи в усіх ланках народного господарства.

Комуністична партія, будучи ядром політичної системи радянського суспільства, державних і громадських організацій, випробуванням політичним вождем, організатором і вихователем мас, визначає генеральну перспективу суспільного розвитку, виробляє правильну політичну лінію, згуртовує трудящих на боротьбу за її реалізацію. Твердо дотримуючись марксистсько-ленінського вчення про побудову соціалізму і комунізму, КПРС надає першочергового значення виробленню науково обґрунтованої політики. При цьому партія виходить із зростаючих об'єктивних потреб і можливостей суспільства, враховує дію економічних законів соціалізму, конкретну історичну обстановку.

Таким чином, економічна політика є найважливішою складовою частиною діяльності КПРС. В умовах розвинутого соціалістичного суспільства, на якісно новому етапі творчої праці народу економічна політика партії має ще більше значення. Важливу роль у розробці економічної політики розвинутого соціалізму відіграв березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС. XXIII з'їзд КПРС зробив значний крок вперед у розв'язанні цього завдання і надав постановам жовтневого і листопадового (1964 р.), березневого і вересневого (1965 р.) Пленумів ЦК силу загальнопартійних законів⁶.

Дальшу розробку економічна політика партії дістала в рішеннях XXIV—XXV з'їздів КПРС. «XXIV з'їзд, — відзначав товариш Л. І. Брежнев, — дав принципові настанови з корінних питань економічної політики в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. XXV з'їзд має конкретизувати їх стосовно до наступної п'ятирічки і більш тривалій перспективи»⁷.

Конкретизація стратегічних настанов з питань економічної політики КПРС відносно десятої п'ятирічки і тривалішої перспективи міститься в наступних рішеннях ЦК партії, у виступах Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнева.

В практичному здійсненні економічної стратегії КПРС на етапі розвинутого соціалізму, в повнішому використанні переваг соціалізму велика роль належить постановам ЦК КПРС «Про дальше вдосконалення господарського механізму і завдання партійних і державних органів» (1979 р.), ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення

⁶ Див.: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1972. Т. 8, с. 494, 495, 496, 502, 505, 515—522.

⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 44.

планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи» (1979 р.)⁸.

Винятково важливе політичне й економічне значення має жовтневий (1980 р.) Пленум ЦК КПРС і промова на ньому товариша Л. І. Брежнєва, які стали передз'їздівською платформою партії.

Минуле п'ятиріччя підтвердило правильність економічної стратегії, виробленої партією на XXIV і XXV з'їздах. «Країна, — відзначав товариш Л. І. Брежнєв на XXVI з'їзді КПРС, — істотно просунулась уперед на всіх напрямках створення матеріально-технічної бази комунізму»^{8а}.

Величезну, титанічну працю вклав радянський народ у виконання десятої п'ятирічки. Значно зріс економічний і оборонний потенціал нашої країни. «Зроблено новий великий крок у розвитку всього народного господарства, в розв'язанні великих і важливих соціальних завдань, — говорив товариш Л. І. Брежнєв на жовтневому (1980 р.) Пленумі ЦК КПРС, — ...Нинішня п'ятирічка займе гідне місце в історії героїчних справ радянського народу, який впевнено йде по шляху до комунізму»⁹.

Надихаючі перспективи відкривають перед нашою країною накреслення XXVI з'їзду КПРС. У вісімдесяти роки Комуністична партія послідовно продовжуватиме здійснення своєї економічної стратегії.

Втілюючи в собі ленінську генеральну лінію партії, стратегію і тактику КПРС з важливих питань економічного і соціального розвитку відносно конкретних умов вісімдесятих років, документи XXVI з'їзду КПРС містять розгорнуту програму дальшого прогресу країни, що повністю відповідає корінним інтересам народу. Кожний розділ, кожна цифра «Основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року» свідчать про те, що у новій п'ятирічці, як і раніше, КПРС спрямовує основні сили і ресурси на цілі мирного будівництва, на поліпшення життя радянських людей.

Рубежі економічного розвитку СРСР на 1981—1985 рр. високі, в той же час і важкі рубежі, але цілком реальні, адже в їх основі — величезні досягнення радянського народу в сфері економіки, соціального життя, духовної культури. У порівнянні з дев'ятою п'ятирічкою національний дохід у десятій, наприклад, збільшився на 400 млрд. крб., промислової продукції — на 717 млрд. крб., сільськогосподарської — на 50 млрд. карбованців*. Введено в дію більше 1200 великих промислових підприємств. Випуск товарів народного споживання зріс на 21%, у тому числі товарів культурно-побутового призначення на 41%; ширшим став асортимент виробів, поліпшено їх якість.

Послідовно здійснювалась аграрна політика партії, що забезпечило нарощування виробництва сільськогосподарської продукції. Середньорічний валовий збір зерна за п'ятирічку вперше перевищив 200 млн. тонн. Збільшилось виробництво м'яса, молока, яєць, бавовни та ін.

За роки десятої п'ятирічки значно збільшився економічний потенціал кожної республіки. На прикладі Радянської України, як і будь-

⁸ Про дальше вдосконалення господарського механізму і завдання партійних і державних органів. Постанова ЦК КПРС від 12 липня 1979 року. Про поліпшення планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 12 липня 1979 року. К., 1979.

^{8а} Рад. Україна, 1981, 24 лют.

⁹ Брежнєв Л. І. Промова на Пленумі Центрального Комітету КПРС 21 жовтня 1980 року. Постанова Пленуму ЦК КПРС. К., 1980, с. 3.

* Весь цифровий матеріал дається за «Основними напрямками економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року».

якої іншої республіки, підтверджується правильність і життєва сила економічної стратегії партії на сучасному етапі комуністичного будівництва. В єдиному народногосподарському комплексі розвивався як у кількісному, так і якісному відношенні економічний потенціал республіки. На Україні випуск промислової продукції збільшився в порівнянні з дев'ятою п'ятирічкою на 123 млн. крб., або майже на третину. Як і намічалось рішеннями XXV з'їзду КПРС, випереджаючий розвиток набули галузі, що визначають технічний прогрес: машинобудування і металообробка, хімічна і нафтохімічна промисловість. Виконані і перевиконані планові завдання по виробництву електроенергії, видобутку нафти і газу, випуску автомобілів, тракторів, сільськогосподарських машин. Значно зросло в десятій п'ятирічці виробництво чавуну, сталі, готового прокату чорних металів, мінеральних добрив. Здійснено велику програму капітального будівництва. У народне господарство вкладено 93,9 млрд. крб. або на 19,6% більше, ніж у дев'ятій п'ятирічці. Введено в дію 150 нових великих промислових підприємств, близько 1900 важливих виробничих об'єктів і потужностей. Здійснено значну роботу по прискоренню науково-технічного прогресу і забезпеченню на цій основі суттєвого підвищення ефективності суспільного виробництва. Підвищилась якість промислової продукції, надійність машин і устаткування.

За десятю п'ятирічку на 40% зросли основні фонди колгоспів і радгоспів. Середньорічний валовий збір зерна в республіці становить 43,2 млн. т., або на 3,2 млн. т більше в порівнянні з попередньою п'ятирічкою. Зросло поголів'я, підвищилась продуктивність худоби та птиці. Зросли середньорічні обсяги державних закупок продукції.

Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців збільшилась за п'ять років майже на 16%, доходи колгоспників від громадського господарства — на 30%. В десятій п'ятирічці тривало інтенсивне житлове будівництво, здійснено велику програму культурного будівництва. Проведено значну роботу по підвищенню кваліфікації кадрів. Значно збагатився духовний потенціал радянського народу¹⁰.

Разом з тим досягнення у розвитку економіки і розв'язанні соціальних завдань могли б бути значно вагомішими, коли б повніше використовувались виробничі резерви, наполегливо велась боротьба з недоліками. У галузі підвищення ефективності виробництва, зростання продуктивності праці не вдалося розв'язати планові завдання. Відставали від сучасних вимог методи господарювання, рівень трудової і виконавської дисципліни.

В цілому ж підсумки минулої п'ятирічки свідчать про те, що на всіх напрямках економічного і соціального розвитку Радянська країна просунулась вперед. Досягнуті рубежі дозволяють розв'язати ще більш масштабні соціально-економічні завдання, що визначені XXVI з'їздом партії. Одинадцята п'ятирічка стане новим великим етапом у створенні матеріально-технічної бази комунізму, в розвитку суспільних відносин, у формуванні нової людини.

У цей період буде забезпечено повніше використання величезних можливостей і переваг розвинутого соціалізму, значно збільшаться його матеріальні і духовні багатства, виробничий і науково-технічний потенціал.

Накреслення XXVI з'їзду КПРС переконливо свідчать, що партія зберігає спадкоємність і послідовність у проведенні ленінського генерального курсу. У центрі її економічної політики стоять корінні інтереси

¹⁰ Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. К., 1981, с. 7—12.

си народу. Передбачено здійснити систему заходів дальшого підвищення добробуту народу, розвитку економіки, вдосконалення структури суспільного виробництва, динамічного і збалансованого розвитку народного господарства СРСР як єдиного народногосподарського комплексу.

Особливого значення надається розвитку науки і техніки, який має бути ще більшою мірою підпорядкований розв'язанню важливих проблем дальшого прогресу радянського суспільства, прискоренню переведення економіки на шлях всебічної інтенсифікації. Виходячи з цього, намічається забезпечити розробку і реалізацію цільових комплексних програм розв'язання важливих науково-технічних проблем, посилити взаємозв'язки науки і виробництва, всемірно сприяти розвитку масової науково-технічної творчості винахідників і раціоналізаторів, істотно скоротити строки створення і освоєння нової техніки.

Мова йде про те, щоб в усіх галузях народного господарства цілеспрямовано проводити лінію на більш швидке технічне переозброєння та інтенсифікацію виробництва, створення і випуск машин та устаткування, що поліпшують умови праці й підвищують її продуктивність, забезпечують економію матеріальних ресурсів.

В одинадцятій п'ятирічці на основі поліпшення всіх якісних показників розвитку економіки планується збільшити виробництво національного доходу на 18—20%, промислової продукції — на 26—28, у тому числі засобів виробництва — на 26—28%, а предметів споживання — на 27—29%. У 1985 р. виробіток електроенергії становитиме 1550—1600 млрд. кіловат-годин, видобуток нафти (з газовим конденсатом) в обсязі 620—645 млн. т, вугілля 770—800 млн. т, виробництво готового прокату чорних металів — 117—120 млн. тонн. Випуск товарів культурно-побутового і господарського призначення збільшиться не менше, ніж у 1,4 раза.

Документи XXVI з'їзду партії містять розгорнуту програму розвитку агропромислового комплексу, основним завданням якого є надійне забезпечення країни продовольством та сільськогосподарською сировиною. Нині за розвитком сільського господарства ще не встигають ті галузі, що покликані забезпечити його комплексну механізацію і хімізацію, транспортування, збереження і переробку сільськогосподарської продукції. Реальні втрати і недобір продукції від цього занадто великі.

З метою успішної реалізації продовольчої програми передбачається забезпечити єдине планування, пропорціональний і збалансований розвиток галузей агропромислового комплексу, значне зміцнення його матеріально-технічної бази.

Центральне місце в агропромисловому комплексі посідає сільське господарство. В рішеннях з'їзду визначені конкретні заходи його дальшого розвитку в одинадцятій п'ятирічці. Планується збільшити середньорічне виробництво сільськогосподарської продукції на 12—14%, довести середньорічний збір зерна по країні до 238—243 млн. т, цукрових буряків до 100—103 млн. т, виробництво м'яса до 17—17,5 млн. т, молока до 97—99 млн. т. Середньорічний збір зерна на Україні досягне 51—52 млн. т, цукрових буряків 56—57 млн. т, виробництво м'яса до 3,9—4,1 млн. т, молока до 22,5—23 млн. тонн. У республіці передбачено завершити розробку і приступити до реалізації комплексної програми створення надійної і збалансованої кормової бази громадського тваринництва.

В одинадцятій п'ятирічці передбачено дальший розвиток у країні меліорації земель, збільшення поставок і більш раціональне використання засобів хімізації землеробства і тваринництва, продовження технічного переозброєння сільського господарства. Колгоспи і радгоспи

отримають за п'ятирічку 1870 тис. тракторів, 1450 тис. вантажних автомобілів, 600 тис. зернозбиральних комбайнів, багато іншої техніки, а також мінеральних добрив, хімічних кормових добавок і засобів захисту рослин. Буде послідовно розвиватися спеціалізація і концентрація сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації та аграрно-промислової інтеграції.

Масштаби і темпи економічного розвитку країни значною мірою визначаються темпами і якістю капітального будівництва. У новій п'ятирічці ставиться завдання добиватися докорінного поліпшення капітального будівництва, підвищення ефективності капіталовкладень. З цією метою передбачається приділяти основну увагу забезпеченню своєчасного введення в дію основних фондів і виробничих потужностей, сконцентрувати засоби і ресурси на найважливіших будовах, спрямувати капітальні вкладення насамперед на реконструкцію і технічне переозброєння підприємств та на завершення раніше розпочато будівництва, скоротити строки будівництва, покращити проектно-кошторисну справу.

Одинадцята п'ятирічка стане новим важливим етапом у здійсненні довгострокової економічної стратегії партії в підвищенні народного добробуту. Реальні доходи на душу населення зростуть на 16—18%. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців збільшиться на 13—16% і буде доведена на кінець п'ятирічки до 190—195 крб. на місяць, доходи колгоспників від громадського господарства колгоспів — на 20—22%. Крім того, у підвищенні життєвого рівня радянських людей посиляться роль суспільних фондів споживання, пільги і виплати з яких збільшаться за п'ятирічку на 20%. За рахунок цих фондів передбачається здійснити ряд нових соціальних заходів, серед них — збільшення державної допомоги сім'ям, що мають дітей, молодожонам.

У наступній п'ятирічці буде забезпечено даліше поліпшення умов праці й побуту працюючих жінок. Починаючи з 1981 р. для працюючих жінок по районах країни вводиться частково оплачувана відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею віку одного року. Жінкам, котрі мають малолітніх дітей, передбачено створити можливість працювати неповний робочий день або неповний робочий тиждень за поточним графіком, а також вдома. Заплановано дальший розвиток мережі і поліпшення роботи дитячих садків і ясел, шкіл (груп) з подовженим днем, піонерських таборів та інших дитячих закладів.

Підвищення добробуту радянських людей перебуває в прямому зв'язку із забезпеченістю їх споживчими товарами і послугами. З цією метою передбачено за п'ять років збільшити роздрібний товарообіг державної і кооперативної торгівлі на 22—25%, а обсяг реалізації побутових послуг — приблизно в 1,4—1,5 раза.

Турбота партії про трудящих знаходить яскравий вияв у накресленій програмі житлового будівництва. В одинадцятій п'ятирічці зберігаються його теперішні великі масштаби, одночасно зростає комфортність житла і рівень його благоустрою. Розподіл нової державної житлової площі буде здійснюватися, як правило, за принципом надання сім'ї окремої квартири.

Глибокі перетворення намічено здійснити в найважливішій сфері життєдіяльності людей — у праці: поліпшити і полегшити умови, забезпечити широкі можливості для високопродуктивної і творчої праці, значно просунути шляхом стирання істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, перетворення аграрної праці в різновид індустріальної. На основі розвитку громадського обслуговування, полегшення роботи в домашньому господарстві відбудуватиметься збільшення вільного часу трудящих.

В одинадцятій п'ятирічці передбачено дальший розвиток системи народної освіти, вдосконалення форм і методів трудового виховання в середній школі. Зросте роль професійно-технічних училищ як найважливішого джерела поповнення народного господарства кадрами робітників. Професійно-технічні училища за п'ятиріччя випустять 13 млн. молодих робітників, також буде підготовлено у вузах і технікумах більше 10 млн. спеціалістів.

Багато намічено зробити в галузі розвитку соціалістичної культури і мистецтва з тим, щоб підвищити їхню роль у формуванні марксистсько-ленінського світогляду, щоб повніше задовольнити різноманітні духовні потреби радянських людей.

Складовою частиною соціально-економічної програми партії на одинадцяті п'ятиріччя є дальше вдосконалення управління, підвищення рівня господарювання в усіх ланках економіки. Передбачається здійснення комплексу заходів, розроблених партією і урядом, вдосконалення господарського механізму і посилення його впливу на підвищення ефективності виробництва та якості роботи. Особливо гостро стоїть питання про посилення в усьому народному господарстві країни режиму економії і бережливості, облік фактору часу, виконання поставлених завдань у стислі строки, проведення рішучої боротьби з безгосподарністю і марнотратством. Матеріальною базою проведення суворого режиму економії є підвищення технічного рівня виробництва, впровадження прогресивних технологій, що забезпечує найбільш раціональне використання фінансових і матеріальних ресурсів, трудових витрат і основних фондів. Швидкій і повнішій реалізації накреслених заходів буде сприяти всебічний розвиток і поглиблення госпрозрахункових відносин на основі завдань п'ятирічного плану і довгострокових економічних нормативів.

Треба підкреслити, що постійне підвищення матеріального і культурного рівня життя радянських людей стає дедалі пекучішою потребою самого нашого господарського розвитку, служить однією з важливих економічних передумов дальшого швидкого зростання соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності. Людина була і залишається головною виробничою силою суспільства. І чим краще задоволені її матеріальні й духовні потреби, чим більше розвинуті її творчі здібності, тим краще, ефективніше вона працює, тим більший її внесок у вдосконалення матеріального виробництва, в розвиток науки, техніки, культури.

Виявляючи невпинну турботу про підвищення добробуту народу і добившись на цьому шляху великих досягнень, наша партія глибоко усвідомлює необхідність того, щоб зростання матеріальних можливостей постійно супроводжувалося підвищенням ідейно-морального і культурного рівня людей. Велику справу — будівництво комунізму — неможливо рухати вперед без всебічного розвитку самої людини. Без високого рівня культури, освіти, суспільної свідомості, внутрішньої зрілості людей комунізм неможливий, як неможливий він і без відповідної матеріально-технічної бази.

Розглядаючи комуністичне виховання трудящих як важливий фронт боротьби за комунізм, партія і надалі буде приділяти неослабну увагу розширенню можливостей для гармонійного духовного розвитку життя людей, посиленню морального виховання, розвиткові комуністичного ставлення до праці й суспільного господарства. Вона турбується про дальший розвиток соціалістичної демократії, підвищення ініціативи трудящих і розширення їхньої участі в управлінні, сприяє дальшому всебічному розвитку і зближенню націй і народностей СРСР, посиленню

соціальної однорідності суспільства, зміцненню ідейно-політичної єдності радянського народу як нової історичної спільності людей.

Забезпечити в вісімдесятих роках найбільш повне використання можливостей і переваг суспільства зрілого соціалізму, значно збільшити його матеріальні і духовні багатства, виробничий і науково-технічний потенціал — на розв'язання цих завдань спрямовані рішення XXVI з'їзду КПРС, на їх практичній реалізації будуть сконцентровані зусилля партії і народу.

Радянські люди глибоко усвідомлюють, що втілення в життя нових масштабних завдань економічної політики партії вимагає від них нових творчих зусиль, самовідданої праці. Партія закликає розвивати ініціативу, творчу активність трудящих в управлінні господарством, поліпшувати організацію і підвищувати дієвість соціалістичного змагання, націлювати його на виконання і перевиконання планів, забезпечення високої якості роботи. XXVI з'їзд КПРС особливу увагу звернув на дбайливе ставлення до народного добра, на використання з повною віддачею величезного потенціалу, створеного радянським народом. Як відзначив у Звітній доповіді на з'їзді товариш Л. І. Брежнев, господарське ставлення до суспільного добра, вміння повністю, доцільно використовувати все, що у нас є, стає стрижнем економічної політики. На це повинні бути націлені і технічна політика і політика капіталовкладень, і система планових звітних показників¹¹.

Рішення XXVI з'їзду КПРС, плани економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року розкривають перед радянським народом нові перспективи, викликають загальне патріотичне і трудове піднесення, прагнення успішно втілити в життя величні плани комуністичного будівництва.

И. П. Грущенко

XXVI СЪЕЗД КПСС
И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ПАРТИИ

Резюме

В статье раскрывается сущность экономической стратегии КПСС и ее осуществление в условиях развитого социализма, показаны задачи партии в этой области, поставленные XXVI съездом КПСС.

¹¹ Див.: Рад. Україна, 1981, 24 лют.

Л. М. КРАВЧУК
Завідуючий відділом пропаганди і агітації ЦК Компартії України

ІСТОРИЧНА НАУКА ТА ІДЕОЛОГІЧНА РОБОТА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Зараз в центрі всього політичного життя планети знаходиться XXVI з'їзд КПРС. Цей партійний форум увійде в історію як знаменний рубіж у розвитку нашої країни, у всебічному зміцненні принципів зрілого соціалізму в економічній, політичній і духовній сферах нашого суспільства. Радянські люди, трудящі братніх країн соціалізму, все прогресивне людство з великим натхненням обговорюють і вивчають Звіт Центрального Комітету нашої ленінської партії, інші документи партійного з'їзду.

Звітна доповідь ЦК КПРС, з якою виступив на з'їзді товариш Л. І. Брежнев, є великим кроком у творчому розвитку марксистсько-ленінського вчення. Теорія і практика наукового комунізму збагатилася новими, надзвичайно важливими положеннями і висновками. У доповіді намічено шляхи всебічного прогресу суспільства розвинутого соціалізму, висунуто програму дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів.

Комуністи, всі трудящі нашої республіки з великим політичним і трудовим піднесенням зустріли рішення історичного XXVI з'їзду КПРС. Своєю натхненною працею по втіленню в життя грандіозних планів одинадцяті п'ятирічки, своїми конкретними ділами вони засвідчують відданість великим ідеалам Комуністичної партії, свою рішучість здійснити її накреслення.

Одне з центральних місць у документах XXVI з'їзду КПРС займають питання комуністичного виховання. З'їзд обґрунтував концепцію ідеологічної роботи, яка відповідає потребам розвинутого соціалізму, сформулював нові завдання для всіх ділянок політико-виховної діяльності¹.

Чим далі йде радянське суспільство вперед по шляху до комунізму, тим більше зростає роль ідеологічної діяльності партії, тим актуальнішими стають питання ідейного виховання трудящих, формування нової людини. Справу комуністичного виховання, як і всю свою революційно-перетворюючу діяльність, КПРС будує на міцному фундаменті марксистсько-ленінської теорії. Твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, партійні документи, праці і виступи товариша Л. І. Брежнева з питань комуністичного будівництва — найвище досягнення сучасної науки, теорія і методологія, єдино правильний компас, за яким радянське суспільство рухається вперед. Сила марксизму-ленінізму — в його постійному творчому розвитку. Опанування революційної теорії потребує великої, складної, напруженої роботи, безсереднього поповнення й оновлення знань. Для дальшої розробки марксистсько-ленін-

¹ Див.: Брежнев Л. І. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXVI з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. К., 1981, с. 92—98.

ського вчення необхідне наукове осмислення складних процесів сучасного суспільного розвитку, аналіз нових явищ.

Як відомо, критерієм істинності будь-якої теорії є практика. Однак життя, соціальна практика, як, природно, й теорія, постійно розвиваються. Сучасна система ідеологічної роботи з її формами і методами склалася історично. Увібравши в себе все цінне, що народилося в минулому, вона постійно вдосконалюється відповідно до вимог часу. Таким чином, існуюча система ідеологічної роботи являє собою синтез партійного досвіду і сучасних досягнень науки і практики. Причому перша з цих складових частин набуває нині особливого значення, бо, як підкреслював В. І. Ленін, навчитися розв'язувати ті чи інші завдання новими методами можна лише тоді, коли добре і критично засвоєно досвід минулого. Ця глибока ленінська думка про органічний зв'язок минулого із сучасним, про наступність у використанні різноманітних форм і методів діяльності партії є надзвичайно актуальною і в наші дні. Тільки спираючись на все багатство нагромадженого досвіду ідеологічної роботи, на сталі традиції, творчо застосовуючи і примножуючи їх, можна успішно розв'язувати завдання комуністичного виховання трудящих.

Найважливішим принципом ідеологічної діяльності партії, який визначає її суть, є ленінський діалектико-матеріалістичний принцип конкретно-історичного підходу до соціальних явищ і подій. «Весь дух марксизму, вся його система, — писав Володимир Ілліч, — вимагає, щоб кожне положення розглядати тільки (α) історично; (β) тільки в зв'язку з іншими; (γ) тільки в зв'язку з конкретним досвідом історії»². В. І. Ленін рішуче виступав проти шаблону, абсолютизації старих прийомів і методів, учив відчувати і розуміти своєрідність та особливості кожного нового історичного періоду і відповідно до цього визначати форми і методи ідейно-політичної роботи.

У своїй теоретичній діяльності партія завжди спирається на досягнення суспільних наук. В останні роки марксистсько-ленінське вчення збагатилося новими теоретичними положеннями і висновками про розвинутий соціалізм, шляхи будови матеріально-технічної бази комунізму, закономірності зростання керівної ролі Комуністичної партії у створенні нового суспільства, революційно-перетворюючу місію робітничого класу та ін. Все це, безумовно, розширило горизонти революційної теорії і практики. Справжнім взірцем творчого підходу до аналізу закономірностей будівництва суспільства розвинутого соціалізму є матеріали XXVI з'їзду КПРС. Сьогодні це найвище досягнення суспільної думки.

Певний вклад у розробку питань теорії, у вивчення проблем ідеологічної діяльності партії поряд з представниками інших суспільних наук вносять історики. Комуністична партія Радянського Союзу завжди розглядала і розглядає історичну науку як могутню ідейно-теоретичну силу в революційному оновленні і соціальному перетворенні суспільства.

Створена і випестувана великим Леніним, Комуністична партія нагромадила багатющій історичний досвід, увібрала в себе все багатство теоретичної спадщини передової марксистсько-ленінської теорії, успішно розвиває її в нових історичних умовах. Саме історична наука, зокрема історико-партійна, покликана вивчати, узагальнювати і передавати комуністам, широким масам трудящих багатющій досвід КПРС, озброювати їх знаннями закономірностей суспільного розвитку, будови комуністичного суспільства, зміцнювати у комуністів, у всіх радянських людей ідейну переконаність, почуття гордості за ленінську партію, за Радянську Батьківщину, глибоку віру в майбутнє.

² Ленін В. І. І. Ф. Арманд. — Повне збір. творів, т. 49, с. 315.

Поняття «історія» і «сучасність» — тісно пов'язані між собою. «...З питаннями економічними, — писав В. І. Ленін, — нерозривно зв'язані найбільш животрепетні питання історії і сучасної дійсності...»³. Володимир Ілліч був першим, хто при дослідженні проблем сучасності рішуче відкинув теорію «історичної дистанції». Сучасність він ніколи не протиставляв історії, а, навпаки, — розглядав їх як ланки єдиного ланцюга. У минулому Володимир Ілліч шукав пояснення сучасного, поточні події він розглядав як продовження того, що вже відбулося.

Значне місце в науковій роботі суспільствознавців належить питанням ідеологічної діяльності партії, зокрема комплексного підходу до постановки всієї справи виховання трудящих: ідейно-політичного, трудового і морального.

В останні роки суспільствознавці республіки, в тому числі й історики, почали значно активніше розробляти найважливіші питання сучасного розвитку. Характерною рисою при дослідженні історичного минулого є те, що науковці зосереджують увагу головним чином на проблемах і періодах, вивчення яких найбільшою мірою сприяє кращому розумінню подій і явищ сучасності. Спостерігається актуалізація проблематики історичних та історико-партійних досліджень.

Поряд з фундаментальними працями з питань ідеологічної діяльності КПРС, створених представниками суспільних наук, в останні роки вийшла велика кількість праць на цю тему, авторами яких є партійні працівники. В їх публікаціях розкрито багатогранний досвід місцевих партійних організацій, що має важливе значення для поширення і впровадження в практику найбільш дійових методів ідейно-виховної роботи в масах з врахуванням конкретних умов.

Новими виданнями поповнився фонд творів В. І. Леніна українською мовою, загальний тираж яких досягає 35 млн. примірників. Видає збірники документів КПРС, праць товариша Л. І. Брежнєва, у тому числі — «Ленінським курсом», «Світ соціалізму — торжество великих ідей», «На варті миру і соціалізму», «Актуальні питання ідеологічної роботи КПРС», трилогія «Мала земля», «Відродження», «Цілина». Видано також праці інших керівників Комуністичної партії і Радянської держави, зокрема книги члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького «Оволодівати ленінським стилем роботи», «XXV съезд КПСС о совершенствовании социалистического образа жизни и формировании нового человека» та ін. Уже протягом шести років на Україні видається серія книг і брошур «З досвіду партійної роботи», загальний щорічний тираж яких становить близько 350 тис. примірників.

Багато уваги в республіці приділяється створенню фундаментальних праць і досліджень з історії КПРС та громадянської історії. Свідченням цього є вихід у світ четвертого, доповненого видання «Нарисів історії Комуністичної партії України», хроніки важливих революційних подій «Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине», багатотомної «Історії Української РСР». Триває видання нової «Української Радянської Енциклопедії» в 12-ти томах, нарисів історії обласних партійних організацій у 25 книгах.

Крім цього, видано ряд збірників і монографій, у яких висвітлюється історія, досвід КПРС на різних етапах та в різних галузях її діяльності. Загалом в роки десятої п'ятирічки в республіці вийшло більш

³ Ленін В. І. Рецензія. А. Богданов. Краткий курс экономической науки. Москва. 1897. Изд. кн. склада А. Муриновой. Стр. 290. Ц. 2 р. — Повне збір. творів, т. 4, с. 38.

як 16 тис. назв книг тиражем близько 575 млн. примірників. Вони широко використовуються в ідейно-виховній роботі.

Неоціненне методологічне і практичне значення для проведення ідеологічної, ідейно-виховної діяльності мають матеріали XXV і XXVI з'їздів КПРС, постанови Центрального Комітету партії з найважливіших питань освіти, культури, науки, пропаганди і агітації, зокрема «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи», праці і виступи товариша Л. І. Брежнева, а також матеріали Всесоюзних науково-практичних конференцій.

Великий вплив на активізацію всієї ідейно-виховної роботи мали всенародне обговорення і прийняття нової Конституції СРСР, підготовка і святкування 60-річчя Великого Жовтня, 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна, 35-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

Партійні організації республіки ведуть ідеологічну роботу комплексно, з урахуванням специфіки різних категорій населення. Всебічний аналіз нагромадженого досвіду комуністичного виховання трудящих після XXV з'їзду КПРС дано в доповіді товариша В. В. Щербинського на XXVI з'їзді Компартії України⁴.

Комплексний підхід, по-перше, забезпечує формування не якихось окремих ідейних чи моральних рис, а всієї сукупності багатогранних якостей особи, насамперед її наукового світогляду, комуністичної ідейності, свідомого ставлення до праці, високої моральності, патріотизму та інтернаціоналізму. Він передбачає єдність ідейно-політичного, трудового і морального виховання, тісний зв'язок і взаємодію цілого ряду засобів, форм і методів виховного впливу — політичної освіти, лекційної пропаганди, усної агітації, засобів масової інформації, а також літератури і мистецтва.

По-друге, комплексний підхід дає можливість спрямовувати і координувати дію техніко-економічних, організаційних, ідеологічних та інших соціальних факторів, що активно впливають на формування свідомості, моральних норм і вчинків людини. Реалізація цієї вимоги неможлива без тісної взаємодії, погодженості і наступності різних за формою і часом, ступенем впливу процесів виховання в сім'ї, школі, трудовому колективі, за місцем проживання, у вільний від роботи час.

При цьому не слід забувати, що здійснення комплексного підходу потребує підвищення наукового рівня, наступальності пропаганди, посилення її зв'язку з життям, постійного вдосконалення стилю, форм і методів ідейно-виховної діяльності. Важливу роль тут відіграє перспективне планування ідеологічної роботи.

Постійну увагу питанням ідейного виховання трудящих приділяє ЦК Компартії України. В останні роки їм було присвячено два Пленуми ЦК та збори республіканського партійного активу. Чимало було зроблено для вдосконалення партійного керівництва пресою, радіо, телебаченням, видавничою справою, розвитком спорту і фізичної культури.

Цінний досвід комуністичного виховання трудящих нагромаджено на місцях. Так, у Дніпропетровській і Вінницькій областях особливо ефективно ведеться пропаганда радянського способу життя, у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій — патріотичне та інтернаціональне виховання, у Донецькій — трудове і моральне, у Київській, Ровенській — атеїстичне, у Ворошиловградській — виховання на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу. На Полтавщині на належному рівні поставлена робота серед сільських трудів-

⁴ Див.: Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. К., 1981, с. 48—59.

ників, у Києві — з науковою та творчою інтелігенцією, у Харкові, Миколаєві — за місцем проживання, у Кримській області — з молоддю.

Значно поліпшилася матеріально-технічна база ідеологічної роботи. Нині в республіці діє 26 університетів марксизму-ленінізму, 34 будинки політичної освіти обкомів і міськкомів партії, 19 з яких збудовані і обладнані сучасними технічними засобами в останнє десятиріччя. Понад 8 тис. кабінетів політосвіти і близько 4 тис. — економічних знань працюють на громадських засадах. Для проведення агітаційно-масової роботи створено понад 80 тис. будинків і червоних кутків, близько 21 тис. агітпунктів і клубів виборців, понад 15 тис. агітмайданчиків за місцем проживання і агітбесідок.

У містах і селах Української РСР відкрито 111 палаців і будинків для відзначення урочистих подій, 8,5 тис. кімнат і обрядових залів, близько 550 салонів обрядових послуг, 94 святкові зали.

Практично вся територія республіки радіофікована. Близько 92% її населення має змогу приймати одну, 72% — дві, 14% — три телевізійні програми. Чотири п'ятих населення УРСР можуть дивитися телепрограми у кольоровому зображенні. В минулій п'ятиріччі збудовано радіобудинки у Ворошиловграді, Херсоні, Івано-Франківську, Миколаєві, Чернівцях, закінчується будівництво — у Черкасах і Сумах.

Багато було зроблено для зміцнення поліграфічної бази республіки. У роки десятої п'ятирічки на її розвиток виділено 59 млн. карбованців. Збудовано в м. Києві офсетну фабрику «Спринт», виробничі корпуси книжкової фабрики «Жовтень» та об'єднання «Поліграфіст», обласні друкарні в Дніпропетровську, Житомирі, Ровно, Черкасах, 12 міських і районних друкарень, реконструйовано 43 і споруджується 15 друкарень.

Ідейно-виховну роботу в республіці здійснює великий загін ідеологічних працівників. Серед них — понад 1 млн. агітаторів, політінформаторів і доповідачів, 660 тис. лекторів, 472 тис. пропагандистів, близько 15 тис. журналістів.

Використовуючи багатющий досвід ідеологічної діяльності партії, потужну матеріальну базу і висококваліфіковані ідеологічні кадри, партійні комітети республіки застосовують різноманітні форми і засоби комуністичного виховання мас. Основні зусилля вони спрямовують на формування в усіх трудящих наукового світогляду, високої політичної свідомості, відданості ідеалам комунізму, почуття радянського патріотизму та соціалістичного інтернаціоналізму, активної життєвої позиції.

Провідна роль у розв'язанні цього завдання належить системі марксистсько-ленінського навчання. Останнім часом в організації політичної та економічної освіти в республіці відбулися істотні кількісні і якісні зрушення. Чисельність слухачів за п'ять років зросла з 11,1 млн. до 13,2 млн. чоловік. Та головне полягає не в кількісному факторі, хоч це й важливий показник, а в поліпшенні змісту і якості навчання. Значно зріс ідейно-теоретичний рівень проведення занять, різноманітнішою стала їх проблематика, збільшилася кількість слухачів, що вивчають праці класиків марксизму-ленінізму, актуальні проблеми сучасного суспільного розвитку. Основу змісту політичної освіти тепер становлять твори К. Маркса, Ф.Енгельса, В. І. Леніна, історія, політика і досвід КПРС, документи і матеріали XXV і XXVI з'їздів партії, пленумів ЦК КПРС, нова Конституція СРСР, праці товариша Л. І. Брежнева.

Звертає на себе увагу той факт, що центр ваги в системі політичного навчання перемістився на поглиблене вивчення актуальних проблем марксистсько-ленінської теорії, політики і практики КПРС у тісному зв'язку з життям, з конкретними завданнями трудових колективів.

Ефективність політичного й економічного навчання, як відомо, вирішальною мірою залежить від пропагандистів, їх теоретичної і методичної підготовки, вміння працювати з людьми. За останні роки помітно поліпшився якісний склад пропагандистських кадрів. Як правило, вони мають глибокі знання марксистсько-ленінської теорії, широкий кругозір, користуються заслуженим авторитетом. У 118 тис. з них стаж пропагандистської роботи становить понад 10 років, 67 тис. — це господарські керівники, близько 58 тис. — наукові працівники, викладачі вузів і технікумів, учителі, понад 18 тис. — партійні, радянські, комсомольські працівники.

Партійні комітети приділяють неослабну увагу підвищенню теоретичного і методичного рівня підготовки пропагандистів. З цією метою у республіці створено чітку систему їх навчання на постійно діючих семінарах при будинках і кабінетах політосвіти. Ця робота ведеться на основі перспективного планування. Утвердилися й добре зарекомендували себе курси підготовки і перепідготовки пропагандистів, на яких пройшли навчання близько 100 тис. чоловік. У системі економічної освіти дальшого розвитку набуває галузеве навчання пропагандистів.

Почесна праця пропагандистів дістає широке визнання. В республіці, зокрема, стало традиційним проведення Дня пропагандиста, під час якого партійні, радянські, господарські керівники зустрічаються з пропагандистським активом. У минулому навчальному році 58 кращих пропагандистів були нагороджені Почесними Грамотами і Грамотами Президії Верховної Ради УРСР, 11 — удостоєні звання «Заслужений працівник культури УРСР», а близько 1150 чоловік — відзначено грамотами обкомів, міськкомів і райкомів партії.

Важливе місце в ідеологічній діяльності партійних організацій займає політична агітація. Незважаючи на дедалі зростаюче значення засобів масової інформації і пропаганди, вона була і залишається однією з ефективних форм постійного зв'язку партії з масами, дійовим засобом комуністичного виховання. Партійні комітети наполегливо вдосконалюють організаційну систему усної політичної агітації, збагачують її новими ефективними формами і методами.

В останні роки, особливо після опублікування постанови ЦК КПРС «Про підвищення ролі усної політичної агітації у виконанні рішень XXV з'їзду КПРС» (лютий 1977 р.)⁵, у змісті агітаційно-масової роботи серед населення відбулися помітні зміни. Насамперед поліпшилося інформування населення з актуальних питань політичного і соціально-економічного життя країни. У трудових колективах і за місцем проживання до цієї роботи залучено значний загін спеціалістів народного господарства, передовиків виробництва, працівників науки, культури і освіти. В результаті проведеної атестації поліпшився якісний склад агітаторів.

Створено чітку систему теоретичного і методичного навчання кадрів усної політичної агітації. З метою кращого їх інформування у багатьох партійних комітетах організовано довідково-інформаційні центри.

Особлива увага приділяється змістові усної політичної агітації, підвищенню її ідейного і наукового рівня, оперативності й бойовитості, зміцненню зв'язку з життям, удосконаленню форм і методів впливу на людей. Нині при організації ідейно-виховного процесу повніше враховуються громадська думка, морально-політична обстановка в колективах, соціально-психологічні особливості різних категорій населення. Партійні

⁵ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1978. Т. 12, с. 447—453.

організації дбають про те, щоб агітаційно-пропагандистські кадри не обходили стороною гострих, наболілих питань, не залишали без відповіді пропозицій та критичних зауважень трудящих.

Дійовим засобом політичного інформування трудящих стали єдині політдні, які набули поширення в усіх областях республіки. Постановами партійних комітетів визначено порядок їх проведення, склад учасників, тематику виступів на певний період — квартал, півріччя, рік. Цим забезпечується оперативне, широке й систематичне політичне інформування населення з найважливіших питань внутрішньої й зовнішньої політики КПРС, економіки, культури й міжнародного становища, про стан справ в області, місті, районі, трудовому колективі. Така форма політичної роботи дає змогу вести предметну розмову з людьми з найактуальніших питань, постійно пробуджувати їх інтерес до виступів преси, радіо, телебачення, своєчасно викривати наклепиницькі вигадки буржуазної пропаганди, оперативно реагувати на потреби і запити трудящих. Використовуючи цю ефективну форму, партійні комітети мають змогу одночасно залучати до політичної роботи в масах керівників усіх ланок управління, охоплювати ідейним впливом переважну більшість трудових колективів, різні групи населення за місцем проживання, цілеспрямованіше й активніше формувати громадську думку, вивчати настрої людей.

Починаючи з жовтня 1980 р., політдні стали єдиними для всієї республіки. В кожному з них в середньому бере участь до 500 тис. чол. партійно-господарського активу. Виступами охоплюється понад 250 тис. трудових колективів, близько 20 млн. чоловік. Від трудящих надходить багато запитань, пропозицій і зауважень, які ретельно аналізуються, узагальнюються і беруться під контроль. Єдині політдні широко висвітлюються в пресі, по радіо і телебаченню.

Важливу роль у створенні в кожному трудовому колективі здорового морально-психологічного клімату відіграє вивчення громадської думки. Для поліпшення соціологічних досліджень відкрито нові кафедри соціології в Київському та Харківському державних університетах.

Значну увагу партійні організації республіки приділяють наочній політичній агітації. Здійснюються заходи щодо підвищення її ідейного і художнього рівня, посилення оперативності й конкретності. Поширенню передового досвіду в цій справі сприяє, зокрема, організація спеціальних республіканських, обласних і районних виставок. У Львові, Запоріжжі, Дніпропетровську, Донецьку та інших містах розробляються комплексні плани перспективного художньо-політичного оформлення міст і сіл. Поліпшенню стану наочної агітації сприятиме перетворення республіканської виставки наочної агітації в Республіканський науково-методичний центр.

Випробуваною ідейною зброєю партії є лекційна пропаганда. Вдосконаленню її форм і методів ЦК КПРС приділяє постійну увагу. Як свідченням цього є постанова ЦК КПРС «Про стан і заходи поліпшення лекційної пропаганди»⁶. Керуючись викладеними в ній настановами і рекомендаціями, партійні комітети провели значну роботу, спрямовану на підвищення ефективності лекційної пропаганди. Значно зросли масштаби поширення політичних і наукових знань, поліпшилась якість лекцій. Особлива увага приділяється розвитку системних форм лекційної пропаганди — лекторіїв і кінолекторіїв, суспільно-політичних читань, циклів лекцій. Значної популярності набули такі форми лекційної роботи, як щомісячні виїзди в трудові колективи пропагандистських груп партійних комітетів, «Ленінські п'ятниці», «Дні науки»,

⁶ Справочник партійного работника. Вып. 19. М., 1979, с. 358—361.

«Трибуна депутата», «Трибуна міністра» і т. д. У Києві створено лекторій «Трибуна Академії наук УРСР». Дедалі ширшою стає практика укладання договорів про науково-технічне співробітництво між колективами вчених і підприємствами, які передбачають, зокрема, й активну участь науковців у пропаганді науково-технічних знань і передового досвіду.

Для забезпечення цілеспрямованості лекційної пропаганди й усунення дублювання створено республіканську та обласні міжвідомчі громадські ради по координації тематики, планів читання лекцій, навчання лекторських кадрів. Розширено підготовку і перепідготовку лекторів в університетах марксизму-ленінізму при обкомах партії, а також в університетах і школах лекторської майстерності. Налагоджено чітку роботу республіканських постійно діючих семінарів по 7 напрямках, в яких беруть участь 1,5 тис. лекторів. Успішно функціонують 4 республіканські заочні відділення підвищення кваліфікації лекторів при КДУ та на базі ВПШ при ЦК Компартії України.

Першорядне значення в лекційній пропаганді приділяється вихованню у радянських людей любові до своєї Батьківщини, почуття радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, братерської дружби народів СРСР. Особливо великого розмаху набрала ця робота в дні підготовки і святкування 325-річчя возз'єднання України з Росією та 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі у складі СРСР. У зв'язку з цими ювілеями для трудящих республіки було прочитано десятки тисяч лекцій, проведено тисячі вечорів інтернаціональної дружби, конференцій, суспільно-політичних читань, Днів науки. Нині значна лекційна робота проводиться в зв'язку з підготовкою до 1500-річного ювілею Києва, що відзначається в 1982 р. як велика подія в суспільно-політичному й культурному житті нашої країни, свято непорушної дружби російського, українського й білоруського, усіх народів нашої Вітчизни, демонстрація торжества ленінської національної політики КПРС.

Поліпшенню патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих активно сприяє цілеспрямована пропаганда знань про історичне минуле нашої Батьківщини — СРСР, республіки, про історичний досвід КПРС та його міжнародне значення. Щороку в Українській РСР тільки лектори товариства «Знання» читають близько 760 тис. лекцій з історії КПРС та 430 тис. лекцій з історії СРСР і УРСР, загальної історії. З цієї тематики регулярно виступає близько 77 тис. лекторів, серед них 14 академіків і членів-кореспондентів АН УРСР, 2400 докторів і кандидатів історичних наук, понад 4300 викладачів вузів, 1300 наукових працівників, близько 10 тис. партійних, радянських та ідеологічних працівників.

Могутнім знарядям партії у великій і складній справі формування нової людини, в ідеологічній боротьбі із світом капіталізму є засоби масової інформації і пропаганди. В останні роки їх вплив на суспільно-політичне життя країни, розвиток економіки, науки і культури ще більше посилюється.

Значно активізувала розробку питань комуністичного виховання трудящих, пропаганду радянського способу життя, наступальність у боротьбі з буржуазною ідеологією республіканська преса. На сторінках газет поліпшилася пропаганда ленінської теоретичної спадщини, політики КПРС у сучасний період. Важливим є й те, що газети почали більш глибоко узагальнювати і пропагувати досвід політико-виховної роботи. У публікаціях, з якими виступають на сторінках газет секретарі первинних партійних організацій, керівники ідеологічних установ, про-

пагандистський актив, аналізуються актуальні питання ідейно-політичного, трудового і морального виховання радянських людей. При цьому особлива увага приділяється підвищенню виховної функції трудових колективів і соціалістичного змагання.

В республіканській пресі поліпшилося висвітлення питань патріотичного й інтернаціонального виховання, пропаганда матеріальних і духовних цінностей соціалізму. Загальне схвалення, наприклад, дістав цикл публіцистичних статей «Правды Украины», вміщених під рубрикою «Образ жизни, рожденный Октябрем». В них у комплексі розкрито такі чудові риси соціалістичного способу життя, як ідейна переконаність радянських людей, комуністичне ставлення до праці, колективізм, дружба народів, радянський патріотизм і соціалістичний інтернаціоналізм.

Газети прагнуть показувати ідеологічну діяльність партійних організацій в органічному зв'язку з їх багатогранною роботою по розв'язанню соціально-економічних завдань, зокрема, постійно тримають у полі зору актуальні проблеми підвищення ефективності і якості виробництва. З цією метою вони широко використовують масові громадські огляди, рейди, зустрічі «за круглим столом», засідання виїзних редакцій на найважливіших будовах, проведення спільних з міністерствами і відомствами конкурсів.

В республіці склалася певна система підготовки і перепідготовки журналістських кадрів. Добре зарекомендували себе республіканські науково-практичні конференції і семінари редакторів газет різних категорій. Налагоджено систему навчання журналістів на місцях. Усі обласні комітети партії проводять прес-конференції з працівниками редакцій, інформують їх про рішення партійних і радянських органів. Львівський, Дніпропетровський, Житомирський та Чернігівський обкоми партії широко використовують такі форми навчання, як постійно діючі семінари, школи журналістської майстерності. Цінну ініціативу виявив Запорізький обком партії, який спільно з факультетом журналістики Київського державного університету розробив і здійснює перспективний план навчання журналістів та робітників радянського активу. При правлінні Спілки журналістів республіки вже 11 років діє школа журналістської майстерності, де пройшли навчання близько 7 тис. журналістів.

Дальшого розвитку в республіці набуло радіо і телебачення. Підвищився ідейно-художній рівень передач. Ввійшла в практику підготовка програм, розрахованих на основні соціальні, професійні та вікові групи населення. Зроблено поворот до більш широкого і поглибленого висвітлення радянського способу життя, його моральних аспектів, особистого ставлення трудівників до різноманітних процесів комуністичного будівництва. Саме такий підхід зробив популярними програми «Твоя життєва позиція», «Галузь: досвід, проблема», «Ваша думка», «Робітнича радіоестафета», «Погляд на життя».

Більш змістовними стали передачі, присвячені інтернаціональному вихованню трудящих. У теле- і радіопередачах з цієї тематики ведуться, наприклад, рубрики «Країно моя неозора», «В сім'ї вольний, новий», «Ми — інтернаціоналісти», «Інтерклуб», «Маршрутами трудового братерства», в яких розкриваються ленінська національна політика КПРС, дружба і взаємодопомога народів радянських республік.

Вироблено систему підготовки передач, які викривають облудність буржуазної, буржуазно-націоналістичної, сіоністської та релігійної пропаганди. Стали популярними такі програми, як «Міфи і дійсність», «Два світи — два способи життя», «Знайте про них правду», «Сіонізм

без маски», «Людина і суспільство». Підвищенню їх дієвості сприяло використання документів, конкретних фактів, фото- і кіноматеріалів.

Важливим напрямом усієї роботи по формуванню нової людини є патріотичне та інтернаціональне виховання. Щодо цього в республіці протягом останніх років нагромаджено значний досвід. Нині воно здійснюється за допомогою значно ширшого кола форм і методів, тісно пов'язується з іншими складовими частинами ідеологічної, політико-виховної роботи, з життям і практикою комуністичного будівництва.

Шириться й міцніє багатопланове співробітництво Української РСР з усіма союзними республіками, що охоплює економіку, науку й культуру і наочно демонструє інтернаціональний характер праці радянських людей, переваги єдиного народногосподарського комплексу, сприяє зміцненню у трудящих почуття господаря країни, глибокому духовному взаємобогаченню братніх народів.

Багато яскравих форм використовують партійні організації у пропаганді національної політики партії, успіхів Радянської України в братній сім'ї народів СРСР. Це — клуби інтернаціональної дружби і суспільно-політичні читання, циклові лекторії й кінолекторії і народні університети та ряд інших. Велика увага до цих питань приділяється також у системі партійного і комсомольського навчання, в усній пропаганді, діяльності засобів масової інформації.

Щоб забезпечити високу ефективність роботи по патріотичному та інтернаціональному вихованню, партійні організації постійно дбають про підготовку кадрів, які б проводили її висококваліфіковано, із знанням справи. З цією метою створено республіканські та обласні семінари для партійно-радянського активу, вчених, лекторів з питань патріотичного та інтернаціонального виховання. У ВПШ при ЦК Компартії України працюють курси по підвищенню кваліфікації лекторів, які виступають з цих проблем.

Важливу роль у патріотичному й інтернаціональному вихованні відіграють музеї. Нині в республіці їх діє 154 державних і більш як 4 тис. на громадських засадах. В них зібрано 7,5 млн. пам'яток матеріальної й духовної культури. Щороку ці заклади відвідують понад 20 млн. чоловік.

Значну роботу по вихованню трудящих, особливо молоді, на прикладі життя й діяльності В. І. Леніна, на революційних, бойових і трудових традиціях партії і радянського народу проводять Київський і Львівський філіали Центрального музею В. І. Леніна, Ленінські музеї на громадських засадах (їх в УРСР — близько 300). Рік у рік зростає інтерес трудящих до всього, що пов'язане з безсмертним іменем В. І. Леніна. Протягом десятої п'ятирічки Київський та Львівський філіали відвідали близько 4 млн. чоловік. У музеях, крім екскурсій, широко практикуються такі форми масової роботи, як лекторії, конференції, творчі звіти, семінари та ін. У масових заходах тут активну участь беруть ветерани партії, громадянської та Великої Вітчизняної воєн, праці, передовики і ударники п'ятирічок. Нині у світлі рішень XXVI з'їзду КПРС музеї республіки поповнюють і вдосконалюють форми і методи музейної пропаганди — складової частини всієї ідеологічної роботи.

Плодотворну діяльність по патріотичному, інтернаціональному та естетичному вихованню населення проводить Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, членами якого є більш як 15 млн. чоловік. За участю товариства споруджено такі величні монументи, як «Дружба» в с. Сеньківка на Чернігівщині, на честь встановлення Радянської влади на Україні в м. Харкові, Вічної Слави у містах

Житомирі й Черкасах, пам'ятники жертвам фашизму в с. Кортелісах на Волині, на честь політпрацівників Радянської Армії у Ворошиловградській області та ін.

В республіці створено і працюють 517 народних університетів пропаганди пам'яток, які відвідує 48 тис. слухачів. З питань патріотичного та інтернаціонального виховання товариство видає багато книг, брошур, альбомів, бюлетенів, створило цикли фільмів і телефільмів.

Партійні комітети республіки проводять цілеспрямовану роботу щодо посилення послідовної наступальної боротьби проти буржуазної, буржуазно-націоналістичної та ревізіоністської ідеології. Склалася чітка система проведення цілого комплексу підпорядкованих цій меті заходів, яка включає в себе підготовку відповідних кадрів, наукову розробку різних аспектів проблеми, передбачає координацію зусиль державних органів, громадських організацій, наукових установ, творчих спілок, диференціацію засобів і методів впливу на маси.

Велику допомогу у виробленні практичних рекомендацій, спрямованих на здійснення оперативної відсічі ідеологічним диверсіям, в аргументованій критиці буржуазної та буржуазно-націоналістичної ідеології, у викритті різного роду фальсифікаторів історії, політики і досвіду КПРС, історії СРСР та Української РСР подають партійним комітетам учені-суспільствознавці, насамперед представники історичної науки. Для ідеологічного активу ними видано ряд книг і брошур з питань боротьби проти буржуазної пропаганди.

Всі ці та інші форми ідейно-виховної роботи спрямовані на зміцнення ідейного гарту радянських людей, особливо молоді, на вироблення в них уміння протистояти будь-яким проявам ворожого впливу.

У нерозривному зв'язку з ідейно-політичним знаходиться трудове виховання. Його найголовнішим завданням є формування у трудящих комуністичної свідомості, відданості суспільним інтересам, комуністичного ставлення до праці.

Партійні комітети республіки виробили і випробували на практиці багато різноманітних форм трудового виховання. Особливо дієвими за своїм впливом на трудящих, особливо на молодь, є такі з них, як урочисті посвячення в робітники, хлібороби, конкурси професійної майстерності, вшанування ветеранів праці, робітничих династій, передовиків виробництва, вечори зустрічей молодих і кадрових робітників. Як правило, партійні організації проводять їх особливо урочисто, так, щоб цей день запам'ятався юнакам і дівчатам на все життя.

Велика роль у трудовому загартуванні молоді належить наставникам, в лавах яких у республіці налічується близько 500 тис. чоловік. Багато партійних організацій подбали про те, щоб ознайомити їх з основами педагогіки та психології, теорії та методики комуністичного виховання, законодавства про працю тощо.

Одним з важливих напрямів трудового виховання колективів є зміцнення трудової дисципліни. Партійні комітети постійно тримають у полі зору питання зміцнення дисципліни й організованості, раціонального використання трудових ресурсів, поліпшення умов праці й побуту трудящих. Повсюдно активізували свою діяльність товариські суди, ради профілактики, громадські відділи кадрів, комісії по боротьбі з пияцтвом, ради наставників та інші громадські організації трудящих, що сприяє раціональному використанню робочого часу, формуванню стабільних трудових колективів.

Велику роль у підвищенні професійної підготовки трудящих відіграє економічна освіта. Вона стала одним з істотних факторів поліп-

шення практики соціалістичного господарювання, мобілізації внутрішніх резервів виробництва, вдосконалення організації соціалістичного змагання. Соціалістичне змагання було й залишається могутнім фактором розвитку творчої ініціативи мас, формування соціалістичного колективізму. Партійні комітети проводять значну роботу по ідеологічному забезпеченню соціалістичного змагання, поширенню досвіду передовиків виробництва. У системі економічної освіти передовий досвід вивчає більш як 3 млн. слухачів. Величезний вплив на дальший розвиток соціалістичного змагання справляють рішення XXVI з'їзду КПРС, боротьба за виконання планів одинадцятої п'ятирічки. Практично всі трудові колективи, мільйони трудівників несли трудову вахту на честь партійного з'їзду. В дні з'їзду від трудящих надійшло тисячі рапортів про дострокове виконання взятих соціалістичних зобов'язань.

Значне місце в ідеологічній роботі партійних організацій республіки займають питання морального виховання. І це цілком природно. Адже воно охоплює всі сторони людського буття, пов'язане з різноманітними проявами свідомості, має складну структуру. Тут — свого роду синтез усіх напрямів і аспектів виховної роботи, оскільки саме в моралі ідейні переконання, політичні та правові погляди, ставлення до праці дістають свій конкретний вияв у звичних нормах поведінки. Суть морального виховання полягає у виробленні внутрішньої здатності людини втілити уявлення про комуністичні ідеали в життєві правила, тобто у формуванні в кожного члена суспільства активної життєвої позиції, свідомого ставлення до громадського обов'язку, коли єдність слова і діла стає повсякденною нормою поведінки. Виховання у людей високих моральних якостей відбувається в процесі багатопланової роботи — політичного навчання, усної пропаганди, політичної агітації, засобів масової інформації та ін. Моральні якості людини шліфуються також у процесі її різноманітної діяльності — виробничої, громадсько-політичної, взаємовідносин у колективі й побуті.

Партійні комітети республіки серйозну увагу приділяють вдосконаленню атеїстичного виховання трудящих, впровадженню в життя нових, радянських традицій, свят і обрядів. Велике значення щодо цього мало розв'язання ряду організаційних питань. Зокрема, було створено Київський філіал Інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС, організовано редакцію атеїстичної літератури в Політвидавї України, затверджено Республіканську науково-координаційну раду з проблем атеїстичного виховання.

Багато зроблено й для поліпшення роботи по впровадженню нової обрядовості. У міністерствах побутового обслуговування та житлово-комунального господарства створено спеціальні управління обрядових послуг з відповідними відділами і службами на місцях. В Українському науково-дослідному і конструкторсько-технологічному інституті побуту створено сектор, який займається розробкою методичних та інструктивно-нормативних матеріалів для всіх ланок обрядових послуг.

Останнім часом значно поліпшилася підготовка кадрів, які проводять атеїстичну роботу і займаються впровадженням нової обрядовості. В республіці створюється струнка система їх підготовки і перепідготовки. Понад 700 партійних, радянських, профспілкових, комсомольських, наукових працівників, пропагандистів наукового атеїзму, журналістів навчається в республіканських постійно діючих семінарах. Підготовка організаторів атеїстичної пропаганди здійснюється також у семінарах і школах при обкомах, міськкомах, райкомах партії, парткоммах великих підприємств, в університетах марксизму-ленінізму, на заочних курсах лекторів при 7 вузах. Різними формами навчання охопле-

но понад 100 тис. чол., що ведуть атеїстичну роботу, а протягом наступних п'яти років їх кількість зросте до 238 тис. В усіх вищих навчальних закладах УРСР створено факультети громадських професій, де вже пройшли підготовку близько 40 тис. студентів. У наступній п'ятирічці у 144 вузах республіки на факультетах громадських професій з проблем нової обрядовості спеціалізуватиметься близько 160 тис. чол.

Все це сприяє підвищенню ефективності атеїстичного виховання трудящих, масовому впровадженню і розвитку нових радянських традицій, свят і обрядів. Під впливом нашої прекрасної дійсності та в результаті виховної роботи відбувається процес ослаблення й занепаду релігійності в усіх верствах населення. Це виявляється в поступовому відході віруючих від церкви, про що, зокрема, свідчить зниження рівня релігійної обрядовості. За останні п'ять років кількість хрещень, наприклад, зменшилася в республіці на 7,5%. Зникає релігійний обряд вінчання. Майже вдвоє збільшилася кількість урочистих реєстрацій новонароджених. Здійснюється передбачення К. Маркса про те, що релігія зникатиме тією мірою, якою буде розвиватися соціалізм⁷.

Зроблено дійсно немало. Однак життя не стоїть на місці. Невпинно зростають освіченість, інформованість, культура людей. Загострюється ідеологічне протиборство. Тому дуже важливо, щоб зміст виховної роботи ставав актуальнішим, ідейно насиченішим, а її форми найбільш повно відповідали сьогоднішнім запитам і потребам трудящих. «По суті мова йде про перебудову..., саме про перебудову, — підкреслював на XXVI з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев, — багатох ділянок і сфер ідеологічної роботи»⁸. Потрібно провести дуже відповідальну і серйозну роботу по здійсненню цього завдання.

Багато належить попрацювати над подоланням формалізму в підході до виховання людей, який ще має місце в практиці деяких партійних організацій. Трапляються випадки, коли в усній пропаганді, радіо- і телевізійних передачах, у пресі важливі теоретичні положення трактуються спрощено. Недостатню участь у виховному процесі беруть господарські та профспілкові керівники. Не всі пропагандистські заходи пов'язуються з життям, із завданням трудових колективів. Не завжди партійні організації охоплюють ідейним впливом тих, хто найбільше цього потребує. Дальшого поліпшення вимагає робота з ідеологічними кадрами.

На сучасному етапі зростає значення суспільних наук в ідейно-виховному процесі. «Без фундаментальних досліджень по всіх напрямках суспільних наук, — відзначав член Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС товариш М. А. Суслов, — ідеологічна, пропагандистська і виховна робота не зможе повною мірою виконати свої завдання»⁹.

ЦК КПРС в постанові «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» націлює вчених-суспільствознавців, у тому числі й істориків, на поглиблене вивчення і розробку таких важливих питань, як ідеологічна діяльність КПРС в умовах зрілого соціалізму, шляхи підвищення її ефективності і якості, формування марксистсько-ленінського світогляду різних груп трудящих, формування активної життєвої позиції як найважливіше завдання морального виховання, методика комплексного підходу до постановки всієї справи виховання, особливо-

⁷ Див.: Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В. И. О религии. М., 1975, с. 20.

⁸ Брежнев Л. И. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXVI з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу і чергові завдання партії у галузі внутрішньої і зовнішньої політики, с. 93.

⁹ Суслов М. А. Дело всей партии. — Дело всей партии. Материалы Всесоюзного совещания идеологических работников. Москва, 16—17 октября 1979 г., М., 1980, с. 31.

сті ідеологічної боротьби на міжнародній арені в сучасних умовах та ін. Основне завдання дослідників — дати глибокий аналіз духовного життя суспільства, розробляти актуальні проблеми ідеологічної діяльності КПРС, узагальнювати її історичний досвід, виробляти науково обгрунтовані рекомендації для партійних організацій по дальшому вдосконаленню політико-виховної роботи.

Загальновідомо, що можливості підвищення виховної ролі історичної науки зумовлені постійно зростаючим освітнім і культурним рівнем радянських людей, їх високою свідомістю, трудовою і політичною активністю. Повсюдне прагнення до глибокого вивчення марксизму-ленізму, партійних документів, праць товариша Л. І. Брежнєва, інших керівників Комуністичної партії і Радянської держави ставить до істориків підвищені вимоги. Йдеться насамперед про необхідність озброювати ідеологічні кадри, комуністів, усіх трудящих глибоким розумінням досвіду КПРС у будівництві соціалізму й комунізму, його всесвітнього історичного значення.

Висунуте партією положення про здійснення комплексного підходу до розв'язання питань політико-виховної роботи зумовлює також необхідність ще більшою мірою добиватися єдності знань і переконань, слова і діла. Дослідження питань історії і політики КПРС покликане допомогти ідеологічному активу повніше розкривати життєву силу та історичну правоту марксистсько-ленінських ідей, озброювати трудящих глибокими знаннями теорії в органічній єдності з розумінням практичних завдань. Роль історичної науки тут важко переоцінити.

Історична наука має активніше впливати на розв'язання завдань трудового і морального, патріотичного та інтернаціонального виховання радянських людей. Вивчення й узагальнення досвіду перемоги соціалістичної революції, захисту завоювань Жовтня, будівництва соціалізму й комунізму, безсумнівно, сприяє його широкому використанню у вихованні трудящих, насамперед молоді, на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу.

Одним з актуальних завдань, яке вимагає посилення уваги істориків, є вивчення й узагальнення досвіду господарського будівництва в СРСР, партійного керівництва соціалістичним змаганням, його організацією та вдосконаленням форм, дослідження виховної ролі трудових колективів.

Великою є роль історичної науки і в удосконаленні пропаганди ідей дружби народів, розкритті принципів ленінської національної політики КПРС, діяльності партії по їх втіленню в життя.

Першорядне значення для ідеологічної роботи мають фундаментальні розробки, у яких викриваються фальсифікації історії і політики КПРС, міжнародного значення її досвіду.

Говорячи про зростання виховного значення історичної науки, слід вказати й на те, що вона не лише розширює можливості для пропаганди марксистсько-ленінських ідей, історичного досвіду КПРС, революційних, бойових і трудових традицій радянського народу, а й покликана подавати безпосередню допомогу партійним комітетам, усім ідеологічним працівникам у виборі конкретних форм і підвищенні ефективності методів політичного виховання.

Яскраво і переконливо розкривати і пропагувати історичні здобутки Батьківщини Великого Жовтня, досягнення зрілого соціалізму, радянський спосіб життя, зростаючу роль ленінської партії в будівництві комунізму, виховувати у радянських людей безмежну любов до своєї Вітчизни, відданість ідеалам комунізму — найважливіше завдання і

вчених-суспільствознавців, у тому числі істориків, і всіх ідеологічних кадрів, партійних, радянських та господарських працівників.

У центрі всієї ідеологічної роботи партійних організацій республіки сьогодні повинно бути глибоке і всебічне вивчення, роз'яснення і пропаганда основних положень доповіді товариша Л. І. Брежнева, інших документів і матеріалів XXVI з'їзду КПРС, мобілізація трудівників міст і сіл на успішне виконання завдань нинішнього року і одинадцятої п'ятирічки в цілому.

Л. М. Кравчук

ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА И ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ РАБОТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Резюме

В статье раскрывается роль исторической науки в идеологической деятельности КПСС, освещается опыт работы партийных организаций Украины по коммунистическому воспитанию трудящихся, показаны задачи историков и идеологических работников по дальнейшему улучшению этой работы в свете решений XXVI съезда КПСС.

* * *

Г. П. ЄРХОВ (Донецьк)

КПРС У БОРОТЬБИ ЗА ЗМІЦНЕННЯ Й РОЗВИТОК СОЦІАЛІЗМУ

(до виходу у світ другої книги п'ятого тому шеститомної
«Истории Коммунистической партии Советского Союза»)

Вийшла у світ підготовлена Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК КПРС друга книга п'ятого тому шеститомної «Истории Коммунистической партии Советского Союза» — «Коммунистическая партия накануне и в годы Великой Отечественной войны, в период упрочения и развития социалистического общества (1945—1959 гг.)». Авторський колектив під керівництвом Головної редакції видання * підготував фундаментальну працю, в якій висвітлюється діяльність ленінської партії в період зміцнення й розвитку соціалістичного суспільства в нашій країні.

Це були воістину героїчні роки. Здобувши перемогу над фашизмом і японським мілітаризмом у Великій Вітчизняній війні, радянський народ приступив до здійснення планів мирного будівництва. КПРС проявила в його ході мудрість і далекоглядність, творчо застосовувала марксистсько-ленінську науку і внесла великий вклад у розвиток революційної теорії.

Широко показано в книзі діяльність Центрального Комітету КПРС, республіканських, крайових, обласних і районних парторганізацій. Багато місця відведено висвітленню роботи первинних партійних організацій у ході господарського й культурного будівництва у післявоєнний період.

Автори подали глибокий науковий аналіз партійного керівництва економікою, духовним життям нашого суспільства, всебічно висвітлили питання розробки й здійснення зовнішньополітичного курсу КПРС і Радянської держави, боротьбу Комуністичної партії за єдність світового комуністичного руху, роззброєння і мир, зміцнення і розвиток світової соціалістичної системи.

Книга має чітку структуру, багату історико-документальну базу, в ній узагальнено досягнення радянської історичної науки у вивченні одного з найважливіших періодів діяльності КПРС.

Зміст другої книги 5-го тому багатотомної «Истории Коммунистической партии Советского Союза» глибоко відбиває зростання керівної ролі КПРС у житті радянського суспільства у післявоєнний період. Авторі підкреслюють, що «вирішальними умовами подолання труднощів післявоєнного часу були невичерпні можливості й переваги соціалістичного ладу, згуртованість партії і народу, вміння партії мобілізувати й спрямувати зусилля та засоби всього народу, всіх республік на досягнення накреслених завдань» (с. 5).

* Головна редакція: Федосеев П. М. (голова), Бугаев Е. И., Егоров А. Г., Епішев О. О., Капто О. С., Мінц І. І., Педосов О. Д. (заст. голови), Пономарьов Б. М., Поспелов П. М., Трапезников С. П.

У книзі наводяться докладні дані про тяжкі наслідки гітлерівського нападу на Країну Рад. Вони позначилися на всіх сторонах життя радянського народу. Так, національний дохід у 1945 р. становив 85% рівня 1940 р. Скоротилося виробництво паливно-енергетичної та металургійної промисловості. Більш ніж у півтора раза зменшився випуск товарів широкого споживання (с. 7).

У цих складних умовах Комуністична партія очолила процес відродження економіки країни. Як і в усі попередні періоди історії, партія у своїй діяльності спиралася на непорушний закон — зв'язок з народом, який постійно зміцнювався. У книзі наводяться дані про склад ВКП(б) у 1941 та 1945—1946 рр. Якщо на початку Великої Вітчизняної війни налічувалося 3 817 906 членів і кандидатів у члени ВКП(б), то на 1 січня 1946 р. — 5 510 862, серед них робітників було 34%, селян — 19, службовців — 47%. Майже п'яту частину складу партійних рядів становили жінки (с. 35—36).

Автори підкреслюють, що сила впливу Комуністичної партії на процеси, що відбувалися в житті держави, визначальною мірою залежала від її внутрішнього стану — ідейної та організаційної єдності рядів, безздатності всіх структурних ланок, активності комуністів. При цьому наводиться надзвичайно важливе ленінське положення: форми організації партії і методи її роботи визначаються конкретною історичною обстановкою і завданнями, що безпосередньо з неї випливають¹.

З переходом країни до мирного етапу розвитку настали зміни і у внутрішньому житті ВКП(б) — з'явилася можливість усунути викликані умовами воєнного часу посилення централізації, деяке обмеження партійної демократії. Принцип демократичного централізму як об'єктивна закономірність внутрішнього розвитку і діяльності ленінської партії серед мас завжди був для неї непорушним. Втіленню його в практику революційної боротьби партія приділяла особливу увагу.

Автори видання підкреслюють постійне піклування Центрального Комітету про удосконалення методів партійного керівництва, активізацію внутріпартійного життя ще в ході закінчення Великої Вітчизняної війни. «Треба було повсюдно повернутися до додержання Статутних норм, — зазначається в книзі, — своєчасно проводити звіти й вибори керівних органів, регулярно скликати збори й пленуми комітетів, збори активу, систематично обговорювати на них основні питання політики партії, діяльності місцевих організацій» (с. 39).

У книзі подано аналіз удосконалення структури партійних органів від ЦК ВКП(б) до парткомів на підприємствах промисловості, транспорту й будівництва, у колгоспах і радгоспах. До кінця 1946 р. мережа партійних органів складалася з 15 ЦК компартій союзних республік, 161 крайового та обласного, 24 окружних, 507 міських та 531 міського районного й 4214 сільських районних комітетів партії. Протягом року відбулися звітно-виборні збори у 86% первинних парторганізацій. Вони пройшли при високій активності комуністів, в обстановці критики й самокритики (с. 40—41).

З метою зміцнення місцевих партійних організацій кадрами ЦК ВКП(б) використовував демобілізованих комуністів. У визволені райони переводилися працівники з центральних і східних областей країни. Тільки протягом 1946 р. їх було направлено в інші парторганізації понад 20 тис. чол. Для зміцнення обласних, міських і районних партійних, радянських та господарських органів на Україні було підібрано більш як 50 тис. чол., у Білорусії — 15 тис. (с. 45).

¹ КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК. М., 1970. Т. 2, с. 206.

Завдання мирного будівництва висунули особливі вимоги до політичної підготовки комуністів і керівних кадрів, підвищення їх ідейного рівня та професійних навичок. Для успішного розв'язання кадрових питань у перспективі ВКП(б) розгорнула широку мережу партійних шкіл і курсів з метою підготовки та перепідготовки керівних працівників.

Автори книги широко розкривають положення про те, що взятий партією курс на вдосконалення внутріпартійного життя був закріплений і творчо розвинутий у рішеннях XIX, XX і XXI з'їздів КПРС. Протягом першої післявоєнної п'ятирічки кількісний склад партії зріс на 2,8 млн. чол. (с. 302), а на початок 1959 р. він становив уже 8 млн. 239 тис. чол. (с. 601). Особлива увага при цьому приділялася якісному добору в партію, регулюванню її соціального складу.

XIX з'їзд прийняв постанову про нову назву партії: «Всесоюзну Комуністичну партію більшовиків (ВКП(б)) віднині іменувати «Комуністична партія Радянського Союзу» (КПРС)»², а також вніс інші важливі зміни до Статуту КПРС: про права й обов'язки членів партії, визначення звання члена Комуністичної партії, його партійного обов'язку й відповідальності. Новий Статут КПРС закріпив традиції, що в ній склалися й підвищували авангардну роль комуністів на всіх ділянках господарського й культурного будівництва, згуртованість партійних рядів, їх ідейне загартування.

Авторський колектив переконливо розкрив величезне значення рішень XX з'їзду про керівну роль КПРС у розвитку радянського суспільства. Важливою умовою її зростання було подолання наслідків культу особи Й. В. Сталіна, яке почалося на липневому (1953 р.) Пленумі ЦК КПРС. У Звітній доповіді Центрального Комітету з'їздові, а також у виступах його делегатів відзначалося, що культ особи призводив до применшення ролі партії, її колективного керівництва, до обмеження внутріпартійної демократії, приниження ролі народних мас, їх творчої активності, завдавав шкоди справі партійного й державного керівництва. Водночас на з'їзді та в постанові ЦК КПРС від 30 червня 1956 р. відзначалося, що Й. В. Сталін, перебуваючи на посту Генерального секретаря, разом з іншими керівними партійними й державними діячами активно боровся за втілення в життя ленінських заповітів. Він вніс великий вклад у розгром троцькізму, правого опортунізму та буржуазного націоналізму. XX з'їзд КПРС зобов'язав Центральний Комітет «не послабляти боротьби проти пережитків культу особи, в усій своїй діяльності виходити з того, що справжніми творцями нового життя є народні маси, керовані Комуністичною партією»³.

У книзі підкреслюється схвалення комуністами, всіма трудящими країни, а також братніми партіями рішень з'їзду. «Дотримання норм партійного життя і принципів керівництва, вироблених В. І. Леніним, — зазначається в ній, — забезпечувало творчу обстановку в партії, можливість для кожного комуніста активно брати участь у суспільно-політичному й виробничому житті, боротися за реалізацію політики КПРС, сприяло піднесенню її організаторської і політичної діяльності. Подолання наслідків культу особи благотворно позначилося на загальнополітичній обстановці в країні» (с. 457).

На зростання ролі ленінської партії в житті радянського суспільства величезною мірою вплинула розробка нової Програми КПРС, яка

² КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1971. Т. 6. с. 366.

³ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1971. Т. 7. с. 111.

почалася за рішенням ХХ з'їзду і визначила перспективи комуністичного будівництва в нашій країні.

Автори розкривають теоретичну діяльність КПРС, її практичну ідейно-виховну роботу серед трудящих. У післявоєнний період партія збагатилася марксистсько-ленінську теорію новими положеннями й висновками на основі наукового аналізу й узагальнення процесів, що відбувалися в політичному й економічному житті країни і на міжнародній арені. Проводилася цілеспрямована робота по формуванню у радянських людей наукового світогляду, вихованню почуття патріотизму та інтернаціоналізму, дружби народів. Значна увага приділялася зміцненню й розширенню бази ідейно-виховної роботи, політичної освіти комуністів, усіх трудящих.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни Центральний Комітет партії відновив видання творів В. І. Леніна, вибраних праць К. Маркса і Ф. Енгельса, збірників документів КПРС. У роки 4-ї п'ятирічки вийшло у світ 1196 творів класиків наукового комунізму загальним тиражем близько 70 млн. примірників (с. 233). Прагненням піднести роль суспільних наук були пройняті загальносоюзні дискусії з філософії (1947 р.), мовознавства (1950 р.) та політичної економії (1951 р.). Все це сприяло зміцненню морально-політичного потенціалу радянського суспільства.

Автори вказують, що найважливіші напрями ідеологічної діяльності партії в роки розвитку й зміцнення соціалістичного суспільства дістали всебічне висвітлення на ХІХ, ХХ і ХХІ з'їздах КПРС, у наступних рішеннях Центрального Комітету. В них було сформульовано завдання удосконалення пропаганди й агітації в нових умовах, поширення політичних і наукових знань серед трудящих, посилення боротьби за партійність, комуністичну ідейність літератури й мистецтва, за високу дієвість виступів засобів масової інформації.

У книзі висвітлюється керівництво Комуністичної партії Радами й громадськими організаціями трудящих у період зміцнення й розвитку соціалістичного суспільства. З перших післявоєнних днів партія розгорнула послідовну роботу по дальшому вдосконаленню соціалістичної демократії і широкому залученню радянських людей до управління державними й господарськими справами. Автори видання роблять висновок, що «партійне керівництво, охоплюючи всі сторони життя суспільства, забезпечило єдність дій і погодженість усіх складових частин політичної системи, насамперед усіх державних органів і громадських організацій трудящих» (с. 262).

Важливе значення для післявоєнного розвитку держави мало поліпшення діяльності органів влади народу — Рад депутатів трудящих, які є політичною основою СРСР. Починаючи з 1946 р., відновлювалися вибори до Верховної Ради Радянського Союзу, а також до Верховних Рад союзних і автономних республік та до місцевих Рад депутатів трудящих. Вибори супроводжувались високим політичним і трудовим піднесенням у країні, дальшим розвитком соціалістичної демократії. Склад Рад постійно поповнювався новими обранцями — представниками робітничого класу, колгоспного селянства й народної інтелігенції.

Автори видання всебічно висвітлюють партійне керівництво громадськими організаціями трудящих, зростання їх ролі у розвитку соціалістичної демократії. За пропозицією ЦК ВКП(б) постійно поліпшувалася організаційна структура профспілок. Замість 154 галузевих спілок, що існували в країні раніше, було організовано 66 спілок. Активізували свою роботу створені в 1948 р. республіканські, крайові та обласні ради профспілок.

Профспілки проводили велику роботу в справі організації Всесоюзного соціалістичного змагання за дострокове виконання п'ятирічних планів, брали активну участь в управлінні виробництвом, піклувалися про умови праці й відпочинку радянських людей, багато уваги приділяли розширенню мережі дитячих дошкільних закладів. Про постійне зростання авторитету й активності профспілок у країні переконливо свідчить збільшення їх кількісного складу. Якщо в 1947 р. вони налічували 24,2 млн. чол., то в 1958 р. — 51 млн. чол. (с. 569).

Вірним помічником партії виступав Ленінський комсомол. Сотні тисяч юнаків і дівчат брали участь у відбудові Донбасу, спорудженні Усть-Каменогорської ГЕС, Волго-Донського судноплавного каналу, мінських автомобільного й тракторного заводів, інших важливих об'єктів. Героїчні подвиги здійснили комсомольці і молодь країни під час освоєння цілини. Комуністична партія високо оцінила діяльність комсомолу в роки зміцнення й розвитку соціалістичного суспільства, нагородивши його двома орденами Леніна.

ЦК КПРС, місцеві партійні організації приділяли неослабну увагу поліпшенню діяльності комсомольських організацій, подавали їм повсякденну допомогу в проведенні ідейно-виховної роботи серед молоді.

У книзі підкреслюється, що перебудова діяльності партії в мирних умовах соціалістичного будівництва, визначення нею перспектив розвитку радянського суспільства у післявоєнний період, постійне удосконалення партійного керівництва Радами і громадськими організаціями забезпечили швидке відновлення зруйнованого фашистськими загарбниками народного господарства країни, його дальший успішний розвиток і зміцнення оборонної могутності СРСР.

В основі керівництва економікою було планове ведення господарства. Розроблені й здійснені в країні четвертий, п'ятий і шостий п'ятирічні плани знову продемонстрували величезні переваги соціалістичної системи господарювання перед капіталістичною. Буржуазні економісти передрікали кілька десятиліть для відбудови економіки СРСР, а радянський народ під керівництвом КПРС відродив її з руїн трохи більше як за одну п'ятирічку. «Робітничий клас, який був вирішальною силою у створенні матеріально-технічних передумов перемоги у Великій Вітчизняній війні, — підкреслюють автори книги, — став вирішальною силою і в боротьбі за відбудову і розвиток народного господарства» (с. 134).

Велику увагу партія приділяла розвитку трудової активності мас. Наприкінці березня 1946 р. ЦК ВКП(б) рекомендував усім партійним, профспілковим і комсомольським організаціям широко розгорнути соціалістичне змагання трудящих за якнайшвидше відродження народного господарства. Його ініціаторами, як і в роки відсічі фашизму, знову стали металурги. Колектив Макіївського металургійного заводу імені С. М. Кірова зобов'язався протягом четвертої п'ятирічки повністю відбудувати підприємство, удосконалити технологію виробництва, механізувати трудові процеси, досягнути й перевершити довоєнну продуктивність обладнання. Макіївці звернулися до всіх робітників, службовців, інженерів і техніків металургійної промисловості із закликом наслідувати їх приклад.

Ленінградські робітники закликали всіх робітників промисловості боротися за виконання п'ятирічки за 4 роки. Їх патріотичний почин був активно підтриманий в усій країні. З великою теплою пише про ударну працю ленінградців Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев у своїй книзі «Відродження»: «Пам'ятаю, як потішило нас повідомлення ленінград-

ців: вони не тільки самі раніше наміченого строку відправили нам дуже потрібну апаратуру, але закликали всі електротехнічні підприємства країни виконувати запорізькі замовлення достроково»⁴.

В авангарді змагання йшли комуністи й комсомольці. Наприкінці 1950 р. у ньому брали участь 90% усіх робітників проти 83% на початку четвертої п'ятирічки (с. 145). За короткий строк було відновлено шахти й металургійні заводи півдня країни, великі гідроелектростанції і ТЕЦ, Сталінградський і Харківський тракторні заводи, підприємства машинобудування, залізничні колії і станції, автошляхи тощо. Відродження Центрального промислового району країни сприяло розвитку індустрії в Сибіру й на Далекому Сході, освоєнню їх природних багатств.

Одним з найскладніших завдань, що постали перед партією і радянським народом у досліджуваний період, зазначають автори книги, було відновлення й розвиток сільського господарства країни. У зв'язку з розрухою, завданою війною, а також засухою валовий збір зерна в 1946 р. становив лише 40 млн. т, тоді як у 1940 р. його було зібрано більш як 95 млн. т (с. 175). Комуністична партія розробила головні напрями аграрної політики: зміцнення матеріально-технічної бази виробництва і господарського становища колгоспів, широке розгортання ініціативи трудівників села, ефективне використання суспільного земельного фонду й техніки.

Важливу роль у розробці політики партії на селі відіграв лютневий (1947 р.) Пленум ЦК ВКП(б). Під час його підготовки представники Центрального Комітету партії та Міністерства сільського господарства СРСР виїжджали в численні райони країни. Місцеві партійні й радянські працівники, передовики виробництва, вчені внесли багато конкретних пропозицій щодо піднесення економіки колгоспів і радгоспів. ЦК компартій союзних республік, крайові та обласні комітети направили на керівну роботу в села десятки тисяч партійних, радянських і господарських працівників, спеціалістів сільського господарства. Колективізацією було охоплено селянські господарства Латвії, Литви, Естонії, західних областей України та Білорусії, Правобережної Молдавії. По всій країні розгорнулося соціалістичне змагання сільських трудівників.

Велику шефську роботу на селі проводив робітничий клас країни. Колективи промислових підприємств направили колгоспам і радгоспам тисячі тракторів і комбайнів, іншу сільськогосподарську техніку. Машино-тракторний парк їх за роки четвертої п'ятирічки значно зріс.

Завдяки піклуванню партії валова продукція сільського господарства практично досягла у 1950 р. показників 1940 р. Зросла також і товарна продукція, підвищилася урожайність усіх культур. У 1950 р. зернових було зібрано в 1,7 раза більше, ніж у 1945 р. Збір бавовни й цукрових буряків, поголів'я продуктивної худоби перевищили довоєнний рівень (с. 187).

У книзі підкреслюється, що для забезпечення високих темпів розвитку сільського господарства необхідні були великі капітальні вкладення. Таких можливостей у перші повоєнні роки Радянська держава не мала. Тому партія продовжувала дотримуватися курсу переважного розвитку засобів виробництва, який створював можливість для дальшого піднесення сільського господарства й галузей легкої промисловості. Цей курс забезпечував і виконання головного стратегічного економічного завдання — постійного підвищення народного добробуту.

⁴ Брежнев Леонід Ілліч. Відродження. К., 1978, с. 36.

Питання дальшого піднесення народного господарства країни набули всебічного розвитку у рішеннях ХІХ, ХХ й ХХІ з'їздів КПРС.

У ході 5-ї і 6-ї п'ятирічок швидкими темпами нарощувався паливно-енергетичний комплекс країни. Було здано в експлуатацію Новосибірську й Іркутську гідроелектростанції, споруджено перші агрегати ряду великих теплових електростанцій у центральних областях, на Україні та Уралі. Розроблялися нові родовища нафти й газу в Азербайджані, Башкирії й Татарії. На заклик ЦК Компартії України в будівництві нових вугільних шахт Донбасу, наприклад, узяли участь 30 тис. юнаків і дівчат. Через короткий проміжок часу там стало до ладу 37 шахт. Велику роботу щодо збільшення видобутку вугілля розгорнули партійні організації Кузбасу, Караганди, Воркути й інших вугільних басейнів (с. 531).

Потужний розвиток паливно-енергетичної бази забезпечив бурхливе піднесення металургії, машинобудування, будівництва й транспорту. Тільки в 1956—1958 рр. в країні стало до ладу близько 2700 великих промислових підприємств.

Величезне зростання промислового потенціалу дало можливість Комуністичній партії здійснювати дальше піднесення сільського господарства. Збільшувався потік техніки на село, активно проводилася електрифікація, розширювалася площа зрошуваних земель. В країні відбувалося укрупнення колгоспів, що створювало сприятливі умови для комплексної механізації та електрифікації виробничих процесів.

Актуальні проблеми сільського господарства всебічно розглянув вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС, який відзначив поступальний розвиток економіки села. Автори видання висвітлюють значення взятого Пленумом курсу на дальше піднесення сільськогосподарського виробництва. Було визначено найважливіші заходи для розв'язання цього завдання: виділення додаткових державних коштів, підвищення темпів розширеного відтворення, нарощення потужностей виробництва сільськогосподарської техніки, посилення матеріальної заінтересованості трудівників села у результатах праці, підвищення заготівельних цін на продукти землеробства й тваринництва. В колгоспи, радгоспи й МТС направлялися підготовлені кадри з міста.

У виданні широко показано керівництво партії героїчною епопеєю освоєння цілинних та перелогових земель у східних районах країни. Тільки в 17 областях і краях РРФСР та в Казахській РСР вони становили понад 40 млн. га придатної для обробітку площі, з якої можна було одержати значну кількість хліба. У книзі «Цілина» товариш Л. І. Брежнев підбив підсумки цієї роботи Комуністичної партії і радянського народу. «Підняття цілини в Казахстані, — писав він, — було не тільки величезною, а й економічно вигідною акцією. Наведу цифри, які доводять це. Казахстан продав за минулі двадцять чотири роки державі більш як 250 мільйонів тонн зерна — це 15,5 мільярда пудів!.. Отже, вся праця і затрати в максимально короткий строк окупились і дали прибуток»⁵.

Постійне віклування партії про піднесення сільського господарства в країні, відзначається в книзі, благотворно впливало на зміцнення колгоспів, радгоспів і МТС, поліпшення життя трудівників села. Населення країни дедалі краще забезпечувалося продовольством, а промисловість — необхідною сировиною.

Зростаючий економічний потенціал країни дав можливість КПРС проводити активну зовнішньополітичну діяльність на міжнародній арені. Найважливіші її напрями були визначені на ХІХ, ХХ й ХХІ з'їздах

⁵ Брежнев Леонід Ілліч. Цілина. К., 1979, с. 79.

партії. В книзі дано докладний аналіз боротьби Радянської держави проти гонки озброєнь, за заборону атомної зброї, зміцнення єдності міжнародного комуністичного руху, розвиток світової системи соціалізму.

Автори видання розкривають зміст і особливості революційних перетворень у країнах народної демократії, показують процес становлення світової системи соціалізму. Велика увага в ньому приділяється співробітництву держав соціалістичної співдружності, діяльності створеної в 1949 р. Ради Економічної Взаємодопомоги, а також оборонного союзу країн Варшавського договору.

У досліджуваній період КПРС разом з братніми комуністичними партіями і прогресивною громадськістю усього світу постійно викривала мілітаристські підступи імперіалізму, його політику «холодної війни» і всебічно підтримувала національно-визвольний рух народів.

У боротьбі за мир важливе значення мали московські наради представників комуністичних і робітничих партій, які відбулися в листопаді 1957 р. Висновки нарад були значним кроком вперед у творчій розробці марксистсько-ленінської теорії та її застосування у нових умовах. У документах нарад набули дальшого розвитку теоретичні положення, обгрунтовані ХХ з'їздом КПРС: про можливість відвернення нової світової війни, мирне співіснування держав з різним соціальним ладом, про форми переходу до соціалізму.

Авторський колектив другої книги 5-го тому «Истории Коммунистической партии Советского Союза» під керівництвом Головної редакції науково узагальнив історичний досвід ленінської партії, нагромаджений у роки післявоєнного розвитку Радянської держави. Характеризуючи досягнення радянського народу, автори підкреслюють, що в результаті величезної творчої діяльності робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції, керованих Комуністичною партією, глибоких перетворень в усіх сферах життя, корінних змін на світовій арені соціалізм одержав у нашій країні повну й остаточну перемогу. До кінця 50-х років, зазначається в книзі, валовий суспільний продукт в СРСР майже у 3,5 раза перевищив рівень 1940 р., продукція промисловості— у 4,3 раза, зокрема виробництво засобів виробництва — більш як у 5 разів. Основні виробничі фонди сільського господарства зросли більш як у 2 рази.

Зростання економічного потенціалу країни супроводжувалося підвищенням матеріального добробуту радянського народу, його культури й освіченості. КПРС добилася у досліджуваній період дальшого розвитку політичної системи СРСР, прискорення процесу всебічного розвитку всіх націй і народностей країни. Автори підкреслюють, що утворення й зміцнення світової соціалістичної системи, зростаюча економічна та оборонна могутність Радянського Союзу змінили співвідношення сил на світовій арені на користь соціалізму.

Вихід другої книги п'ятого тому — помітна подія у розвитку історико-партійної науки. У ній висвітлюється одна з найцікавіших і героїчних сторінок історії нашої партії. Даючи загальну оцінку книзі, слід відзначити, що вона є істотним кроком вперед у дослідженні ряду важливих науково-методологічних проблем історичного досвіду КПРС в умовах зміцнення й розвитку соціалізму, в поглибленому теоретичному осмисленні ходу й результатів соціально-економічного й політичного розвитку радянського суспільства. Досвід революційно-перетворюючої діяльності КПРС на кожному з етапів будівництва соціалізму й комунізму являє собою величезну науково-політичну цінність, має всесвітньо-історичне значення.

В. П. ГОРШКОВ (Київ), В. Ф. САЛАБАЙ (Київ)

ВАЖЛИВА ВІХА В ІСТОРІЇ ПАРТІЇ

(до 60-річчя X з'їзду РКП(б))

У житті партії, всього радянського народу є події, що мають справді епохальний характер. До них, безперечно, відносяться партійні з'їзди. «Кожен з'їзд, — зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев на червневому (1980 р.) Пленумі ЦК КПРС, — відкривав нові горизонти перед нашою партією і країною»¹.

X з'їзд РКП(б), 60-річчя якого минуло в березні, відбувся на рубежі двох найважливіших періодів в історії Радянської держави — після закінчення громадянської війни, на початку переходу до мирного господарського будівництва.

Перехід до мирного будівництва здійснювався у винятково напруженій зовнішньополітичній обстановці. Зазнавши нищівної поразки у збройній боротьбі з трудящими першої на земній кулі соціалістичної країни, світова буржуазія намагалася задушити Республіку Рад шляхом економічної блокади. Водночас імперіалісти виношували плани здійснення проти неї нової збройної інтервенції. На цю небезпеку вказував В. І. Ленін на VIII Всеросійському з'їзді Рад (грудень 1920 р.). Він говорив: «У нас є цілий ряд повідомлень, звичайно, таємних, що капіталістичні країни не облишили наміру весною знов почати війну з Радянською Росією»².

Складність внутрішньої обстановки зумовлювалася насамперед розрухою і занепадом економіки. В країні відчувалася гостра нестача палива і сировини, по суті не діяв залізничний транспорт. У 1920 р., наприклад, було виплавлено металу стільки ж, як у Росії за часів Петра I, а виробництво бавовняних тканин знизилося до рівня 1857 р. В цілому обсяг продукції великої промисловості становив лише 20% її обсягу 1913 р.

Економічні труднощі посилювалися політичною кризою, викликану дедалі зростаючою суперечністю між потребами суспільного розвитку в нових умовах і політикою «воєнного комунізму», що вже виконала своє історичне завдання. На початку 1921 р. стали помітними ознаки невдоволення селянства продрозверсткою і деякої частини робітників значним погіршенням їх матеріального становища. Виникла серйозна загроза союзіві робітничого класу і селянства. Розруха в країні, таким чином, послабила економічну і соціальну основу диктатури пролетаріату. Характеризуючи становище, що склалося, В. І. Ленін зазначав: «...Ми натрапили на велику, — я вважаю, на найбільшу, — внутрішню політичну кризу Радянської Росії»³.

¹ Радянська Україна, 1980, 24 черв.

² Ленін В. І. VIII Всеросійський з'їзд Рад 22—29 грудня 1920 р. Доповідь про концесії на фракції РКП(б) VIII з'їзду Рад 21 грудня. — Повне збір. творів, т. 42, с. 93.

³ Ленін В. І. П'ять років російської революції і перспективи світової революції. Доповідь на IV конгресі Комінтерну 13 листопада. — Повне збір. творів, т. 45, с. 269—270.

В. П. ГОРШКОВ (Київ), В. Ф. САЛАБАЙ (Київ)

ВАЖЛИВА ВІХА В ІСТОРІЇ ПАРТІЇ

(до 60-річчя X з'їзду РКП(б))

У житті партії, всього радянського народу є події, що мають справді епохальний характер. До них, безперечно, відносяться партійні з'їзди. «Кожен з'їзд, — зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев на червневому (1980 р.) Пленумі ЦК КПРС, — відкривав нові горизонти перед нашою партією і країною»¹.

X з'їзд РКП(б), 60-річчя якого минуло в березні, відбувся на рубежі двох найважливіших періодів в історії Радянської держави — після закінчення громадянської війни, на початку переходу до мирного господарського будівництва.

Перехід до мирного будівництва здійснювався у винятково напруженій зовнішньополітичній обстановці. Зазнавши нищівної поразки у збройній боротьбі з трудящими першої на земній кулі соціалістичної країни, світова буржуазія намагалася задусити Республіку Рад шляхом економічної блокади. Водночас імперіалісти виношували плани здійснення проти неї нової збройної інтервенції. На цю небезпеку вказував В. І. Ленін на VIII Всеросійському з'їзді Рад (грудень 1920 р.). Він говорив: «У нас є цілий ряд повідомлень, звичайно, таємних, що капіталістичні країни не облишили наміру весною знов почати війну з Радянською Росією»².

Складність внутрішньої обстановки зумовлювалася насамперед розрухою і занепадом економіки. В країні відчувалася гостра нестача палива і сировини, по суті не діяв залізничний транспорт. У 1920 р., наприклад, було виплавлено металу стільки ж, як у Росії за часів Петра I, а виробництво бавовняних тканин знизилося до рівня 1857 р. В цілому обсяг продукції великої промисловості становив лише 20% її обсягу 1913 р.

Економічні труднощі посилювалися політичною кризою, викликану дедалі зростаючою суперечністю між потребами суспільного розвитку в нових умовах і політикою «воєнного комунізму», що вже виконала своє історичне завдання. На початку 1921 р. стали помітними ознаки невдоволення селянства продрозверсткою і деякої частини робітників значним погіршенням їх матеріального становища. Виникла серйозна загроза союзіві робітничого класу і селянства. Розруха в країні, таким чином, послабила економічну і соціальну основу диктатури пролетаріату. Характеризуючи становище, що склалося, В. І. Ленін зазначав: «...Ми натрапили на велику, — я вважаю, на найбільшу, — внутрішню політичну кризу Радянської Росії»³.

¹ Радянська Україна, 1980, 24 черв.

² Ленін В. І. VIII Всеросійський з'їзд Рад 22—29 грудня 1920 р. Доповідь про концесії на фракції РКП(б) VIII з'їзду Рад 21 грудня. — Повне збір. творів, т. 42, с. 93.

³ Ленін В. І. П'ять років російської революції і перспективи світової революції. Доповідь на IV конгресі Комінтерну 13 листопада. — Повне збір. творів, т. 45, с. 269—270.

Цією складною ситуацією скористалися вороги Радянської влади, яким вдалося навесні 1921 р. організувати куркульські заклоти у Тамбовській губернії, в Сибіру і на Дону. Особливо гострою була класова боротьба на Україні, де чинили криваві злочини різні націоналістичні, контрреволюційні банди. «Економіка весни 1921 перетворилася в політику: «Кронштадт»⁴, — писав В. І. Ленін.

Контрреволюційні заклоти, бандитизм були наочним виявом розгулу дрібнобуржуазної стихії, що являла собою, за словами Володимира Ілліча, небезпеку більшу, «...ніж Денікін, Юденич і Колчак разом узяті...»⁵.

Перед партією постало складне завдання: зміцнити політичне і економічне становище Радянської Росії, виробити стратегію й тактику боротьби за побудову соціалізму в одній країні, що дала б змогу залучити до будівництва нового суспільства мільйони дрібних виробників, насамперед селян, зміцнити союз робітничого класу і селянства. Водночас необхідно було перейти на нові форми роботи, зміцнити єдність партійних рядів. Усі ці завдання й мав розв'язати X з'їзд РКП(б).

Розробка В. І. Леніним і Комуністичною партією нової економічної політики напередодні з'їзду проходила в гострій боротьбі проти різних угруповань. За роки громадянської війни в складі партії сталися кількісні і якісні зміни — вона зросла з 350 тис. до 730 тис. чол., однак при цьому змінився її соціальний склад: робітників було лише 44%, а решту становили селяни та представники інших непролетарських верств⁶. До того ж молоді комуністи в умовах війни не мали можливості підвищувати свій ідейно-теоретичний та загальноосвітній рівень. Слід враховувати й той факт, що до РКП(б) вступила частина членів дрібнобуржуазних партій, що зазнали тоді ідейно-політичного та організаційного краху (загалом у РКП(б) їх налічувалося 7%⁷). Проте деякі з них усе ще вагалися у виборі остаточної позиції, а були й такі, що не поділяли політики Комуністичної партії і при першій слушній нагоді виступали проти неї. Усе це створювало поживне середовище для опозиційних настроїв.

У зв'язку із загостренням класової боротьби в умовах політичної і господарської кризи в країні посплився вплив дрібнобуржуазної стихії на нестійких членів партії, активізувалася діяльність антипартійних угруповань. Це знайшло відображення в різкому загостренні антипартійної боротьби, що набула форми дискусії про профспілки. Однак справжній політичний зміст дискусії був значно ширший — це була боротьба двох протилежних поглядів — дрібнобуржуазного, волюнтаристського і наукового, марксистсько-ленінського — з корінних питань будівництва соціалізму в нашій країні: про ставлення робітничого класу до селянства, про керівну роль Комуністичної партії в системі диктатури пролетаріату, про необхідність зміцнення її зв'язків з широкими народними масами, вироблення нових методів керівництва ними, про взаємовідносини між партією і профспілками та іншими масовими громадськими організаціями тощо.

Організатором антипартійної боротьби та ідейним наставником опозиціонерів став Троцький. Позиція Троцького та його однодумців ґрунтувалася на теорії «перманентної революції», що заперечувала

⁴ Ленін В. І. Плани брошури «Про продовольчий податок». — Повне збір. творів, т. 43, с. 359.

⁵ Ленін В. І. X з'їзд РКП(б) 8—16 березня 1921 р. Звіт про політичну діяльність ЦК РКП(б) 8 березня. — Повне збір. творів, т. 43, с. 22.

⁶ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1972. Т. 4, кн. I, с. 16.

⁷ Там же.

можливість побудови соціалізму в нашій країні без світової пролетарської революції. Вони вважали, що основною метою Радянської влади мала бути підготовка до так званої «революційної війни» і пропонували в зв'язку з цим перетворити країну на військовий табір, застосовувати щодо широких мас метод «загвинчування гайок». У листопаді 1920 р. Троцький висунув авантюристичну вимогу «одержавлення профспілок», тобто перетворення їх на галузеві відділи господарських органів, що кінець кінцем привело б до ліквідації профспілок. Вказуючи на шкідливість троцькістської платформи, В. І. Ленін зазначав, що вона, «...якщо її не усвідомити і не виправити, веде до падіння диктатури пролетаріату»⁸.

Слідом за троцькістами в січні 1921 р. опублікували свої платформи й інші антипартійні групи. З яскраво вираженою анархо-синдикалістською платформою виступила так звана «робітнича опозиція», представники якої вважали вищою формою організації робітничого класу в умовах соціалістичного будівництва не партію, а профспілки і вимагали передати управління народним господарством «всеросійському з'їздові виробників», утворити на підприємствах робітничі комітети по управлінню виробництвом. По суті, анархо-синдикалісти пропонували ліквідувати пролетарську державу і замінити її асоціацією переважно дрібних виробників.

Поряд з цим лідери «робітничої опозиції» зводили наклепи на керівних діячів РКП(б), звинувачуючи їх у «відриві від партійних мас», «недооцінці творчих сил пролетаріату», а всю партію — у переродженні, втраті свого класового характеру. Слепулюючи на тяжкому становищі робітників, ця група демагогічно вимагала переходу до комуністичних принципів розподілу благ: безкоштовного користування предметами широкого вжитку, міським транспортом, житлом і т. п. «Робітнича опозиція», яка ховалася за пролетарською спиною, за словами В. І. Леніна, насправді була дрібнобуржуазною, анархічною стихією⁹.

В умовах розрухи і декласування робітничого класу анархо-синдикалістська демагогічна платформа «робітничої опозиції» була надзвичайно шкідливою. Зважаючи на це, Пленум ЦК РКП(б), який відбувся 26 січня 1921 р., визнав за необхідне записати в «Тезах про профспілки» «спеціальний абзац з обов'язковою характеристикою і засудженням «робітничої опозиції»¹⁰.

Проти лінії партії щодо державних організацій і профспілок виступила й група «демократичного централізму» («децисти»). Демагогічно заявляючи «про загальну кризу всього апарату пролетарської диктатури», ця група заперечувала необхідність керівної ролі партії, вимагала широкої автономії місцевих радянських і господарських органів. Перекручуючи класову природу радянської демократії, «децисти» висунули есерівську ідею так званої «загальної трудової демократії», яка, по суті, означала ліквідацію диктатури пролетаріату. Не випадково В. І. Ленін зазначав, що за лозунгами «децистів» про демократію і самодіяльність мас приховались усі елементи дезорганізаторські, елементи міщанства, отаманщини¹¹ й характеризував їх платформу як есеро-меншовицьку.

⁸ Ленін В. І. Ще раз про профспілки, про поточний момент і про помилки тт. Троцького і Бухаріна. — Повне збір. творів, т. 42, с. 271.

⁹ Див.: Ленін В. І. X з'їзд РКП(б) 8—16 березня 1921 р. Заключне слово по звіту ЦК РКП(б) 9 березня. — Повне збір. творів, т. 43, с. 36.

¹⁰ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, спр. 56, арк. 5.

¹¹ Див.: Ленін В. І. IX з'їзд РКП(б) 29 березня — 5 квітня 1920 р. Заключне слово по доповіді Центрального Комітету 30 березня. — Повне збір. творів, т. 40, с. 251.

До речі, саме під фальшивими лозунгами «лібералізації», «загальної демократії і гуманізму» проти завоювань трудящих виступали контрреволюційні елементи в Угорщині у 1956 р., у Чехословаччині в 1968 р. І нині ревізіоністи і антикомуністи всіх мастей широко використовують їх у боротьбі проти соціалістичних країн, світового комуністичного і революційного руху.

На початку дискусії склалася і так звана «буферна» група, яка під виглядом ліквідації розбіжностей між поглядами В. І. Леніна і Троцького нібито намагалася примирити ленінізм з троцькізмом.

При зовнішній різноманітності позицій антипартійних угруповань вони мали спільну ідейно-політичну спрямованість, яка об'єднала їх у боротьбі проти РКП(б). Це — заперечення марксистсько-ленінського вчення про перехідний період від капіталізму до соціалізму, есеро-меншовицькі погляди на державну організацію робітничого класу, на союз робітничого класу і селянства, на роль Комуністичної партії у будівництві нового суспільства. В усіх платформах з питань профспілок, партійного будівництва та ін. містилася вимога свободи фракцій і угруповань, що означало відмову «...кінець кінцем від провідної ролі партії у відношенні до маси безпартійних»¹². Головну небезпеку для партії, для соціалістичного будівництва становив троцькізм.

В обстановці, коли антипартійні угруповання всіляко намагалися нав'язати партії дискусію, Пленум ЦК РКП(б), який відбувся 8—9 листопада 1920 р., обговоривши питання про профспілки, визнав її недоцільність, оскільки розходження у поглядах на роль і методи роботи профспілок тоді ще могла розв'язати спеціально створена для цього комісія. До того ж у Програмі партії, рішеннях ІХ з'їзду РКП(б) лінія партії щодо профспілок була чітко визначена і не існувало ніяких підстав для її перегляду.

Однак, грубо порушивши партійну дисципліну, Троцький відмовився від участі в роботі комісії ЦК і разом з своїми прибічниками почав виступати на партійних зборах проти лінії РКП(б). Зокрема, наприкінці грудня 1920 р., виступаючи перед членами партії — делегатами VIII Всеросійського з'їзду Рад, він заявив, що майбутньому з'їздові РКП(б) доведеться вибрати одну з двох тенденцій у керівництві профспілками — ленінську чи його, троцькістську. Таким чином, ЦК був поставлений перед фактом наявності у партії фракцій. За умов, що склалися, необхідно було вести принципову і відверту ідейно-політичну боротьбу, оскільки тільки в ході її, підкреслював В. І. Ленін, можна «...визначить, які незгоди істотні і які другорядні, визначить, де є люди, що дійсно йдуть зовсім іншим шляхом, і де товариші по партії, що розходяться в частковостях»¹³.

Тому 24 грудня 1920 р. Пленум ЦК РКП(б) визнав за необхідне відкрити широку дискусію з питань порядку дешого Х з'їзду партії і провести вибори його делегатів за платформами¹⁴.

Для викриття розкольницької суті опозиції, дальшого розвитку вчення про роль Комуністичної партії в соціалістичному будівництві, про методи її керівництва масами, про зміцнення єдності партії величезне значення мали праці і виступи В. І. Леніна.

До питання про профспілки В. І. Ленін підходив, враховуючи діалектичний взаємозв'язок усієї суми проблем, зв'язаних з розвитком дик-

¹² Ленін В. І. Криза партії.— Повне збір. творів, т. 42, с. 236.

¹³ Ленін В. І. А. О. Якубовій. 26 жовтня 1900 р. — Повне збір. творів, т. 46, с. 54.

¹⁴ Вяткин Н. Я. Разгром Коммунистической партии троцкизма и других антиленинских групп. Л., 1968. Ч. I, с. 21.

татури пролетаріату і накресленням перспектив соціалістичного будівництва. Диктатуру пролетаріату він розглядав як сукупність державних і громадських організацій, що виконують різні функції під керівництвом Комуністичної партії. Володимир Ілліч підкреслював, що «...диктатура пролетаріату неможлива інакше, як через Комуністичну партію»¹⁵.

Партія, вчив В. І. Ленін, здійснює керівництво масами не шляхом примусу, а з допомогою методів переконання, й профспілки повинні стати школою комуністичного виховання і господарювання робітничого класу, а не військовою казармою, за що ратували троцькісти. Головне завдання профспілок полягає у вихованні свідомої трудової дисципліни, боротьбі за зростання продуктивності праці, розгортання соціалістичного змагання. Саме такі методи роботи партії і профспілок є втіленням принципів соціалістичної демократії.

На основі цих ленінських положень профспілкова комісія ЦК виробила «Проект постанови X з'їзду РКП(б) про роль і завдання профспілок», який підписали В. І. Ленін, Ф. А. Сергеев (Артем) та інші. 18 січня 1921 р. цей документ, як «платформа десяти» членів ЦК, був опублікований газетою «Правда». Вже на перших партійних зборах «платформу десяти» підтримала більшість комуністів. 26 січня Пленум ЦК РКП(б) на її основі виробив рішення в питанні про профспілки, прийняте десятима голосами проти шести¹⁶.

Таким чином, ленінська лінія перемогла у Центральному Комітеті партії.

На захист ленінських положень виступили й місцеві партійні організації. Почався новий етап дискусії, суть якого полягала у переході «...від боротьби фракцій, утворюваних згори, до втручання організацій знизу. Великий крок вперед до оздоровлення»¹⁷.

Активно відстоював ленінські принципи і методи керівництва масами один з бойових загоїв РКП(б) — Компартія України. Дискусійні питання були обговорені на Пленумі ЦК КП(б)У 7 січня 1921 р., який визнав за необхідне розпочати дискусію в партійних організаціях республіки, але проводити її на закритих зборах. Пленум ухвалив надрукувати в газеті «Коммунист» тези ЦК КП(б)У і, щоб не дезорієнтувати комуністів, заборонив опозиціонерам — членам ЦК виступати з своїми тезами від імені ЦК КП(б)У¹⁸.

У ході боротьби проти антиленінських угруповань міцною опорою партії стала Донецька організація КП(б)У, яка налічувала понад 13 тис. комуністів. Троцькісти, очолювані головою Центрального правління кам'яновугільної промисловості Пятаковим та відповідальним редактором газети «Всероссийская кочеварка» Дашковським, разом з «робітничою опозицією» зазнали повної поразки. Показовими щодо цього були результати голосування на IV Донецькій губпартконференції, що відкрилася 16 лютого в Бахмуті. 79 її делегатів підтримали ленінську платформу, 16 — платформу «робітничої опозиції» і тільки 1 — троцькістську¹⁹.

«Платформа десяти» дістала схвалення також у сільських партійних організаціях Полтавської, Київської, Подільської та інших губерній. І лише на Миколаївській губернській партійній конференції пред-

¹⁵ Ленін В. І. X з'їзд РКП(б) 8—16 березня 1921 р. Заключне слово по звіту ЦК РКП(б) 9 березня. — Повне збір. творів, т. 43, с. 38.

¹⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, спр. 56, арк. 5.

¹⁷ Ленін В. І. Криза партії. — Повне збір. творів, т. 42, с. 231.

¹⁸ ПА ІМП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 71, арк. 8—9.

¹⁹ Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 227, арк. 15.

ставникам «робітничої опозиції» вдалося добитися прийняття своєї резолюції.

Напруженість внутріпартійної боротьби зумовлювалася й тим, що вона вийшла за рамки профспілкової дискусії. Перекручуючи ленінську національну політику, інтерпретуючи класову боротьбу на Україні як національну, націонал-ухильники намагалися знову протягти засуджені В. І. Леніним принципи федералізму і сепаратизму в партійному будівництві.

Комуністи республіки, керуючись ленінськими оцінками і вказівками, вели послідовну боротьбу з троцькістами, націонал-ухильниками та іншими опортуністичними елементами, твердо відстоювали принципи пролетарського інтернаціоналізму в партійному будівництві, ідеї дружби братніх народів. Проте ця боротьба ускладнювалася тим, що напередодні X з'їзду РКП(б) частина комуністів України, виступаючи проти опозиціонерів, водночас заперечувала необхідність переходу до продподатку, оскільки, мовляв, ще дуже сильними є позиції куркульства. Наприклад, делегати Чернігівської губпартконференції, яка відбулася в лютому 1921 р., схваливши ленінську платформу в питанні про профспілки, в резолюції про посівну кампанію засудили «прийнятту в Росії ставку на «дбайливого господаря», вважаючи, що на Україні така політика може призвести до посилення куркуля²⁰⁻²². Подібні погляди були висловлені і в передовій статті газети «Коммунист», присвяченій відкриттю Харківської губернської конференції КП(б)У²³. Хибну позицію частини комуністів намагалися використати троцькісти, які виступали за збільшення розміру продрозверстки на Україні і за збереження політики «воєнного комунізму».

Помилковість таких поглядів у питанні про продподаток розуміли члени ЦК КП(б)У Д. З. Мануїльський, М. В. Фрунзе, а також члени новообраного Харківського губкому КП(б)У. Вони звернулися з листом до В. І. Леніна, який запропонував розглянути це питання на засіданні Політбюро ЦК РКП(б)²⁴. При допомозі ЦК РКП(б), В. І. Леніна, послідовно долаючи опір антиленінських угруповань та виправляючи помилки деяких комуністів, КП(б)У, як і вся партія, прийшла до X з'їзду РКП(б) згуртованою і зміцненою.

X з'їзд партії став історичним рубежем, який знаменував початок героїчної боротьби трудящих Радянської країни за подолання господарської розрухи і побудову соціалізму. Його рішення мали величезне значення для розгрому опозиції та дальшого зміцнення партійних рядів.

Видатну роль у підготовці з'їзду відіграв В. І. Ленін. Він розробив основні напрями політики партії на цілий історичний період — період переходу від капіталізму до соціалізму, обґрунтував методи соціалістичного будівництва. В. І. Ленін виступив доповідачем по всіх основних питаннях порядку денного і написав проекти резолюцій по найважливіших з них.

Основні положення доповідей, проекти постанов з'їзду розглядалися на чотирьох пленумах ЦК, трьох засіданнях Політбюро ЦК і на спільному засіданні Політбюро та Оргбюро. 7 березня 1921 р. Пленум ЦК РКП(б) остаточно затвердив дату відкриття і попередній порядок роботи з'їзду, схвалив план політичного звіту ЦК і, розглянувши тези з партійного будівництва, визнав за необхідне розширити склад комісії ЦК для остаточної їх доробки і затвердження²⁵.

²⁰⁻²² Коммунист, 1921, 19 февр.

²³ Коммунист, 1921, 16 февр.

²⁴ Ленинский сборник XX, с. 75.

²⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, спр. 61, арк. 1.

Підготовка з'їзду проходила в обстановці високої активності комуністів, розгортання внутріпартійної демократії, критики й самокритики. Вперше після громадянської війни відбулися звітно-виборні збори в усіх партійних організаціях. У листі ЦК РКП(б) від 27 січня до партійних організацій містився заклик підвищити відповідальність кожного члена партії «за успішність комуністичного будівництва і за все, що походить від РКП»²⁶.

8 березня 1921 р. в Москві відкрився X з'їзд РКП(б). В його роботі взяли участь 694 делегати з ухвальним голосом і 296 — з дорадчим, які представляли понад 730 тис. комуністів. Серед делегатів з правом ухвального голосу було 37,2% робітників, 7,4% ремісників і селян-землеробів, 16% службовців і 32,1% інтелігентів (серед них і студентів). 2% колишніх професіональних революціонерів. Більшість делегатів пройшли сувору школу революційної боротьби, брали активну участь у встановленні влади Рад на місцях та її захисті у роки іноземної воєнної інтервенції й громадянської війни. 35,4% делегатів з правом ухвального голосу вступили в Комуністичну партію до 1917 р., 25,5% — в 1917 р. і 37,8% — у 1918—1920 рр.

На з'їзді були присутні також представники комуністичних і робітничих партій Англії, Болгарії, Угорщини, Німеччини, Голландії, Польщі, Франції. Для них X з'їзд РКП(б) став взірцем того, як пореволюційному, принципово, з марксистсько-ленінських позицій слід підходити до розв'язання господарських і політичних завдань.

До порядку денного з'їзду було внесено такі основні питання: звіт ЦК, про заміну розверстки натуральним податком, про роль профспілок у господарському житті країни, чергові завдання партії в національному будівництві, про партійне будівництво, про Головополітосвіту і агітаційно-пропагандистські завдання партії, про реорганізацію армії, становище соціалістичної республіки в капіталістичному оточенні, звіт делегації РКП(б) у Комінтерні, вибори ЦК і ЦКК.

Із звітом про політичну діяльність ЦК РКП(б) виступив В. І. Ленін. У ньому містився глибокий аналіз міжнародного становища Радянської країни і було накреслено головні завдання зовнішньої політики партії в нових умовах. Послідовна миролюбна зовнішня політика, неухильне додержання принципів мирного співіснування дали змогу партії добитися певних успіхів. Тепер необхідно було встановити взаємовигідні ділові контакти з капіталістичними країнами.

Охарактеризувавши соціально-економічну і політичну обстановку в країні, вождь партії визначив найважливіші завдання внутрішньої політики. Вузловим питанням у діяльності ЦК і всієї партії була організація переходу від війни до миру. Цей перехід був зв'язаний з величезними труднощами. Розруха в народному господарстві, виснаження сил трудящих мас, демобілізація Червоної Армії і зв'язані з цим ускладнення, виступи контрреволюції призвели до господарської, соціальної і політичної кризи. Об'єктивні труднощі посилювалися господарськими прорахунками, викликаними відсутністю досвіду правильного обліку й розподілу продовольчих та паливних ресурсів. Щоб подолати кризу, В. І. Ленін закликав спрямувати всі сили на відбудову народного господарства.

У звіті Центрального Комітету і доповіді про заміну продрозверстки натуральним податком Володимир Ілліч обґрунтував необхідність переходу до нової економічної політики. Він розглядав питання про заміну розверстки податком як політичне, оскільки йшлося про встанов-

²⁶ Известия ЦК РКП(б), 1921, № 27, с. 17.

лення правильних взаємовідносин між двома основними класами — робітничим класом і селянством. «...Тільки угода з селянством, — підкреслював В. І. Ленін, — може врятувати соціалістичну революцію в Росії, поки не настала революція в інших країнах»²⁷. Найважливіше завдання нової економічної політики полягало у зміцненні соціальної бази диктатури пролетаріату — союзу робітничого класу і селянства, залученні селянських мас до соціалістичного будівництва. Форми такого союзу залежать від конкретних соціально-політичних умов і завдань, що стоять перед партією на певному етапі соціалістичного будівництва. У вогні громадянської війни, говорив Ленін, склався воєнно-політичний союз пролетаріату і селянства, який мав величезне значення для розгрому внутрішніх та зовнішніх ворогів Радянської влади і захисту завоювань соціалістичної революції. Але, коли війна закінчилася і країна перейшла до мирної праці, ця форма союзу виявилася вже недостатньою. Для відродження зруйнованого господарства і успішного будівництва соціалізму потрібно було встановити економічний союз трудящих міста і села, підвищити матеріальну заінтересованість селянства в результатах своєї праці. Наполягаючи на введенні продподатку, вождь партії виходив з того, що «дрібний землероб, поки він лишається дрібним, повинен мати стимул, поштовх, побудник, що відповідає його економічній базі, тобто дрібному окремому господарству»²⁸.

Продподаток забезпечував такий стимул, оскільки селяни могли вільно розпоряджатися надлишками свого виробництва, у тому числі обмінювати їх на товари фабрично-заводської і кустарної промисловості. У перехідний період від капіталізму до соціалізму при існуванні багатокладної економіки змичка державної промисловості з дрібним селянським господарством у галузі торгівлі була об'єктивною необхідністю. Вона давала змогу зміцнити економічну основу союзу робітничого класу й селянства. «...Суть нової економічної політики, — вказував В. І. Ленін пізніше, — є союз пролетаріату і селянства, суть — у змицці авангарду, пролетаріату з широким селянським полем»²⁹.

Виражаючи волю партії, X з'їзд РКП(б) прийняв резолюцію «Про заміну розверстки натуральним податком», яка означала перехід до нової економічної політики. У ній, зокрема, зазначалося, що продподаток устанавлювався менший, ніж розверстка, про розмір його повідомляли землероба до початку польових робіт. Куркульські господарства сплачували найвищий податок, середняцькі — менший, а багато бідняків зовсім звільнялося від його сплати. Щоб піднести сільське господарство, для селян, які збільшували площі засіву і продуктивність свого господарства, передбачалися певні пільги.

Продовольчими продуктами та сировиною, які залишалися у землеробів після сплати ними податку, вони розпоряджалися на свій розсуд.

Налагоджуючи товарооборот, партія одночасно прагнула обмежити роль приватного капіталу у торгівлі і забезпечити регулюючий вплив Радянської держави на товарно-грошові відносини. Велике значення при цьому відводилося кооперації. За пропозицією В. І. Леніна резолюція IX з'їзду РКП(б) про кооперацію скасовувалася, а X з'їзд доручив ЦК прийняти ряд постанов, спрямованих на поліпшення її діяль-

²⁷ Ленін В. І. X з'їзд РКП(б) 8—16 березня 1921 р. Доповідь про заміну розверстки натуральним податком 15 березня. — Повне збір. творів, т. 43, с. 51.

²⁸ Там же, с. 55.

²⁹ Ленін В. І. IX Всеросійський з'їзд Рад 23—28 грудня 1921 р. Про внутрішню і зовнішню політику республіки. Звіт ВЦВК і РНК 23 грудня. — Повне збір. творів, т. 44, с. 308.

ності у зв'язку із заміною розверстки натуральним податком. Крім того, з'їзд доручив Центральному Комітетові переглянути фінансову політику і провести відповідні реформи.

Нова економічна політика давала певну свободу обороту в країні, однак не означала підризу диктатури пролетаріату, не ослабляла основ соціалізму. Вся справа в тих межах, які визначають свободу обороту, вказував В. І. Ленін. Коли пролетаріат, тримаючи в своїх руках політичну владу, налагодиць правильний економічний оборот між промисловістю і сільським господарством, то тим самим держава додасть до політичної влади економічну владу.

Нова економічна політика була єдино правильною при переході від капіталізму до соціалізму, оскільки сприяла подоланню розрухи, створенню фундаменту соціалістичної економіки, зміцненню союзу робітничого класу і селянства, поступовому витісненню та ліквідації капіталістичних елементів.

В. І. Ленін, який на основі законів суспільного розвитку вперше обгрунтував економічну політику пролетарської держави на період переходу від капіталізму до соціалізму, був глибоко переконаний, що вона має міжнародне значення. «Те завдання, яке ми розв'язуємо зараз, — зазначав він, — поки що — тимчасово — одні, здається завданням чисто російським, але на ділі це — завдання, яке стоятиме перед усіма соціалістами. Капіталізм гине; у своїй загибелі він ще може завдати десяткам і сотням мільйонів людей неймовірних мук, але вдержати його від падіння не може ніяка сила. Нове суспільство, яке основане буде на союзі робітників і селян, є неминучим. Рано чи пізно, на двадцять років раніше чи на двадцять років пізніше, воно прийде. і для нього, для цього суспільства, допомагаємо ми виробляти форми союзу робітників і селян, коли трудимося над розв'язанням нашої нової економічної політики»³⁰.

Дальший розвиток подій у СРСР і братніх країнах соціалістичної співдружності повністю підтвердив правильність цього ленінського передбачення. «Хід історії, найглибші перетворення, які в корені змінили обличчя сучасного світу, приносять все нові докази правоти і незламної сили ленінських ідей»³¹, — підкреслювалося в постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Перехід до нової економічної політики поставив і нові завдання у галузі національної політики. Вони полягали у встановленні правильних взаємовідносин між російським робітничим класом і трудящими колишніх пригноблених націй, а також між радянськими республіками, у виробленні методів залучення відсталих народів до соціалістичного будівництва. У резолюції з'їзду з національного питання підкреслювалося, що знищення національного гноблення, забезпечення національної рівності та прав національних меншостей можливі лише в результаті перемоги соціалістичної революції. Забезпечення права націй на самовизначення, аж до державного відокремлення і створення самостійних радянських республік, сприяло подоланню вікової національної ворожнечі, вишкненню довір'я між трудящими різних націй, «довели це довір'я до ентузіазму, до готовності боротися за спільну справу»³².

³⁰ Там же, с. 314—315.

³¹ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року. К., 1979, с. 5.

³² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1979. Т. 2, с. 239.

Назрілим завданням партії стала ліквідація фактичної нерівності відсталих народів, успадкованої від минулого. Але розв'язати його можна було лише шляхом тривалої напруженої боротьби з пережитками у патріархальному укладі цих націй, шляхом створення на колишніх національних окраїнах промисловості, здійснення культурної революції. Значну роль у цьому мала відіграти братня допомога трудящих більш розвинутих радянських республік. Таким чином, X з'їзд розвинув і збагатив марксистсько-ленінське вчення про можливість переходу відсталих народів до соціалізму при державній підтримці пролетаріату передових країн, обминувши капіталістичну стадію розвитку.

Велику увагу з'їзд приділив згуртуванню радянських республік. Він вказав на необхідність державного союзу радянських республік, оскільки їх ізольоване існування нестійке через загрозу з боку капіталістичних держав. Досвід Радянської Росії, зазначалося в резолюції, «цілком підтвердив усю доцільність і гнучкість федерації, як загальної форми державного союзу Радянських республік»³³. Однак розв'язати це завдання можна було лише при неухильному додержанні принципів пролетарського інтернаціоналізму, в боротьбі проти великодержавного шовінізму і місцевого націоналізму, проти будь-яких проявів буржуазної ідеології. «Наше завдання, — вказував В. І. Ленін, — побороти весь опір капіталістів, не тільки воєнний і політичний, але й ідейний, найглибший і наймогутніший»³⁴.

Це ленінське положення не втратило свого значення і сьогодні. Зокрема, у матеріалах XXV з'їзду КПРС зазначалося: «У боротьбі двох світоглядів не може бути місця нейтралізму і компромісам. Тут потрібна висока політична цільність, активна, оперативна і переконлива пропагандистська робота, своєчасна відсіч ідеологічним диверсіям»³⁵.

В органічному зв'язку із нагальними завданнями господарського будівництва X з'їзд РКП(б) розглянув питання про роль профспілок. Підводячи підсумки дискусії про профспілки, він прийняв резолюцію, яка базувалася на ленінській «платформі десяти». В ній було закріплено ленінську оцінку профспілок як школи комунізму, визначено їх завдання у справі виховання і дедалі активнішого залучення широких мас трудящих до соціалістичного будівництва, наголошено на керівній ролі партії у профспілках. Ці положення не втратили свого значення й нині, в період будівництва комунізму. Досвід розвитку нашої країни і держав соціалістичної співдружності наочно підтверджує, що саме керівна роль Комуністичної партії є визначальним фактором успішної діяльності найбільш масових громадських організацій. На XVI з'їзді профспілок Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев знову підкреслив, що профспілки нашої країни з перших днів свого існування йшли разом з партією. Радянські профспілки були і залишаються масовою школою управління, вони були і залишаються школою соціалістичного господарювання. Радянські профспілки були і залишаються школою комунізму, в якій навчаються жити й працювати по-комуністичному, формується нове духовне обличчя людини праці, виховуються високі якості трудівників-інтернаціоналістів. «Минає час, змінюється обстановка, постають нові й нові завдання, — зазначив товариш Л. І. Брежнев, — але шлях, вка-

³³ Там же, с. 241.

³⁴ Ленін В. І. Промова на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти 3 листопада 1920 р. — Повне зібр. творів, т. 41, с. 386.

³⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 83.

заний Леніним, був і залишається єдино вірним, єдино правильним шляхом»³⁶.

Виконання великих і складних завдань перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, залучення мільйонів людей до управління державою, виховання нової людини, утвердження передової моралі й ідеології — все це об'єктивно зумовлювало зростання ролі Комуністичної партії в житті радянського суспільства. Тому в роботі X з'їзду РКП(б) важливе місце посіли питання партійного будівництва. У його рішенні розвивалася ленінська ідея про необхідність творчого підходу до розв'язання організаційних питань. «Партія революційного марксизму, — зазначалося в ньому, — в корені заперечує шукання абсолютно правильної, придатної для всіх ступенів революційного процесу форми партійної організації, а так само і методів її роботи. Навпаки, форма організації та методи роботи цілком визначаються особливостями даної конкретної історичної обстановки і тими завданнями, які з цієї обстановки безпосередньо випливають»³⁷.

Перехід до соціалістичного будівництва, який був неможливим без активної участі в ньому мільйонів людей, без урахування місцевого досвіду, вимагав вироблення нових організаційних форм і методів керівництва Комуністичної партії. Необхідно було, насамперед, розвивати внутріпартійну демократію, яка повинна забезпечити усім комуністам активну участь у житті партії, в обговоренні та розв'язанні всіх питань, що поставали перед нею, а також у партійному будівництві. Найважливішою умовою розгортання внутріпартійної демократії, зростання керівної ролі партії було підвищення ідейно-теоретичного рівня комуністів. «...Тепер, — зазначалося в рішенні з'їзду, — *піднесення рівня членів партії з одночасним залученням їх до активної участі в загальнопартійному житті стає центральним завданням дня поряд з посиленням впливу партії на безпартійні маси...*»³⁸.

Принципальне значення мало вироблення з'їздом шляхів поліпшення соціального складу партії. Лави партії мали зростати, насамперед, за рахунок кадрів робітників, однак до неї передбачалося залучати й кращих представників селянства, інтелігенції та червоноармійців, водночас очищаючи її від чужих елементів.

X з'їзд РКП(б) взяв курс на розвиток колективних засад, критики й самокритики в житті партії. Підвищувалася роль загальних зборів комуністів, рекомендувалося практикувати проведення відкритих засідань керівних партійних органів і партійних зборів з участю безпартійних робітників і селян. Особливу увагу з'їзд звернув на роботу партійних осередків, що безпосередньо проводили політику партії в масах, на забезпечення авангардної ролі комуністів на виробництві. Вимагаючи неухильного додержання принципу колективності при виробленні загальнопартійних питань, X з'їзд РКП(б) вказав на необхідність суворої персональної відповідальності за їх виконання, швидкої реалізації прийнятих рішень.

Вся робота X з'їзду РКП(б), кожне його рішення були пройняті ленінською турботою про монолітну єдність і згуртованість партії як однієї з основних умов успішного виконання нею складних завдань будівництва нового суспільства.

У доповіді «Про єдність партії і анархо-синдикалістський ухил» В. І. Ленін вказав на величезну небезпеку розколу партії в умовах загострення класової боротьби в країні, спроб антисоціалістичних сил

³⁶ Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Провони і статті. К., 1978. Т. 6, с. 312.

³⁷ КПРС в резолюціях..., т.2, с. 198.

³⁸ Там же, с. 201.

при слушній нагоді перейти у контрнаступ, намагань імперіалістів задушити молоду Радянську державу.

В. І. Ленін, Комуністична партія ще тоді розпізнали суть нової тактики контрреволюції. Не здолавши соціалістичну країну за допомогою зброї, «переконавшись у безнадійності контрреволюції під відкрито білогвардійським прапором», вороги «напружують тепер усі зусилля, щоб, використовуючи незгоди всередині РКП, дивинути контрреволюцію так чи інакше шляхом передачі влади політичним угрупованням, найбільш близьким зовні до визнання Радянської влади»³⁹. В. І. Ленін закликав делегатів з'їзду назавжди покінчити з фракційністю і груповщиною в партії. Він вказував, що єдність волі, поглядів, дій, залізна дисципліна є законом життя марксистської партії. «...Тільки з такою волею пролетарської маси, — говорив Володимир Ілліч, — може пролетаріат в селянській країні здійснити гігантські завдання своєї диктатури і керівництва»⁴⁰.

З'їзд прийняв ленінську резолюцію, яка забороняла створення в партії фракцій і угруповань. Невиконання її вело до негайного виключення з партії.

В історії нашої партії X з'їзд РКП(б) посідає видатне місце. Його всесвітньо-історичне значення полягало в тому, що в доповідях і виступах В. І. Леніна, в рішеннях з'їзду було творчо розвинуто й конкретизоване марксистське вчення про шляхи створення соціалістичного суспільства. З'їзд проголосив перехід від політики «воєнного комунізму» до непу як політики перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, основна риса якої (залучення до соціалістичного будівництва непролетарських верств трудящих) обов'язкова для всіх країн, що стали на шлях революційного перетворення суспільства.

З'їзд зробив великий внесок у марксистсько-ленінське вчення про Комуністичну партію як керівну і спрямовуючу силу будівництва соціалізму, розвинув організаційні принципи більшовизму. Головний теоретичний і практичний висновок з'їзду полягав у тому, що ідейна й організаційна єдність — непорушний закон життя партії, вирішальна умова виконання нею ролі політичного вождя трудящих мас у боротьбі за побудову комунізму.

З часу X з'їзду РКП(б) минуло 60 років, які були роками самовідданої, звитяжної праці радянських людей по втіленню в життя ленінського плану будівництва нового суспільства. Ідучи шляхом, вказаним великим Леніним, радянський народ під керівництвом Комуністичної партії успішно здійснив соціалістичну індустріалізацію, колективізацію сільського господарства, культурну революцію, показав усьому світові зразок правильного розв'язання національного питання. «Всесвітньо-історичним підсумком діяльності КПРС і радянського народу по втіленню в життя ленінських ідей стала побудова розвинутого соціалістичного суспільства, — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна», — в якому дедалі повніше розкриваються творчі сили нового ладу, його справді гуманна суть»⁴¹.

Радянський народ впевнено дивиться у майбутнє, величні перспективи якого накреслив XXVI з'їзд КПРС. До свого найвищого форуму Комуністична партія прийшла як ніколи монолітно згуртованою єдністю помислів і мети, з вагомими здобутками у виконанні завдань

³⁹ Там же, с. 211.

⁴⁰ Ленін В. І. X з'їзд РКП(б) 8—16 березня 1921 р. Звіт про політичну діяльність ЦК РКП(б) 8 березня. — Повне зібр. творів, т. 43, с. 16.

⁴¹ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна, с. 5.

десятої п'ятирічки. Головним джерелом усіх наших перемог є непорушна єдність партії і народу, вміння комуністів зблизитися, злитися з найширшими масами трудящих, підняти їх енергію, героїзм і трудовий ентузіазм, зосередити зусилля на виконанні найважливіших чергових завдань комуністичного будівництва.

В. П. Горшков, В. Ф. Салабай

ВАЖНАЯ ВЕХА В ИСТОРИИ ПАРТИИ

(к 60-летию X съезда РКП(б))

Резюме

В статье освещаются исторические решения X съезда РКП(б), определившего экономическую политику партии на переходной период от капитализма к социализму, раскрывается их значение для укрепления единства и сплоченности рядов Коммунистической партии как решающего условия успешного решения задач социалистического строительства.

**ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ,
ПРИСВЯЧЕНА 75-РІЧЧЮ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
1905—1907 рр.**

26—27 листопада 1980 р. в одному з найбільших промислових центрів Донбасу, славному своїми революційними і трудовими традиціями — Горлівці, відбулася Всесоюзна наукова конференція на тему «Революція 1905—1907 років — перша народна революція епохи імперіалізму (проблеми історії, джерелознавства та історіографії)». Її організували Інститут історії СРСР АН СРСР, Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інститут історії АН Української РСР, Наукова рада з проблеми «Історія історичної науки» при Відділенні історії АН СРСР, Наукова рада з проблеми «Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду» при Секції суспільних наук АН УРСР, Донецький обком і Горлівський міськком Компартії України, Донецький державний університет.

У роботі конференції взяли участь близько 1 тис. чол., в тому числі науковці з різних союзних республік, відповідальні працівники Донецького обкому й Горлівського міськкому Компартії України, ветерани партії і соціалістичного будівництва, представники громадських організацій і державних установ, пропагандисти, викладачі вузів, технікумів і шкіл, аспіранти, студенти.

Відкривши конференцію, голова її оргкомітету, директор Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР Ю. Ю. Кондуфор виступив на пленарному засіданні з доповіддю «Революція 1905—1907 років — генеральна репетиція Великого Жовтня». Розкриваючи це геніальне ленінське визначення, доповідач зазначив, що саме Володимир Ілліч Ленін — вождь Комуністичної партії й Радянської держави — обґрунтував глибокий органічний зв'язок між трьома російськими революціями, збагатив аргументованими висновками своє бачення революції 1905—1907 рр. як генеральної репетиції Великого Жовтня — головної події ХХ століття. На 1917 рік російський пролетаріат став найреволюційнішим у світі, як пояснював В. І. Ленін, «не завдяки особливим його якостям, а завдяки живим традиціям «п'ятого року»¹. У доповіді висвітлено важливі теоретичні питання, що характеризують неминуще значення ленінської теорії соціалістичної революції, зокрема питання про диктатуру пролетаріату, союз робітничого класу і трудящого селянства в революції тощо. Ю. Ю. Кондуфор наголосив на необхідності дальшого поглибленого дослідження взаємозв'язку всіх трьох російських революцій як єдиного революційного процесу.

Секретар Донецького обкому Компартії України д. і. н. Г. П. Єрхов у своїй доповіді «Революційні, бойові і трудові традиції робітничого класу Донбасу» розкрив питання спадкоємності цих традицій, показав на численних прикладах, як вони розвиваються, збагачуються й використовуються у комуністичному вихованні трудящих, зокрема молоді. Період розгорнутого будівництва комунізму, зазначив допові-

¹ Ленін В. І. Листи з далека. — Повне збір. творів, т. 31, с. 15.

дач, висунув нових героїв праці, які примножують славу краю і всієї країни. Г. П. Єрхов дав високу оцінку діловим творчим контактам учених-істориків інститутів та вузів Києва з науковцями та широкою громадськістю Донецької області, зокрема у створенні вже виданих «Очерков истории Донецкой областной партийной организации» та підготовленої до друку «Истории рабочих Донбасса».

Органічно поєднаним з темою попереднього доповідача був виступ першого секретаря Горлівського міськкому Компартії України М. Ф. Фоменка, який приділив увагу аналізові роботи міської партійної, радянських, профспілкових і комсомольських організацій з питань комуністичного виховання трудящих на героїчних прикладах славного історичного минулого краю.

Три доповіді на пленарному засіданні мали історіографічний характер. У першій з них д. і. н. В. І. Бовикін (Москва), ґрунтуючись на ленінській теоретичній спадщині, спинився на завданнях дальшого вивчення історії першої російської революції, звернув увагу на необхідність підняти рівень досліджень у зв'язку із загостренням ідеологічної боротьби навколо її проблем. Серед актуальних завдань, що потребують свого вирішення, доповідач виділив такі, як створення заснованої на марксистсько-ленінській методології статистики страйків, демонстрацій, повстань 1905—1907 рр. і дожовтневого періоду в цілому; розробка єдиних науково обґрунтованих критеріїв визначення кількості учасників революційних виступів мас тощо.

Аналізу доробку радянських істориків з теми «В. І. Ленін і більшовицькі організації України в революції 1905—1907 рр.» і визначенню ще недостатньо вивчених її аспектів присвятив свою доповідь д. і. н., проф. П. М. Шморґун (Київ). Він поділився досвідом створення таких ґрунтовних колективних історико-документальних та довідково-інформаційних праць, як «Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины. 1901—1905 гг.» (К., 1964), «Видання творів В. І. Леніна на Україні. 1894—1965» (Харків, 1966), «Твори В. І. Леніна на Україні. 1894 — лютий 1917 рр.» (К., 1977), відзначив нові відкриття радянських дослідників, пов'язані з надрукуванням ленінських творів у київській пресі часів першої російської революції.

Д. і. н. В. Г. Сарбей (Київ) підбив деякі підсумки і визначив перспективи дослідницької роботи на Україні щодо вивчення історії першої російської революції. Він звернув увагу на прогалини і недоліки у вивченні робітничого і селянського рухів, революційних виступів в армії і на флоті в ті роки. Так, кількісні показники щодо їх учасників через різну методику підрахунків, застосовувану авторами, значно відрізняються в різних публікаціях з цієї проблеми.

У доповіді к. і. н., доц. О. М. Максимова (Донецьк) «Горлівське збройне повстання — вища точка революційних подій 1905 р. в Донбасі» не тільки було відображено одну з славних сторінок героїчного минулого робітничого класу нашої країни, а й звернуто увагу на ряд ще недостатньо вивчених проблем, пов'язаних з визначенням місця Горлівки у загальноросійському революційному процесі на початку нинішнього століття.

Наступного дня конференція продовжувала роботу в 7 секціях.

Учасники секції «Більшовицька партія на чолі революційного руху мас 1905—1907 рр.» заслухали 3 доповіді та 9 повідомлень, які охопили широке коло питань. Д. і. н., проф. П. Л. Варґатюк (Київ) говорив про стан і завдання дальшого вивчення історії більшовицьких організацій України періоду першої російської революції. Зокрема, він стисло

охарактеризував історико-партійні праці, які опубліковані останнім часом, висловив пропозиції щодо дальшого поліпшення такого роду досліджень. Висвітленню ролі ленінських настанов щодо застосування більшовиками тактики «лівого блоку» присвятив свою доповідь к. і. н., доцент М. Ю. Козницький (Київ). Постановкою деяких нових проблем відзначалася доповідь д. і. н., проф. В. Л. Харитонова (Харків) «Історичний досвід 1905—1907 рр. щодо використання партизанських форм революційної боротьби і наша сучасність».

З науковими повідомленнями про діяльність більшовицьких організацій по вихованню моряків Чорноморського флоту та робітничих мас України у дусі пролетарського інтернаціоналізму, про роль більшовиків у профспілках України, боротьбі за міські демократичні верстви, проти меншовицького ставлення до ліберальної буржуазії виступили к. і. н., доц. С. М. Фомичов (Севастополь), С. Г. Матвієнко (Київ), Т. М. Гонтар (Тернопіль), к. і. н. Н. О. Іванова і к. і. н. В. В. Шелохаєв (Москва), к. і. н., доц. С. І. Антоненко (Харків). Вплив ленінських праць на політичну свідомість робітників України розкрили у своїх виступах к. і. н., доц. М. О. Скрипник (Одеса) й к. і. н., доц. О. М. Максимов (Донецьк), роль В. І. Леніна в організації повернення в Росію більшовиків-емігрантів під час революційних подій — С. І. Поляков (Дніпропетровськ). Учителем однієї з місцевих загальноосвітніх шкіл П. І. Жеребицький розповів про участь трудящих селища Микитівка, яке нині входить до міста Горлівки, у революційних подіях 1905—1907 рр.

Члени секції «Пролетаріат — гегемон революції 1905—1907 рр.» заслухали 5 доповідей і 9 повідомлень, які торкалися найрізноманітніших питань, пов'язаних з висвітленням ролі робітничого класу в революції. Виходячи з ленінського теоретичного положення про те, що «п'ятий рік об'єднав робітників усіх націй Росії»², д. і. н. І. М. Пущкарьова (Москва) у своїй доповіді розкрила визначну роль очоленого більшовицькою партією пролетаріату — класу-гегемона — в посиленні інтернаціонального характеру робітничого руху. Деякі аспекти проблеми гегемонії пролетаріату в буржуазно-демократичній революції, зокрема, роль робітничого класу в національно-визвольному русі трудящих України в 1905—1907 рр., розкрила к. і. н., доц. В. С. Горякіна (Сімферополь). Про авангардну роль пролетаріату в революційних подіях того періоду на території Білорусії та Азербайджану говорили к. і. н. М. О. Бич (Мінськ) і к. і. н. Д. С. Гуссейнова (Баку). На висвітленні участі професійних спілок України у всеросійському і міжнародному профспілковому русі та їх інтернаціоналістській діяльності у 1905—1907 рр. спинився к. і. н., доц. О. Й. Приймєнко (Донецьк).

Засідання секції відобразило характерне для нашого часу розширення тематики досліджень радянських істориків у галузі вивчення історії робітничого класу в період першої російської революції. Поряд з поглибленням досліджень, присвячених промислому пролетаріату, науковці почали вивчати й численні загони робітничого класу, безпосередньо не пов'язані з великим промисловим виробництвом. К. і. н., доц. Л. В. Ольхова (Свердловськ) розповіла, наприклад, про участь у революційній боротьбі 1905—1907 рр. робітників дрібної промисловості, к. і. н., доц. З. Г. Акопов (Баку) — будівельників, к. і. н., доц. П. Ю. Любаров (Одеса). — робітників і службовців торгових підприємств і закладів.

² Ленін В. І. До питання про національну політику. — Повне зібр. творів, т. 25, с. 69.

У повідомленнях, з якими виступили на засіданні секції к. і. н., доц. І. С. Павлик (Миколаїв), М. Л. Шапіро (Горлівка), С. М. Нестерцова (Донецьк), В. О. Константинов (Київ), В. Г. Грибовський (Нікополь), к. і. н. В. І. Кізченко (Київ), висвітлювалися окремі питання політико-виховної роботи більшовиків серед пролетарів, участі у революційній боротьбі робітників різних галузей промисловості.

Тема «Селянство — союзник робітничого класу у революційній боротьбі 1905—1907 рр. Революційний рух в армії та на флоті» обговорювалася у доповідях та повідомленнях, заслуханих учасниками третьої секції. Д. і. н., проф. О. Г. Михайлюк (Луцьк) та д. і. н., проф. І. Л. Сабадирьов (Одеса) у своїх доповідях розповіли про різноманітні форми пропагандистської роботи більшовиків на селі. К. і. н., доц. І. М. Рева (Полтава) узагальнив значний фактичний матеріал про сільськогосподарські страйки, які, за виразом В. І. Леніна, пробуджували «...класову свідомість і свідомість необхідності класової організації у експлуатованих мас на селі»³. Питання використання досвіду боротьби більшовиків за створення і зміцнення союзу робітників і трудящих селян з метою завоювання останніх на сторону пролетаріату в період підготовки й проведення Лютневої буржуазно-демократичної та Великої Жовтневої соціалістичної революцій розкрили у своїх виступах к. і. н., доц. В. Д. Сусоров (Херсон) і к. і. н., доц. В. М. Чуприна (Львів). Чимало нових важливих фактичних даних, що проливають світло на різні події революційної епохи, повідомили к. і. н., М. А. Якименко (Полтава) та О. Б. Шляхов (Дніпропетровськ).

На конференції працювала й секція, яка об'єднувала дослідників проблеми «Буржуазія, дрібнобуржуазні верстви населення та їх партії в 1905—1907 рр.». Тут було заслухано 2 доповіді та 6 повідомлень. Д. і. н., проф. О. А. Парасунько (Київ) у доповіді «Назрівання революційної кризи на початку ХХ ст. (на матеріалах України)» проаналізував дію різноманітних об'єктивних факторів соціально-економічного та політичного характеру. Висвітлюючи роль демократичної і прогресивної інтелігенції України в революції 1905—1907 рр., к. і. н. Л. Г. Чиговська (Київ) значну увагу приділила характеристичі джерельної бази проблеми.

Науковці торкалися різноманітних питань участі різних класів і верств населення, політичних партій та організацій у подіях, що відбулися напередодні та під час першої російської революції. К. і. н. Ю. П. Лавров (Київ) і к. і. н., доц. В. З. Крутиков (Дніпропетровськ) у своїх виступах розкрили антинародну діяльність представників великої буржуазії Півдня Росії та систему репресивних заходів, застосовуваних ними щодо робітничого руху напередодні і в період першої російської революції. Деяким питанням боротьби класів і партій, діяльності політичних організацій буржуазії, проблемам земського руху в різних регіонах Росії та участі молоді в революції присвятили свої повідомлення М. А. Мартюхова (Мінськ), к. і. н. Д. Б. Сеїдзаде (Баку), к. і. н. А. К. Волощенко (Київ), к. і. н., доц. М. П. Присяник (Київ).

Про міжнародне значення першої російської революції йшлося на засіданні п'ятої секції, де було виголошено 3 доповіді і 7 повідомлень. Обгрунтованій критиці піддали спроби сучасної буржуазної історіогра-

³ Ленін В. І. Первісний начерк тез по аграрному питанню (для Другого з'їзду Комуністичного Інтернаціоналу). — Повне збір. творів, т. 41, с. 172.

фії припинювати міжнародне значення революції, замовчувати її вплив на розвиток революційного руху в різних країнах Європи і Азії к. і. н. П. Н. Зирянов і к. і. н. В. В. Шелохаєв (Москва). На основі значної кількості фактів решта учасників роботи секції розкрили різні аспекти зазначеної теми. Зокрема, висвітленню питань впливу першої російської революції на піднесення національно-визвольної боротьби трудящих Польщі, Чехії, Моравії, Закарпатської України, а також участі іноземних робітників і студентів у революційних подіях у Росії присвятили свої повідомлення д. і. н. С. М. Фалькович (Москва), к. і. н. К. П. Гогіна (Москва), д. і. н., проф. П. К. Сміян (Луцьк), к. і. н. О. М. Орехов (Москва), к. і. н., доц. В. І. Ілько (Ужгород), к. і. н. О. В. Крапівін (Донецьк), к. і. н., доц. Г. В. Павленко (Ужгород). Повідомлення, з якими виступили к. і. н., доц. Є. Й. Чапкевич (Орел) та І. Д. Черних (Миколаїв), торкалися сходовознавчих проблем у світлі обговорюваної теми.

Члени шостої секції «Проблеми джерелознавства історії революції 1905—1907 рр.» розглянули ряд актуальних питань, пов'язаних з використанням у дослідницькій роботі різного роду архівних документів, матеріалів преси того періоду тощо. Зокрема, на проблемах комплексного використання маловідомих документів фабричних інспекторів, міських управ, звітів і матеріалів профспілкових організацій, джерел різного класового походження (як тих, що виражають інтереси пролетаріату, так і тих, що захищають позиції експлуататорських класів) для всебічного з'ясування соціально-економічних і політичних факторів у розвитку революційних подій 1905—1907 рр. зупинилися к. і. н. Ю. І. Кир'янов (Москва), к. і. н., доц. Д. В. Гаврилов (Ульяновськ), Н. Ф. Вradій (Львів) та І. І. Сварник (Львів).

Проблеми джерелознавства подій першої російської революції на Півдні країни, головним чином в північнокавказькому регіоні, порушив у своїй доповіді д. і. н., проф. В. П. Крикунов (Грозний). Революціонізуючу роль політичної графіки України 1905—1907 рр. у вихованні народних мас розкрила к. і. н. Є. П. Демченко (Київ), яка зазначила, що глибоке вивчення такого виду образотворчого мистецтва періоду 1905—1907 рр. має не лише суто дослідницьке значення, а й практичне: для сучасного розвитку політичної графіки — важливої агітаційно-пропагандистської зброї Комуністичної партії.

Висвітленню питань про нелегальне і легальне поширення на Україні в 1905—1907 рр. марксистсько-ленінської літератури, зокрема творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, а також більшовицьких листівок й необхідності джерелознавчого аналізу останніх присвятили повідомлення О. Г. Терещенко (Ростов-на-Дону), І. І. Глизь (Київ), к. і. н. М. Ф. Дмитрієнко (Київ). О. Г. Зарубін (Сімферополь) зробив спробу з'ясувати конкретний зміст ленінського терміна «народна революція» стосовно першої російської революції. Аналізові виступів більшовицької преси з різноманітних політичних і культурно-освітніх питань як напередодні революції 1905—1907 рр., так і під час її були присвячені виступи С. В. Пронь (Миколаїв), Л. В. Петришиної (Одеса), А. П. Ткачук (Київ).

Спираючись на нові дані, к. і. н., доц. Г. М. Намдаров (Ворошиловград) уточнив дату приїзду до Харкова в 1905 р. соратника В. І. Леніна — М. М. Лядова; а М. Г. Щербак (Київ) проаналізував жандармсько-поліцейські документи з точки зору використання їх як джерел з історії першої російської революції.

Засідання сьомої секції «Проблеми історіографії історії революції 1905—1907 рр.» почалося з доповіді к. і. н. Г. Г. Касарова (Москва),

який висвітлив питання про значення ленінських творів для вивчення розстановки політичних сил у революції. Зокрема він зазначив, що твори В. І. Леніна містять глибокі класові характеристики 11 партій (в тому числі 5 основних), які виступали на політичній арені під час революції, захищаючи інтереси різних класів. Історіографічний аналіз радянської літератури, присвяченої висвітленню національного питання в Росії періоду революції 1905—1907 рр., зробив у своїй доповіді к. і. н., доц. С. В. Кулешов (Москва). Увазі учасників засідання секції було запропоновано ряд повідомлень, в яких розглядалися різноманітні історіографічні проблеми. Так, у кількох з них аналізувалася радянська література з історії революційних подій 1905—1907 рр. в окремих регіонах країни: в Східній Вірменії (д. і. н. В. Б. Бархударян і к. і. н. Д. А. Мурадян — Єреван), на Північному Кавказі (к. і. н., доц. А. І. Хасбулатов — Грозний), на Дону (к. і. н., доц. Є. І. Демешина — Ростов-на-Дону), на західноукраїнських землях (к. і. н., доц. В. В. Пальок — Ужгород).

Значна група повідомлень розкривала різні аспекти історіографії збройної боротьби під час революції 1905—1907 рр. Зокрема, к. і. н. Н. М. Каретникова (Ленінград) розповіла про зародження більшовицької історіографії грудневого збройного повстання, д. і. н., проф. С. Г. Кащенко (Сімферополь) охарактеризував еволюцію поглядів М. М. Покровського на роль армії і флоту в 1905—1907 рр., к. і. н. Л. Б. Назаренко (Ленінград) проаналізувала радянську літературу про революційний рух на флоті в роки революції, к. і. н., доц. М. І. Мальцев (Горлівка) зосередив увагу на нерозв'язаних питаннях історії Горлівського збройного повстання у грудні 1905 р. Ще три повідомлення були присвячені проблемам історії історичної науки, зокрема поглибленню ідейної кризи буржуазної та розвитку марксистської історіографії в період революції 1905—1907 рр. В різних аспектах про це говорили: к. і. н., доц. О. В. Волобуєв (Москва), к. і. н. М. Г. Вандалковська (Москва), Л. С. Моїсеєнкова (Сімферополь). Кілька повідомлень торкалися історіографії революційних подій на Україні: «Зростання революційної свідомості робітників України в 1905 році» (к. і. н., доц. П. І. Воробей — Одеса), «Більшовики на чолі робітничого руху на Україні в період піднесення першої російської революції» (П. О. Семенчук — Львів), «Студентський демократичний рух на Україні в роки революції 1905—1907 рр.» (Е. С. Остраль — Донецьк і В. І. Смаглій — Макіївка).

Про викриття В. І. Леніним дрібнобуржуазних і ліберальних поглядів на характер і рушійні сили першої російської революції розповів П. С. Юр (Київ). На висвітленні питань боротьби В. І. Леніна і більшовиків проти ліберально-буржуазної оцінки уроків революції спинився В. В. Лпков (Донецьк). Г. І. Селіванова (Свердловськ) повідомила про деякі аспекти дослідження в радянській історіографії проблем військово-бойової діяльності більшовиків на Уралі.

На заключному пленарному засіданні виступили керівники секцій, які проінформували про підсумки їх роботи.

Учасники конференції одностайно схвалили ряд рекомендацій, спрямованих на поліпшення і даліше розгортання науково-дослідної роботи з актуальних питань дожовтневого періоду, пов'язаних з сучасними завданнями радянської історичної науки.

Історики нинішнього і прийдешніх поколінь, підкреслювалося на конференції, повинні завжди пам'ятати заповіт борців першої російської революції, яскраво виражений основоположником радянської історіографії В. І. Леніним у 1905 р.: «Революція йде вперед з разючою швид-

кістю, розгортаючи надзвичайне багатство подій, і коли б ми захотіли викласти перед нашими читачами докладну історію останніх трьох-чотирьох днів, — нам довелося б написати цілу книгу. Але писати докладну історію ми полишимо майбутнім поколінням»⁴.

Важливим завданням дослідників, зазначалося у рекомендаціях, є даліше глибоке освоєння невичерпної ідейно-теоретичної спадщини В. І. Леніна, праць його соратників — активних учасників революції 1905—1907 рр. Потрібно також ширше вивчити питання впливу більшовицьких організацій України на трудящі маси, всебічно розкрити зв'язки цих організацій з партійним центром, яким керував В. І. Ленін.

Актуальною є й необхідність створення спеціальних праць, у яких би глибоко аргументовано розкривалися проблеми, пов'язані з кількістю таких організацій, їх чисельністю на різних етапах революції. Потребують дальшого висвітлення питання партійного будівництва, партосвіти, партійної пропаганди і агітації того періоду. Необхідно також всебічно дослідити форми і зміст роботи більшовиків у робітничо-селянських масах, в армії, національно-визвольному русі, створити історіографічну працю про загальний творчий доробок радянських істориків у висвітленні діяльності більшовицьких організацій на Україні в період 1905—1907 рр.

Не менш важливим завданням істориків є найдокладніше з'ясування біографій учасників революційних подій 1905—1907 рр., уточнення фактів листування В. І. Леніна і керованого ним партійного центру з більшовицькими організаціями, даліше вивчення історії об'єднаних соціал-демократичних організацій того періоду на Україні, розкриття місця і ролі в них більшовиків, розширення тематики історико-краєзнавчих досліджень про революційні події в окремих місцевостях, містах і селах.

Назріла потреба, наголошено в підсумковому документі конференції, у створенні найдокладнішої хроніки революційних подій 1905—1907 рр. на Україні, зокрема хроніки страйкового руху робітників, у виконанні комплексних досліджень про листопадово-грудневі політичні страйки і збройні повстання 1905 р., виконання робітничим класом України історичної місії класу-гегемона в революційному русі трудящих мас.

На конференції підкреслювалася необхідність видання монографій, присвячених Радам робітничих депутатів, формуванню союзу робітників і селян, більшовицькій пресі, діяльності української революційної інтелігенції, проблемам національно-визвольного руху тощо. Конференція наголосила на необхідності більш глибокого викриття наклепницьких вигадок і фальсифікацій буржуазних псевдодослідників у питаннях революції 1905—1907 рр. у Росії.

У рекомендаціях йшлося і про завдання широкого й активного використання славних сторінок історії першої російської революції у комуністичному вихованні трудящих, насамперед молоді.

Всесоюзна наукова конференція, яка органічно увійшла в систему заходів по відзначенню 75-річчя першої російської революції, стала важливою подією не лише у науковому, а й у суспільно-політичному житті Радянської країни напередодні XXVI з'їзду КПРС.

⁴ Ленін В. І. Всеросійський політичний страйк. — Повне збір. творів, т. 12, с. 1.

С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (Київ), Є. П. ШАТАЛІНА (Київ)

ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В 1975—1979 рр.

10—17 серпня 1980 р. в Бухаресті проходив XV міжнародний конгрес істориків. У його роботі взяли участь понад 2,5 тис. учених з усіх континентів. Радянська делегація була представлена 150 науковцями. Нижче публікується огляд видання про розвиток історичної науки в СРСР у 1975—1979 рр., підготовленого Національним комітетом істориків Радянського Союзу спільно з Відділенням історії АН СРСР до цього міжнародного форуму¹.

Розглядувана книга знайомить читачів з основними здобутками радянських учених у вивченні історії СРСР, країн Західної Європи, Африки, Америки та Азії, а також у дослідженні проблем археології, етнографії, історіографії, джерелознавства та ін. Окремі розділи присвячено основним результатам історичних досліджень у союзних республіках.

Нині в нашій країні працює близько 40 тис. істориків. Протягом 1975—1979 рр. загін кваліфікованих спеціалістів у галузі історичної науки значно зріс. Вища атестаційна комісія при Раді Міністрів СРСР за цей час присвоїла вчений ступінь доктора наук 639 історикам і кандидата наук — 4349.

У своїй творчій діяльності в минулому п'ятиріччі вчені-історики керувалися рішеннями XXV з'їзду КПРС, постановами партії про святкування визначних дат у житті радянського народу — 60-річчя Великого Жовтня, 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна, матеріалами про прийняття нової Конституції СРСР тощо. Велике значення для розвитку історичної науки мала також постанова ЦК КПРС «Про подальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи».

Радянським історикам властиві широта й різноманітність наукових інтересів. Їх праці охоплюють усі періоди розвитку людства, історію всіх країн і континентів. Головну увагу було спрямовано на вивчення конкретних форм історичного процесу, закономірностей поступального руху людського суспільства по шляху послідовної зміни суспільно-економічних формацій, вирішальної ролі народних мас у створенні матеріальних і духовних цінностей. Як завжди, в центрі уваги радянських учених було дослідження історії нашої країни.

Вивчення історії Росії епохи феодалізму має велике значення для пізнання законів суспільно-політичного розвитку країни та її ролі у світовому історичному процесі. Воно дає можливість глибше усвідомити той факт, що тільки соціалізм може подолати багатоукладність суспільної структури і прокласти шлях до справжнього прогресу.

В різноманітних аспектах вивчалася дослідниками історія селянства: еволюція селянського землеволодіння, розвиток феодальної влас-

¹ Советская историческая наука в 1975—1979 гг. М.: Наука, 1980. 388 с. Редакція: Тихвинский С. Л. (отв. ред.), Хромов С. С., Чубарьян А. О., Тишков В. А.

ності на землю аж до закріпачення селян і початку їх майнової диференціації в процесі генезису капіталізму.

Продовжувалося інтенсивне вивчення селянських воєн у Росії. До наукового обігу було введено нові першоджерела й узагальнюючі праці з цієї проблематики². Якщо значення цих воєн як вищої форми класової боротьби доби феодалізму висвітлено досить повно, то їх результати, а також питання про особливості селянської ідеології ще чекають на своїх дослідників.

В ряді досліджень показано негативний вплив експансії Золотої Орди і ханств, що виникли після її розпаду, а також Тевтонського ордену та Речі Посполитої на форми російського самодержавства і абсолютизму, на політичне й соціально-економічне становище Росії.

Істотний інтерес становлять праці з історії ремесла, промислів і мануфактур, розвитку міст і формування їх населення³. Вони не тільки спростовують твердження буржуазних ідеологів про культурну «відсталість» Росії, а й збагачують наші уявлення про суспільно-політичне життя в містах, класову боротьбу їх населення тощо.

Досить інтенсивно й різнобічно вивчався останнім часом державний і політичний розвиток Росії епохи феодалізму на всіх його етапах⁴.

Тривало видання документальних джерел⁵. Новою рисою джерелознавства середньовіччя є комплексний характер досліджень — поєднання дипломатики, археології, палеографії, кодикології з урахуванням конфесіональних відмінностей і мовних труднощів під час передачі тексту при вивченні іноземних джерел⁶.

Почалося видання «Свода древнейших источников по истории народов СССР». Передбачається опублікувати всі джерела, які стосуються найдавніших держав, що існували на території СРСР, — латинські, грецькі, скандинавські, східні та ін. Ця величезна робота виконується у співдружності з ученими багатьох країн і розрахована на тривалу перспективу.

Нові праці й документальні збірники присвячено міжнародним економічним, політичним і культурним зв'язкам стародавньої Русі⁷.

² Крестьянские войны в России XVII—XVIII вв.: проблемы, поиски, решения. М., 1975; Документы ставки Пугачева, повстанческих властей и учреждений 1773—1774. М., 1975; Крестьянская война под предводительством Степана Разина. М., 1976. Т. 4. Дополнительный; Народы в крестьянской войне 1773—1774 гг. Уфа, 1977; та ін.

³ Ремесло и мануфактура в России, Финляндии и Прибалтике: Материалы 2-го советско-финского симпозиума по социально-экономической истории. Л., 1975; Волнения рабочих людей и приписных крестьян на металлургических заводах России в первой половине XVIII в. М., 1975. Ч. 1—3; Русский город (историко-методологический сборник). М., 1976; Восстание в Москве 1682 г.: Сб. документов. М., 1976; Города Сибири. Новосибирск, 1977; та ін.

⁴ Общество и государство феодальной России. М., 1975; Средневековая Русь. М., 1976; Древнейшее государство на территории СССР: Ежегодник, М., 1976. Вып. 1; М., 1978. Вып. 2; М., 1980. Вып. 3; Восточная Европа в древности и средневековье. М., 1978; та ін.

⁵ Полное собрание русских летописей. М., 1975—1980. Т. 32—35; Акты Русского государства. М., 1975; Древнерусские княжеские уставы XI—XV вв. М., 1976; Полоцкие грамоты XIII—нач. XVI вв. М., 1977—1978. Вып. 1—2; Письма и бумаги Петра Великого. М., 1977. Т. 12, ч. 1—2; та ін.

⁶ Янин В. Л. Очерки комплексного источниковедения: средневековый Новгород. М., 1977; Методика изучения древнейших источников по истории СССР. М., 1978.

⁷ Аль-Фабри и развитие науки и культуры стран Востока. Алма-Ата, 1975; Культурные связи народов Восточной Европы. М., 1976; Східні матеріали з історії Грузії. Тбілісі, 1976 (грузинською мовою); Экономические связи между Россией и Швецией в XVII в.: Документы из советских архивов. Москва—Стокгольм, 1978; Византийское и древнерусское искусство. М., 1973; Славяно-валахские связи. Кишинев, 1978; Кавказ и Византия. Ереван, 1979. Вып. 1; та ін.

Серед досліджень на цю тему слід насамперед відзначити ті, в яких висвітлюється боротьба за національне визволення й відродження, за возз'єднання руських земель. Особливу цінність становлять видання, присвячені 600-річчю Куликовської битви⁸. Їх автори спростовують твердження буржуазних фальсифікаторів історії про те, що за часів ординського іга Росія начебто на століття випала з історії Європи.

Істотних успіхів досягли історики у вивченні періоду капіталізму. Дослідження з історії визвольного руху в дореформеній Росії пов'язані насамперед з новим етапом у вивченні руху декабристів, 150-річчя виступу яких проти самодержавно-кріпосницького ладу відзначалося в 1975 р.⁹ У ряді праць охарактеризовано формування й сутність ідеології та політичної організації декабристів, показано їх зв'язок з європейським визвольним рухом. Привертає увагу узагальнююча монографія з історії першої революційної ситуації в Росії на рубежі 50—60-х років XIX ст.¹⁰ — результат багаторічної роботи великого колективу дослідників під керівництвом акад. М. В. Нечкіної. В ній проаналізовано об'єктивно-історичні передумови, головні риси та етапи розвитку революційної ситуації в країні в середині XIX ст.

З'явилися праці, присвячені соціально-економічному розвитку Росії в період утвердження капіталізму, тобто в 60—70-х роках XIX ст. Це питання досі ще слабо вивчено радянськими вченими. Серед досліджень з аграрної історії слід відзначити монографію акад. М. М. Дружиніна, присвячену соціально-економічному розвитку російського села на його переломному етапі¹¹. Ця проблема розглядається у тісному зв'язку з класовою і суспільно-політичною боротьбою в країні та політикою самодержавства. Праця М. М. Дружиніна удостоєна Ленінської премії за 1980 р.

Всесічно вивчалася історія робітничого класу, зокрема такі її аспекти, як формування пролетаріату, його провідна роль у визвольнореволюційному русі. Ряд праць присвячено висвітленню питання про гегемонію робітничого класу в демократичній революції¹².

У 1975—1979 рр. з'явилися оригінальні дослідження з проблематики, яка не була досі предметом особливої уваги науковців, а саме — про соціальну структуру населення капіталістичної Росії, з історії буржуазії та дворянства, діяльності поміщицько-буржуазних та дрібнобуржуазних партій, політики самодержавного уряду тощо.

Отже, доробок істориків капіталізму досить значний. Проте в майбутньому їм потрібно звернути увагу на ряд таких важливих аспектів: при вивченні історії російського самодержавства в епоху капіталізму і особливо в період імперіалізму необхідно конкретно розкривати характер його еволюції, поєднання в його політиці феодальних і буржуазних рис; переконливо показати зв'язок кризи політичної системи абсолютизму з об'єктивно-історичною неминучістю краху капіталістично-поміщицького ладу в Росії; поглибити аналіз ідеології та соціальної психології робітників і селян при вивченні революційного руху; висвітлити зростання свідомості, організованості й згуртованості трудящих мас під впливом діяльності партії більшовиків; при дослід-

⁸ Сказания и повести о Куликовской битве: Литературные памятники. М., 1980; Куликовская битва и подъем национального самосознания в России. Л., 1980; та ін.

⁹ Нечкіна М. В. День 14 декабря 1825 г. М., 1975; еє же. Декабристы. М., 1976.

¹⁰ Революционная ситуация в России в середине XIX века. М., 1978.

¹¹ Дружинин Н. М. Русская деревня на переломе (1861—1880 гг.). М., 1979.

¹² Проблемы гегемонии пролетариата в демократической революции (1905 — февраль 1907 г.). М., 1975; Рабочий класс России в период буржуазно-демократических революций. М., 1978.

женні різночинного періоду визвольного руху необхідно детально проаналізувати революційні події і суспільну думку того часу, показати, як країна «вистраждала», за висловом В. І. Леніна, марксизм.

Великими є здобутки історичної науки у вивченні радянського періоду. До 60-річчя Великого Жовтня було видано близько 200 монографій і документальних збірників, у тому числі друге видання праці акад. І. І. Мінца¹³. Ряд узагальнюючих праць присвячено збройним силам Радянської держави, змінам у соціальній структурі суспільства, історії революційного руху в тилкових гарнізонах і внутрішніх округах російської армії та ін. Дослідники Жовтня приділяли велику увагу історії робітничого класу як гегемона революції, становленню й розвитку його союзу із селянством, класовій боротьбі в середовищі останнього. Розширився аспект викриття сил контрреволюційного табору. Розглянуто, зокрема, таке питання, як крах поміщицьких, буржуазних і дрібнобуржуазних партій. Різноманітність тематики праць з історії Жовтня відображено у спеціальному дослідженні¹⁴. З'явилися нові книги про розгром інтервентів і білогвардійщини, боротьбу з басмацтвом, про виникнення й діяльність ревкомів у Білорусії, на Північному Кавказі, на Дону та в Сибіру.

Чимало праць присвячено історії соціалістичного й комуністичного будівництва. Провідною темою їх були, як завжди, історія робітничого класу, виникнення й розвиток соціалістичного змагання, різноманітні соціальні процеси в радянському суспільстві.

Вийшли праці, в яких висвітлюються економічна політика Радянської держави, втілення в життя ленінського плану побудови соціалізму, зміни в соціальній структурі радянського суспільства, закономірності та внутрішні ресурси соціалістичної індустріалізації. Посилена увага до історії доколгоспного селянства, що вивчається як на матеріалах окремих регіонів і республік, так і в узагальнюючому плані¹⁵. У багатьох монографіях розглядаються здійснення ленінського декрету про землю, аграрна політика Радянської влади, соціальні зрушення на селі. Оpubліковано другим, доповненим виданням фундаментальну працю С. П. Трапезникова, присвячену теорії, програмі й політиці партії в аграрному питанні та його розв'язанню¹⁶.

Істотно зросла кількість публікацій з історії радянського суспільства післявоєнних років і особливо періоду розвинутого соціалізму. Героїчні звершення трудящих нашої країни під час післявоєнної відбудови народного господарства прекрасно показано у книзі Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва «Відродження». Оpubліковано ряд досліджень про боротьбу робітничого класу за відбудову і розвиток народного господарства у післявоєнний період, а також у роки восьмої і дев'ятої п'ятирічок, про його соціальний розвиток у період розвинутого соціалістичного суспільства. Активно вивчалася історія радянського села післявоєнного періоду: відбудова і розвиток матеріально-технічної бази та відновлення трудових ресурсів сільського господарства, культурне, суспільно-політичне життя селянства. Досліджувався процес колективізації сільського господарства у нових радянських республіках і областях. Предметом вивчення став соціальний портрет

¹³ Минц И. И. История Великого Октября. В 3-х т. Изд. 2-е. М., 1977—1979.

¹⁴ Великий Октябрь: История, историография, источниковедение. М., 1978.

¹⁵ Данилов В. П. Советская доколхозная деревня: население, земледользование, хозяйство. М., 1977.

¹⁶ Трапезников С. П. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос. В 2-х т. Изд. 2-е, доп. М., 1976.

радянського селянина. Ряд монографій присвячено зміцненню союзу робітничого класу й селянства.

Приділяючи значну увагу конкретно-історичному аналізу сучасного радянського суспільства, дослідники дедалі частіше звертаються до його соціально-економічних проблем. Плодотворні результати в цій справі дає співдружність учених різних профілів — істориків, економістів, соціологів. Яскравим прикладом такого співробітництва є збірник статей під редакцією акад. М. П. Кіма — «Социально-экономические проблемы истории развитого социализма в СССР» (М., 1976).

Ряд монографій дослідники присвятили історіографічним та методологічним питанням історії робітничого класу й селянства¹⁷.

У 1975—1979 рр. вийшов у світ ряд праць з історії фабрик і заводів. Їх якість постійно зростала, а кількість збільшувалася.

Щомісяця в країні виходить близько 20—30 публікацій з історії розвитку культури. Вчені охопили своєю увагою практично всі періоди, напрями й аспекти культурного будівництва в різних регіонах країни. Особливо великий інтерес вони виявляють до проблем духовного життя в період розвинутого соціалізму¹⁸. Більше, ніж раніше, з'явилося праць, присвячених радянській інтелігенції та її ролі в розвитку культури¹⁹. Історики почали тісніше пов'язувати це питання з ідеологічною діяльністю партії. З'явилися вагомі дослідження з національно-культурного будівництва в СРСР²⁰, історіографічні праці з цієї проблеми²¹. Важливе значення має вихід у світ хроніки «Культурная жизнь в СССР»²².

Останнім часом дедалі більше уваги дослідники приділяють проблемам культури, моралі, побуту і праці. Проте й досі немає праць з теорії радянської культури в цілому та окремих її галузей. Настав час для створення її багатотомної історії.

Опубліковано ряд досліджень з проблем зміцнення єдності й співробітництва народів СРСР, становлення і розвитку нової історичної спільності людей — радянського народу²³. Вони відзначаються комплексним поєднанням соціальних та національних аспектів поступового зближення класів і верств радянського суспільства, всіх націй і народностей СРСР. У цих працях розкриваються провідна роль робітничого класу й Комуністичної партії у формуванні радянського народу як нової історичної спільності людей, її політичні, соціально-економічні та культурно-ідеологічні корені.

Протягом 1975—1979 рр. опубліковано понад 1,5 тис. книжок і

¹⁷ Историография крестьянства Советской Сибири. Новосибирск, 1976; Ворожейкин И. Е., Селяевский С. Л. Рабочий класс — ведущая сила советского общества (Вопросы методологии и историографии). М., 1977; Сельское хозяйство и крестьянство СССР в современной советской историографии. Кишинев, 1977.

¹⁸ Проблемы духовной жизни социалистического общества. Л., 1976; Духовный мир развитого социалистического общества. М., 1977; Культура развитого социализма: Вопросы теории и истории. М., 1978; та ін.

¹⁹ Роль интеллигенции в построении и дальнейшем развитии социалистического общества в СССР. Л., 1976; Советская интеллигенция: Краткий очерк истории (1917—1975). М., 1977; та ін.

²⁰ История культуры советского Туркменистана (1917—1970). Ашхабад, 1976; Очерки истории социалистической культуры и интеллигенции. Тбилиси, 1976; Великий Октябрь и расцвет социалистической культуры Молдавии. Кишинев, 1977; та ін.

²¹ Историография культуры и интеллигенции Советской Сибири. Новосибирск, 1978.

²² Культурная жизнь в СССР. 1917—1927: Хроника. М., 1975; Культурная жизнь в СССР. 1928—1941: Хроника. М., 1976; Культурная жизнь в СССР. 1941—1950: Хроника. М., 1977; Культурная жизнь в СССР. 1951—1965: Хроника. М., 1979.

²³ Братское единство народов СССР. Кишинев, 1976; Советский народ — новая историческая общность людей. Становление и развитие. М., 1976; Великий советский народ. К., 1976; Становление советского народа и развитие социалистических наций. К., 1978.

брошур, присвячених питанням воєнної історії СРСР. Провідними темами цих досліджень є, зокрема, воєнно-історична спадщина основоположників наукового комунізму, методологія воєнної історії, а також історія Радянських Збройних Сил.

Величезний фактичний матеріал введено до наукового обігу в галузі історії Великої Вітчизняної війни. Дослідники зробили важливі висновки й узагальнення, які розкривають закономірності історичної перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною і мілітаристською Японією. Ратний подвиг радянських людей яскраво відображено у книзі товариша Л. І. Брежнева «Мала земля». Слід також відзначити видання, підготовлене колективом воєнних і громадянських істориків — «Советский Союз в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.» (М., 1976).

Новими працями поповнилася, зокрема, література про керівництво партії партизанським і підпільним рухом, визвольну місію Червоної Армії, роботу радянських людей у тилу²⁴. З'явилися дослідження про вклад трудящих союзних і автономних республік та окремих областей у справу перемоги над ворогом, про бойові дії окремих родів військ, оперативне воєнне мистецтво тощо. Розроблялися також теми, пов'язані з роботою промисловості, сільського господарства і транспорту в роки війни. Читач одержав нові книги про народне ополчення і всенародний патріотичний рух на допомогу фронту. Опубліковано десятки мемуарів активних учасників Великої Вітчизняної війни. Ряд праць присвячено історії політичного і оборонного союзу братніх армій країн соціалістичної співдружності.

Завершується видання 12-томної «Истории второй мировой войны. 1939—1945». У 1975—1979 рр. вийшли 8 томів (з 3-го по 10-й). Ця фундаментальна праця перевидається у Болгарії, Угорщині, Польщі, Чехословаччині та Німецькій Демократичній Республіці.

Значним внеском в історіографію є шеститомне документальне видання «Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.». До нього ввійшли документи Московської (1943 р.), Тегеранської (1943 р.), Думбартон-Окської (1944 р.) та Кримської (1945 р.) конференцій трьох союзних держав. У 1976 р. було перевидано російською й англійською мовами двотомник «Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.».

Радянські дослідники успішно працювали в галузі всесвітньої історії від її стародавнього до новітнього періодів. Опубліковано значну кількість праць з історії, економіки, культури багатьох країн Західної Європи, Азії, Африки та Америки²⁵. Значний доробок цієї галузі історичної науки дістав узагальнення в історіографічних, джерелознавчих та бібліографічних працях. У них міститься також критика буржуазних концепцій новітньої історії²⁶.

²⁴ Тыл Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне. 1941—1945 гг. М., 1977; Партия во главе народной борьбы в тылу врага. 1941—1945 гг. М., 1976; Освободительная миссия на Востоке. М., 1976; Советский Союз и борьба Центральной и Юго-Восточной Европы за свободу и независимость. 1941—1945 гг. М., 1978.

²⁵ Коростовцев М. А. Религия древнего Египта. М., 1976; Кнорозов Ю. О. Иероглифические рукописи майя. Л., 1975; Жук ов Е. М., Барг М. А., Черняк Е. Б., Павлов В. И. Теоретические проблемы всемирно-исторического процесса. М., 1979; та ін.

²⁶ Современная историография стран Зарубежного Востока. Роль традиционных институтов в историческом развитии народов Востока. М., 1975; Латинская Америка в советских исследованиях. Центры латиноамериканистики в СССР. М., 1976; Критика

Значний внесок у розвиток історичної науки зробили археологи. Щороку в країні працюють понад 600 археологічних експедицій та загонів, які досліджують територію Радянського Союзу, а також проводять розкопки за рубежом. Ними одержано дані, що характеризують усі етапи історії людського суспільства. Почалася підготовка багатотомних серій «Палеолит мира» (перший том уже вийшов у світ)²⁷ та «Археология СССР». В останній праці узагальнюються матеріали, нагромаджені археологією за весь радянський період історії нашої країни.

Досить широким є діапазон творчих інтересів радянських етнографів. Новий підхід до етнографії як до науки про пароди на всіх етапах їх розвитку зумовив розширення географічних (уся територія земної кулі) і хронологічних (від стародавнього часу до наших днів) рамок досліджень. У численних працях аналізувалися теоретичні й конкретно-історичні аспекти етнографії²⁸. Вперше готуються до друку історико-географічні атласи «Украина, Белоруссия и Молдавия», «Прибалтика», «Кавказ», «Средняя Азия и Казахстан». Розпочалося також видання 20-томної ілюстрованої серії «Страны и народы».

Дедалі більшого розмаху набуває розвиток спеціальних історичних дисциплін — археографії, архівознавства, джерелознавства тощо. Вони взаємопов'язані, оскільки методологія й методика їх застосування в історичній науці вимагають комплексного підходу. Спеціальним історичним дисциплінам присвячено багато праць²⁹.

Великих успіхів у розвитку історичної науки досягнуто в союзних республіках. В УРСР, зокрема, видано фундаментальні праці з історії республіки³⁰, діяльності Комуністичної партії³¹ та комсомолу України³². Завершено тритомну узагальнюючу працю з археології³³. В цих дослідженнях відображено багатотомову історію соціальної та національно-визвольної боротьби трудящих мас України проти експлуататорського ладу, іноземного поневолення, за возз'єднання з братнім російським народом, висвітлено також розвиток продуктивних сил, революційний рух, діяльність соціал-демократичних та більшовицьких організацій, події Великого Жовтня та громадянської війни, історію соціалістичного й комуністичного будівництва. Велика увага приділялася братерській дружбі і взаємодопомозі народів СРСР. У республіці вийшли праці з історії зарубіжних держав, міжнародного комуніс-

буржуазных концепций всеобщей истории. Казань. 1976. Вып. 4; Историография новой и новейшей истории стран Европы и Америки. М., 1977; Современная историография стран Зарубежного Востока: Критика буржуазного национализма. М., 1977; Историография стран Востока (проблемы феодализма). М., 1977; Советская историография Юго-Восточной Азии. М., 1977; Источниковедение африканской истории. М., 1977; Историография стран Востока (проблемы нового времени). М., 1978.

²⁷ Возникновение человеческого общества. Палеолит Африки. Л., 1977.

²⁸ Современные этнические процессы в СССР. М., 1975. 1-е изд. М., 1977. 2-е изд.; Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. М., 1975; Первобытное общество. Основные этапы развития. М., 1975; Становление классов и государств. М., 1976; Этническая история Африки. М., 1977; Первобытная периферия классовых обществ до начала Великих географических открытий. М., 1978; Проблемы этнической географии и картографии. М., 1978; Типологические исследования в этнографии. М., 1979; та ін.

²⁹ Источниковедение отечественной истории. М., 1975; История и генеалогия. М., 1977; Методика изучения древнейших источников по истории народов СССР. М., 1978; Методологические вопросы документоведения, архивоведения, археографии. М., 1978. Вып. 2; Ономастика: Проблемы и методы. М., 1978; Советское источниковедение Киевской Руси. Л., 1979.

³⁰ Історія Української РСР. У восьми томах десяти книгах. К., 1977—1979.

³¹ Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977. 4-е вид.

³² Історія Ленінського Комуністичного Союзу Молодежі України. К., 1978.

³³ Археологія Української РСР. К., 1975. Т. 3.

тичного, робітничого й національно-визвольного руху, співробітництва СРСР з братніми соціалістичними країнами, діяльності їх марксистсько-ленінських партій тощо. Спеціальні монографії присвячено науковій критиці ідеології й політики сіонізму, маоїзму та інших напрямів буржуазної ідеології. В ряді узагальнюючих праць висвітлено питання удосконалення методологічних принципів дослідницької роботи. Історики Радянської України підтримують тісні творчі контакти з ученими братніх союзних республік.

У Білоруській РСР протягом 1975—1979 рр. проводилися дослідження історії республіки як у загальному плані³⁴, так і з окремих періодів та проблем. У них відображено соціально-економічний розвиток, класову та ідейну боротьбу, суспільно-політичні відносини в дореволюційній Білорусії, створення білоруської радянської державності, історію соціалістичного й комуністичного будівництва в республіці. Вчені БРСР вносять свій вклад у розробку проблем всесвітньої історії, плідно співробітничать з колегами з братніх соціалістичних країн. Активізувалася також робота істориків у справі боротьби проти буржуазних фальсифікацій історії Білорусії. Перед науковцями республіки стоїть невідкладне завдання — створити фундаментальні праці з історії робітничого класу, селянства й культури білоруського народу.

Наукові дослідження, що їх провадили вчені Узбецької РСР, стосувалися як загальноісторичних проблем, так і окремих аспектів історії республіки. Переважну частину їх праць присвячено розвитку Узбекистану в радянський період. Інтенсивно розробляється історія міст республіки. Узбецькі дослідники продовжують працювати над проблемами історіографії, а також розробляють питання про культурно-побутові традиції у сім'ї й суспільстві, сучасні етнічні процеси і побут узбецького народу, етногенезу народів Середньої Азії тощо. У співдружності з академіями наук інших республік Середньої Азії та Казахської РСР вони готують комплексні праці «В. І. Ленін в історических судьбах народів Средней Азии и Казахстана» та «Опыт культурного прогресса народов Средней Азии и Казахстана в условиях социализма».

У Казахській РСР завершується робота над п'ятитомною історією Казахстану³⁵. Діапазон історичних досліджень у республіці досить широкий. У спеціальних монографіях підбито підсумки археологічних розкопок³⁶, висвітлено революційну боротьбу за владу Рад у Казахській РСР³⁷, вивчається історія народного господарства республіки тощо. У працях науковців дістало відображення освоєння цілинних земель. Розширилися також історико-демографічні та етнографічні дослідження. Завершено видання 12-томної Казахської Радянської Енциклопедії.

Для істориків Грузинської РСР 1975—1980 роки ознаменувалися завершенням видання 8-томної праці з багатомісячної історії Грузії³⁸. Окремі дослідження присвячено також стародавньому, феодальному та капіталістичному періодам в її історії. Автори висвітлили соціаль-

³⁴ Історія Білоруської РСР. Мінськ, 1972—1975. Т. 1—5 (білоруською мовою); Історія Белорусской ССР. Минск, 1977.

³⁵ История Казахской ССР (с древнейших времен до наших дней). Алма-Ата, 1977. Т. 1, 4; 1979. Т. 3.

³⁶ Прошлое Казахстана по историческим источникам. Алма-Ата, 1976; Археологические исследования в Отраре. Алма-Ата, 1977.

³⁷ 1917 год в Казахстане. Алма-Ата, 1977; Великий Октябрь в Казахстане. Алма-Ата, 1977.

³⁸ Очерки истории Грузии. Тбилиси, 1970—1978. Т. 1—8.

но-економічну історію грузинського народу, його зв'язки з Росією³⁹. Продовжувалася розробка історії Грузії післяжовтневого періоду. Зокрема, вийшли монографії з проблем методології вивчення історії республіки радянської доби, подій Жовтневої революції, соціалістичних перетворень у грузинському селі, актуальних питань розвитку культури ГРСР.

Значного розмаху набули комплексні історико-соціологічні дослідження зрілого соціалістичного суспільства. Велика робота проводиться в галузі джерелознавства та історіографії. Оpubліковано ряд праць з нової та повітньої історії США, країн Європи, а також їх зв'язків з Грузією⁴⁰.

Широке коло проблем охопили історичні дослідження вчених Азербайджанської РСР — від найстародавніх пам'яток історії і культури до розвинутого соціалістичного суспільства. В ряді праць дістали відображення результати археологічних розкопок, польових досліджень етнографів, пошуків нумізматів та епіграфічних розвідок⁴¹. Серйозних успіхів досягли вчені, вивчаючи державні утворення на території Азербайджану в різні періоди, історичні зв'язки народів Закавказзя та їх спільну боротьбу проти іноземних поневолювачів, азербайджано-російські відносини, соціально-економічний розвиток краю тощо. Підготовлено ряд узагальнюючих праць з радянського періоду історії республіки. Активізувалася джерелознавча робота, почалося дослідження історії міст АзРСР.

Найважливішим досягненням істориків Литовської РСР є підготовка й видання узагальнюючих праць з історії Литви, Компартії республіки⁴². Надзвичайно результативною була робота археологів республіки. Протягом 1975—1978 рр. вони дослідили понад 150 археологічних пам'яток, виявили нові цінні дані, що стосуються стародавнього періоду історії литовського народу⁴³. Вчені досліджували різні аспекти дорадянського періоду історії Литви — національно-визвольний та робітничий рух, суспільно-політичну боротьбу, соціально-економічний розвиток. Головна увага приділялася історії соціалістичного й комуністичного будівництва, співробітництву Радянської Литви з братніми республіками СРСР, країнами соціалістичної співдружності. Вийшли у світ численні публікації історичних джерел з різних проблем і періодів розвитку литовського народу.

Значних успіхів у 1975—1979 рр. добилися історики Молдавської РСР. Вийшов у світ чотиритомник з історії народного господарства Молдавії⁴⁴. Продовжувалося дослідження періодів Великої Жовтневої соціалістичної революції, соціалістичного й комуністичного будів-

³⁹ Напр.: Матеріали по истории русско-грузинских отношений (80—90-е годы XVIII в.). Тбилиси, 1979. Т. 2.

⁴⁰ Документи по истории франко-грузинских отношений (1707—1714). Тбилиси, 1975. Ч. 1 (1715—1720). Тбилиси, 1980. Ч. 2; Проблемы истории стран Европы. Тбилиси, 1975. Т. 1; Тбилиси, 1978. Т. 2.

⁴¹ Матеріальна культура Азербайджана. Баку, 1976. Вып. 8; Азербайджанский этнографический сборник. Баку, 1976. Вып. 13; Археологические и этнографические изыскания в Азербайджане (1975). Баку, 1978.

⁴² Історія Литовської РСР. 1940—1958. Вільнюс, 1975 (литовською мовою); Історія Литовської ССР (с древнейших времен до наших дней). Вільнюс, 1978; Нариси історії Комуністичної партії Литви. 1920—1940. Вільнюс, 1978. Т. 2 (литовською мовою).

⁴³ Етнографічні дослідження в Литві в 1975—1976 рр. Вільнюс, 1977 (литовською мовою); Проблемы этнической истории балтов. Рига, 1977; Матеріальна культура литовського народу в IX—XIII ст. Вільнюс, 1978 (литовською мовою); Археологія Литви. Вільнюс, 1979. Т. 1 (литовською мовою).

⁴⁴ Історія народного хозяйства Молдавской ССР. Кишинев, 1974—1978. Т. 1—4.

ництва в республіці⁴⁵. Науковці МРСР не ослабляли також уваги до проблем дожовтневої епохи⁴⁶, а також до історії країн Південно-Східної Європи нового й новітнього часу. Провалилися й етнографічні дослідження. Співробітництво науковців Молдавії з істориками інших союзних республік стимулює створення праць з історії братерських зв'язків народів СРСР.

Учені Латвійської РСР працювали над різноманітними проблемами історії республіки в різні її періоди. На багатому архівному та археологічному матеріалі досліджувалися стародавня епоха, аграрна історія краю, розвиток суспільної та філософської думки, відносини Латвії з іншими країнами⁴⁷. В центрі уваги істориків перебувала розробка проблем історії Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської війни, соціалістичних перетворень у республіці. Ряд праць присвячено видатним воєначальникам Червоної Армії І. І. Вацетісу, Р. П. Ейдеману, латиським стрільцям, комуністам республіки, що брали участь у боротьбі з контрреволюцією, розвитку соціалістичного змагання в Латвійській РСР, участі латиських трудящих на фронті у боротьбі проти фашистських загарбників й у тилу в період Великої Вітчизняної війни. Завершилося видання фундаментального дослідження з історії Риги⁴⁸. Окрему працю присвячено розвитку сільських поселень у XVII—XX ст. Особливу увагу в ній приділено соціальним проблемам сучасного села⁴⁹.

Для вчених Киргизької РСР досліджуване п'ятиріччя ознаменувалося переходом від локальних до багатопланових комплексних досліджень з актуальних проблем історії, які здійснюються у співдружності з колективами наукових установ АН СРСР, інших республік Середньої Азії й Казахстану. Разом з ленинградськими вченими здійснюється підготовка таких праць, як «Археологія Киргизської ССР», «Етнографія киргизського народу», та археологічної карти республіки.

З'явилися нові дослідження про робітничий клас Киргизії, соціалістичне змагання у промисловості, соціалістичні перетворення в киргизькому аїлі, про розвиток науки і культури в республіці. Вийшло у світ документальне видання, присвячене перемозі Великого Жовтня в Киргизії⁵⁰.

Широке коло проблем розробляли також історики Таджикиської РСР. Вони збагатили науку новими даними з таких питань, як генезис феодалізму й утворення феодальних держав, зародження буржуазних відносин у надрах старого ладу. Кілька праць присвячено проб-

⁴⁵ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. Кишинев, 1975. Т. 1, ч. 1; Кишинев, 1976. Т. 1, ч. 2; Культура Молдавии за годы Советской власти. Кишинев, 1975. Т. 1, ч. 1; Кишинев, 1976. Т. 1, ч. 2; Хотинское восстание. Кишинев, 1976; Советское строительство в левобережных районах Молдавии (1921—1924 гг.). Кишинев, 1977; Победа Советской власти в Молдавии. М., 1978.

⁴⁶ Карпато-Дунайские земли в средние века. Кишинев, 1975; Социально-экономическое развитие Бессарабии в XIX в. Кишинев, 1977; Славяно-молдавские грамоты XV—XVI вв. Кишинев, 1978. Т. 7, ч. 1—2; Формирование молдавской буржуазной нации. Кишинев, 1978; та ін.

⁴⁷ Вопросы аграрной истории Латвии. Рига, 1975. Вып. 11; Нариси з історії розвитку суспільної і філософської думки в Латвії до початку XX ст. (латвійською мовою). Рига, 1976; Нариси з історії розвитку суспільної і філософської думки в Латвії (1900—1920). Рига, 1977 (латвійською мовою); Германия и Прибалтика. Рига, 1976. Вып. 4; Рига, 1978. Вып. 5.

⁴⁸ Феодальная Рига. Рига, 1978 (латвійською мовою); Рига. 1860—1917. Рига, 1978; Соціалістична Рига. Рига, 1980 (латвійською мовою).

⁴⁹ Проблемы истории сельских поселений та їх будівництва (XVII—XX ст.). Рига, 1979 (латвійською мовою).

⁵⁰ Победа Октябрьской революции в Киргизии: Сб. документов. 1917—1918. Фрунзе, 1977.

лемам проникнення капіталістичних відносин в економіку дореволюційного Таджикистану, аналізу його соціально-економічного розвитку. Вчені висвітлювали також переваги соціалізму, завдяки яким республіка зробила величезні успіхи в своєму розвитку⁵¹. В республіці побачили світ монографії з історії Великої Вітчизняної війни⁵², етнографічні й археологічні праці⁵³, а також дослідження з історії зарубіжних азійських країн, зокрема Афганістану, Ірану й Пакистану.

Значним досягненням істориків Вірменської РСР є пасамперед створення восьмитомної історії Вірменії, шість томів якої вже вийшли з друку⁵⁴. В ній глибоко висвітлюється процес соціально-економічного, політичного й культурного розвитку вірменського народу, його історичний шлях від стародавніх часів до сьогодення. Широким фронтом ведуться в республіці розкопки стародавніх міст держави Урарту, колишніх столиць Вірменії, монастирських комплексів та інших пам'яток історії. В серії «Иноязычные источники об Армении и армянском народе» видаються грецькі, візантійські, сирійські та арабські першоджерела. Велику роботу в справі публікування джерел з історії Вірменської РСР і суміжних з нею країн здійснює Матенадаран — Інститут стародавніх рукописів. Одним з найважливіших напрямів досліджень учених республіки є історичні зв'язки і дружба вірменського й російського народів⁵⁵. Продовжувалося вивчення діяльності більшовицьких організацій Вірменії до Жовтневої революції, становлення Радянської влади в республіці, історії соціалістичного і комуністичного будівництва. Вірменські історики вивчають також актуальні проблеми країн Близького й Середнього Сходу.

Головним напрямом наукових досліджень, що провадилися в Туркменській РСР, було вивчення історичного досвіду будівництва соціалізму й комунізму в республіці⁵⁶. Значна увага приділялася також висвітленню підготовки й проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції в Туркменістані, земельно-водної реформи в республіках Радянського Сходу, соціально-економічного розвитку районів Хіви й Бухари, соціалістичним перетворенням у промисловості республіки. Історичне минуле туркменського народу висвітлено в ряді праць, присвячених, зокрема, соціально-економічному розвитку краю в складі Російської держави, різним формам землеробства, податковій політиці царизму, ремісництву тощо.

Значних успіхів досягла археологічна наука в Туркменській РСР. За участю радянських археологів під час розкопок у Північному Афганістані в 1978—1979 рр. було виявлено унікальну знахідку: понад 20 тис. одиниць золотих прикрас, датованих початком нашої ери. Результати археологічних експедицій, що провадилися на території

⁵¹ Под знаменем Октября. Душанбе, 1977; Сборник статей по истории Советского Таджикистана. Душанбе, 1978.

⁵² Советский Таджикистан в Отечественной войне (1941—1945 гг.). Душанбе, 1975; Единство фронта и тыла. Душанбе, 1975.

⁵³ Археологические работы в Таджикистане. Душанбе, 1976. Вып. 12—13; Ранне-средневековая культура Средней Азии и Казахстана. Душанбе, 1977.

⁵⁴ Історія вірменського народу. Єреван, 1971—1976. Т. 1, 3, 4, 5, 7, 8 (вірменською мовою).

⁵⁵ Армяно-русские отношения во втором тридцатилетии XVIII в.: Сб. документов. Ереван, 1978. Т. 3; Присоединение Восточной Армении к России: Сб. документов (1814—1830). Ереван, 1978; Присоединение Восточной Армении к России и его историческое значение: Сб. статей. Ереван, 1978; Развитие Еревана после присоединения Восточной Армении к России: Сб. документов. 1801—1917 гг. Ереван, 1978.

⁵⁶ Великий Октябрь и социально-экономический прогресс в Туркменистане. Ашхабад, 1977; Историография социалистического и коммунистического строительства в Туркменской ССР. Ашхабад, 1978.

Туркменії, узагальнено в ряді праць. Дослідники республіки вивчають також проблеми нової і новітньої історії, в тому числі країн Зарубіжного Сходу, етнічні процеси тощо.

Ряд фундаментальних праць підготовлено вченими Естонії, зокрема, «Историю Эстонской ССР» (т. 3) та двотомну історію Талліна. У співдружності з дослідниками інших союзних республік вони видали узагальнюючі праці з історії соціалістичної революції в Прибалтиці⁵⁷. Вчені Радянської Естонії були ініціаторами й організаторами всесоюзного семінару з історичної демографії. Одними з перших в СРСР вони почали займатися проблемами розвитку структури сім'ї⁵⁸, а також питаннями соціальної психології естонських селян⁵⁹.

Таким чином, радянські вчені в 1975—1979 рр. досягли істотних успіхів в усіх галузях історичної науки. Посилену увагу вони виявляли до проблем вітчизняної історії, методологічних питань, розвитку фундаментальних досліджень у галузі джерелознавства, історіографії, спеціальних історичних дисциплін. Частіше, ніж раніше, історики об'єднували свої творчі зусилля з дослідниками інших суспільних наук при розробці складних проблем, особливо періоду розвинутого соціалізму. Істотний прогрес у розвитку історичної науки спостерігався в усіх союзних республіках. Усе це сприяло створенню фундаменту для дальшого поглибленого вивчення актуальних проблем історичної науки в одинадцятій п'ятиріччі.

⁵⁷ Социалистическая революция 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии. Восстановление Советской власти. Таллин, 1978.

⁵⁸ Проблемы исторической демографии СССР: Сб. статей. Тарту, 1977; Математические методы в историко-экономических и историко-культурных исследованиях: Сб. М., 1977.

⁵⁹ Соціальні погляди естонського селянства XIX ст. Таллін, 1977 (естонською мовою).

І. Ф. КУРАС (Київ), С. Б. БУРАВЧЕНКОВА (Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНУ СУТЬ «ЛІВИХ» ТЕЧІЙ В УСДРП

Дрібнобуржуазна націоналістична партія українських соціал-демократів (УСДРП), що виникла у 1905 р., пройшла у своєму суперечливому розвитку ряд етапів. Її політика та ідеологія характеризувалися всіма рисами і атрибутами, притаманними дрібнобуржуазній політичній організації — ідейно-теоретичним еkleктизмом, аморфністю побудови, опортунізмом і угодовством з буржуазією, надзвичайною політичною нестійкістю, соціальною демагогією. Єдине, в чому УСДРП залишалася стабільною і постійною аж до свого безславного кінця, був її націоналістичний, розкольніцький курс у робітничому та революційно-визвольному русі.

Строкатий, різнорідний соціальний склад УСДРП, нечисленність і слабкість її організацій, постійні хитання і претензії на «серединну» позицію між робітничим класом і буржуазією не давали цій партії можливості забезпечити скільки-небудь стійкий і тривалий вплив не лише на пролетаріат, а й на непролетарські верстви трудящих, навіть на ту їх частину, яка в певних умовах виявляла схильність до дрібнобуржуазної національної обмеженості. У цьому полягає головна причина тих політичних поразок, що їх незмінно зазнавала УСДРП при зіткненні з реальними проблемами революційної практики, з твердою лєнінською інтернаціоналістською позицією більшовицьких організацій України. Це ж приводило й до такого характерного для подібних політичних утворень явища, як глибока внутрішня диференціація, що помітно посилювалася при загостренні чи крутих поворотах революційного процесу, ідейне різноголосся і організаційна розрізненість, спорадичне виникнення і такий же швидкий розпад різних, у тому числі «лівих», течій і груп.

В літературі вже вказувалося на необхідність вивчення цього явища стосовно до українських дрібнобуржуазних партій, у тому числі УСДРП¹. Однак конкретних розробок з даної теми ще й досі практично немає. Окремі ж спроби, що робились у цьому напрямі раніше, характеризуються певною хронологічною вузькістю, фрагментарністю та неповним охопленням проблематики, що не могло не позначитися і на окремих оцінках². Останнім часом з'явилася стаття Ю. М. Гамрецького, присвячена розколу в УСДРП і виділенню з неї «лівих» груп, але йдеться тут лише про кінець 1917—початок 1918 рр.³

Таким чином, назріла необхідність спеціально розглянути питання про «ліві» течії і групи в УСДРП протягом усього періоду її існування. Це має важливе значення для повнішого висвітлення харак-

¹ Симпозиум по проблеме «Крах непролетарских партий России в 1917—1922 годах» (май 1979 г.).— Вопр. истории, 1979, № 9, с. 116—119; Вопр. истории КПСС, 1979, № 9, с. 149—152.

² Буценко А. О расколе УСДРП. 1917—18 год. — Летопись революции, 1923, № 4; Юрченко О. Т. Ліві з УСДРП. — Вітчизна, 1970, № 10.

³ Гамрецький Ю. М. О расколе УСДРП и выделении из ее состава левых групп.— В кн.: Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне. М., 1980.

теру і природи дрібнобуржуазної, націоналістичної «лівизни», спрямованості і наслідків її ідейно-політичної еволюції, визначення сфери й меж компромісів і угод між більшовиками та лівим крилом української соціал-демократії. Розгляд зазначеного питання дає можливість переконливо показати цілковиту наукову неспроможність висунутої свого часу політичними противниками більшовиків (зокрема, з табору УСДРП, боротьбистів, укапістів та інших «націонал-комуністичних» груп) «теорії» про «два корені» Компартії України, яку й нині активно використовують представники буржуазно-націоналістичної історіографії, намагаючись спотворити ленінську національну політику КПРС, досвід взаємовідносин комуністів з партіями дрібнобуржуазної демократії.

Протягом 15 років перебувала УСДРП на політичній арені, причому найбільша її активність припала на три революції в Росії, у яких ця партія незмінно відстоювала інтереси буржуазії, виступала з позицій войовничого націоналізму. Лінія на відрив робітничого класу України від загальноросійського революційного процесу була характерною для її діяльності в 1905—1907 рр., у період між двома буржуазно-демократичними революціями. Вона відіграла важливу роль у таборі буржуазно-націоналістичної контрреволюції в 1917—1920 рр. Саме лідери УСДРП багато в чому визначали політичний курс антинародної Центральної ради, співробітництво соціал-демократичних елементів з монархічним режимом гетьмана Скоропадського, спрямованість політики Директорії та інших маріонеткових націоналістичних «урядів» у роки громадянської війни. Викинуті народом за межі України, вони протягом десятиліть виконували найбруднішу роботу в антирадянському таборі світової реакції. Адепти української соціал-демократії і нині виступають на крайньо правому фланзі націоналістичної еміграції.

Природно, що боротьба проти ідеології і політики УСДРП займала важливе місце в теоретичній і практичній діяльності В. І. Леніна, більшовицької партії та її організації на Україні. Послідовно викриваючи класову суть УСДРП, її опортунізм і націоналізм, більшовики водночас враховували й наявність у ній лівої частини, яка була зв'язана з трудящими масами дрібної буржуазії і відбивала її настрої.

Утворення УСДРП було пов'язане з об'єднанням правочентристських дрібнобуржуазних елементів, що входили до складу першої політичної організації української буржуазії — так званої Революційної української партії (РУП). Тоді ж від РУП відокремилася більш «ліва», порівняно з УСДРП, так звана Українська соціал-демократична спілка («Спілка»), яка на правах автономної організації ввійшла до меншовицької частини РСДРП. Окремі представники УСДРП з самого початку орієнтувалися на союз із «Спілкою». Зародження ж опозиційних настроїв і течій всередині УСДРП почалося під впливом революційних подій 1905—1907 рр. І хоч «лівизна» цих течій не йшла далі меншовицьких поглядів у теорії і політичній практиці, більшовики, прагнучи забезпечити єдність революційних дій робітничого класу, всіх демократичних сил у боротьбі проти царизму і на ділі здійснюючи ленінську тактику «лівого блоку», вступали у тимчасові угоди з УСДРП, «Спілкою» та іншими дрібнобуржуазними партіями. При цьому вони керувалися резолюцією III з'їзду РСДРП про ставлення до національних соціал-демократичних організацій⁴.

⁴ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1978. Т. 1, с. 113.

Принципова політика більшовиків у поєднанні з гнучкою тактикою справляла глибокий вплив на рядових представників української соціал-демократії та деяку, головним чином ремісничу частину робітників, що йшли за нею. Багато з них поривали з УСДРП і переходили до лав РСДРП. Так, на початку 1906 р. Лубенський комітет УСДРП заявив, що він, «не погоджуючись з націоналістичним напрямом партії, який знайшов відображення в програмі її та організаційних принципах, що затемнюють самосвідомість пролетаріату і заважають об'єднанню робітничого класу всієї Росії, оголошує про свій вихід з партії і вступає до лав Російської с.-д. робітничої партії»⁵.

В роки столипінської реакції, а також в умовах наростання в країні нового революційного піднесення, коли завдання інтернаціонального згуртування трудящих набули першочергового значення, дрібнобуржуазна, націоналістична природа УСДРП виявилася особливо рельєфно. Використовуючи «соціалістичні» та «марксистські» лозунги, прикриваючись фальшивою маскою «захисників» національних прав українського народу, її лідери В. Винниченко, Л. Рибалка (Юркевич), Д. Донцов, А. Жук, В. Дорошенко, В. Левинський та інші за допомогою витончених методів пропагували націоналістичні ідеї. В. І. Ленін називав прямою зрадою щодо соціалізму їх спроби «...ослабляти існуючий тепер, у межах однієї держави, зв'язок і союз українського і великоруського пролетаріату»⁶.

Однак і в цей період, особливо в роки першої світової війни, процес утворення «лівих» течій в УСДРП продовжувався. Так, у 1915 р. склалася група «лівих» українських соціал-демократів, що об'єдналися навколо щомісячника «Боротьба», який видавався з лютого 1915 р. по вересень 1916 р. Л. Юркевичем у Женеві. До нього примикали також П. Дятлов, О. Лола (В. Степанюк) та ін. Залишаючись на націоналістичних та опортуністичних позиціях, видавці «Боротьби», однак, виступали з критикою зрадницької, пронімецької політики так званого «Союзу визволення України».

В. І. Ленін, більшовики завжди з великою увагою і тактом ставилися до тих, хай нечисленних, лівих елементів в УСДРП, які усвідомлювали шкідливість позиції своїх лідерів, але не завжди знаходили необхідні форми боротьби проти них. Так, Володимир Ілліч активно підтримував заклик відмежуватися від українських націоналістів, що містився у «Зверненні до українських робітників» О. Лоли (В. Степанюка). «Об'єднання без різниці націй. Цей клич,— писав В. І. Ленін,— особливо насущний тепер у Росії. Погані поради робітників, дрібнобуржуазні інтелігенти з «Дзвону», з шкіри пнуться, намагаючись відхилити українських с.-д. робітників від великоруських... А ми робитимемо справу інтернаціональних робітників: згуртовувати, об'єднувати, зливати робітників усіх націй для єдиної спільної роботи»⁷.

Заклики, подібні до того, з яким звернувся до робітників О. Лола, мали велике принципове значення. Та в цілому УСДРП і її лідери у роки війни йшли у фарватері блоків імперіалістичних держав, які протистояли один одному, виступали в ролі жалюгідних торгашів національними інтересами українського народу.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції в Росії в умовах політичних свобод, завойованих народом, УСДРП знач-

⁵ Колокол, 1906, 24 февр.

⁶ Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання.— Повне збір. творів, т. 24, с. 124.

⁷ Ленін В. І. Примітка «Від редакції» до «Звернення до українських робітників» Оксена Лоли.— Повне збір. творів, т. 25, с. 344.

но активізувала свою діяльність, помітно зроста її чисельність. В. І. Ленін задовго до 1917 р. передбачав можливість і неминучість такого явища. «Справжня політична свобода,— писав він ще в 1906 р., — найбільше посилить саме ці (дрібнобуржуазні.— Авт.) партії, тому що при відсутності політичної свободи їх здатність до організації слабша, ніж у буржуазії, слабша також, ніж у пролетаріату. З другого боку, в такій переважно дрібнобуржуазній і селянській країні, як Росія, цілком неминуче утворення ідейно-хитких і політично-пестієвих, але надзвичайно великих дрібнобуржуазних абс «трудових» партій»⁸.

Будучи однією з фундаторок буржуазно-націоналістичної Центральної ради, УСДРП відіграла ключову роль у виробленні та здійсненні її контрреволюційної політики. При цьому політичний курс партії визначався відкритим неприйняттям соціалістичної революції на Україні, розколом робітничого класу і роз'єднанням революційного процесу під фальшивим стягом боротьби за національне визволення України як нібито головного завдання «української революції». Матеріали загальнопартійної конференції (4—6 квітня 1917 р.), крайової (обласної) конференції в Катеринославі (8—10 вересня 1917 р.), та IV з'їзду УСДРП (30 вересня—3 жовтня 1917 р.) свідчать, що українські соціал-демократи з самого початку революції взяли курс (і в міру її наростання все наполегливіше намагалися його реалізувати) на утвердження на Україні влади національної буржуазії. Слід підкреслити, що керівництво партії ніскільки не хвилювало питання про форму державності України та характер її взаємовідносин з Росією — автономія, федерація чи цілковита самостійність. Як показав хід подій, воно вибирало ту з форм, яка найбільш повно задовольняла інтереси української буржуазії в конкретній обстановці.

Більшовицькі організації України, втілюючи в життя ленінський план переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну і створюючи її політичну армію, відразу ж після перемоги Лютневої революції повели рішучу боротьбу проти УСДРП, як й інших загальноросійських та українських дрібнобуржуазних партій, у питаннях економіки, політики, ідеології. При цьому вони керувалися рішеннями VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б) та VI з'їзду партії, працями В. І. Леніна, зокрема тими з них, що були спеціально присвячені Україні («Україна», «Україна і поразка правлячих партій Росії», «Не демократично, громадянине Керенський!» та ін.).

Насамперед більшовицькі організації України зайняли щодо УСДРП чітку позицію, яка була ідентичною їх ставленню до меншовиків, тобто рішуче відмежувалися від її угодовської, націоналістичної лінії. Вироблення такої політики і тактики відбувалося в гострій ідейній боротьбі з примиренськими поглядами окремих партійних працівників. Так, при обговоренні 2 квітня 1917 р. на засіданні Київського комітету РСДРП(б) питання про ставлення до УСДРП Г. Пятаков запропонував «порозумітися з нею і змусити її, як с[оціал]-д[емократичну] партію, протидіяти сепаратистським починанням»⁹.

Пропозицію Пятакова підтримали члени комітету В. А. Бистрянський (Ватін) та Чекеруль-Куш, у результаті чого було прийняте половинчатє рішення «ввійти в зносини з представниками української с.-д. для спільних дій проти української буржуазії. Якщо представни-

⁸ Ленін В. І. Спроба класифікації російських політичних партій. — Повне збір. творів, т. 14, с. 22.

⁹ Літопис революції, 1931, № 4, с. 157.

ки української соціал-демократії відмовляться від таких спільних виступів, делегати залишають конференцію*. В цьому випадку запропонувати редакційній комісії негайно розпочати кампанію в «Голосе соціал-демократа» проти українських сепаратистських прагнень з вказівкою, що такі прагнення роздроблюють сили російського пролетаріату»¹⁰.

Перекопавшись у тому, що УСДРП якнайактивніше підтримує Центральну раду і входить до неї, Київський більшовицький комітет 5 квітня ухвалив «не вступати з українською с.-д.-єю ні в які блоки. Запропонувати редакційній комісії вміщувати статті в «Голосе соціал-демократа» з вказівкою на неправильність позиції, зайнятої у. с.-д. і подбати про випуск нашої партійної літератури українською мовою. Доручити президії ввійти в зносини із «спілчанами» для створення «спілчанської» організації»¹¹. Рішення про контакти із «Спілкою» було прийнято з метою «випуску нашого (більшовицького. — Авт.) листка і для вміщення статей українською мовою»¹².

Чітку позицію щодо української соціал-демократії зайняв Харківський більшовицький комітет. Він відхилив пропозицію Холодногірського районного комітету РСДРП(б) про блок з УСДРП.

У Катеринославі місцева організація УСДРП запропонувала більшовикам укласти угоду про спільні дії. У відповідь комітет РСДРП(б) 28 травня 1917 р. прийняв рішення «доручити членам комітету С. Гопнер та Е. Квірінгу вступити в переговори за умови, що українська соціал-демократія не перебуває в Центральній українській раді та у блоці по виборах у міські думи із соціалістами-революціонерами»¹³. Оскільки УСДРП входила до складу Центральної ради, більшовики Катеринослава відмовилися вступити в угоду з українськими соціал-демократами.

Нсодноразові виступи більшовиків Полтави на захист національних прав українського народу спробувала використати у своїх цілях місцева організація УСДРП, яка також запропонувала їм об'єднатися організаційно. У відповідь більшовики зажадали, щоб українські соціал-демократи визнали програму і тактику РСДРП(б). Для з'ясування цього питання на засідання Полтавського комітету УСДРП прибули представники більшовицької організації. Після тривалих дебатів, писав один з них, «ми переконалися, що нам з У. С. Д. не по дорозі»¹⁴.

Окремі більшовицькі організації, особливо нечисленні і ті, що тривалий час перебували у складі «об'єднаних», не завжди зразу розпізнавали класову природу українських «соціалістів». Однак у процесі розвитку революції, коли українські дрібнобуржуазні партії дедалі більше виявляли свою контрреволюційну, націоналістичну суть, зника-

* Мається на увазі скликувана з ініціативи єврейських «соціалістів» конференція всіх соціалістичних організацій, що працювали на Україні, для обговорення питання про сепаратистські домагання Центральної ради. Для участі у її роботі Київський комітет РСДРП(б) виділив Пятакова, Чекеруль-Куша та Сивцова (1917-й год на Киевщине. Хроника событий. 1928, с. 26), доручивши їм «переконати українських с.-д.-ів організувати протидію цьому з'їздові. Якщо українці с.-д. відмовляться підтримати РСДРП, делегати її залишають конференцію і розпочинають боротьбу з українською с.-д.-єю, відкриваючи її статтю в «Голосе соціал-демократа» (ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 6).

¹⁰ Літопис революції, 1931, № 4, с. 156—157.

¹¹ Там же, с. 164.

¹² Там же, с. 168.

¹³ Большевицские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.): Сб. документов и материалов. К., 1957, с. 128—129.

¹⁴ Летопись революции, 1922, № 1, с. 129.

ли будь-які ілюзії щодо них. Один з керівників херсонських більшовиків В. Ліпшиць зазначав з приводу цього: «Українські соціал-демократи, які весь час ішли з нами в ногу і вважали себе лівішими за більшовиків, раптом повернули фронт і зробилися нашими найгіршими ворогами»¹⁵. Восени 1917 р. більшовики Єлисаветграда повідомляли в ЦК РСДРП(б), що, як вони переконалися, українські дрібнобуржуазні партії «не кращі, а ще гірші за меншовиків та есерів»¹⁶.

Послідовна боротьба більшовиків за соціальне і національне визволення українського народу справляла глибокий вплив на внутрішні процеси, що відбувалися в середовищі української соціал-демократії і були значною мірою зумовлені «самовикриттям» її лідерів перед масами. Багато рядових членів УСДРП на власному досвіді переконувалося, що тільки політика ленінської партії відповідає корінним завданням прогресивного розвитку нації.

Під впливом цих настроїв орган ЦК УСДРП «Робітнича газета», в редакційну колегію якої, крім В. Винниченка, В. Садовського і В. Антоновича, входили також носії лівих настроїв О. Лола (В. Степанюк) та Є. Неронович, вмістила 13 травня 1917 р. позитивні відгуки на виступи київських більшовиків з національного питання. Після опублікування в «Правде» статті В. І. Леніна «Україна» газета українських соціал-демократів майже повністю передрукувала її, відзначивши винятково співчутливе ставлення більшовиків до інтересів українського народу, спокійний дружній тон, «справжнє бажання говорити як рівні з рівними, як вільні з вільними»¹⁷. Поряд наводилися висловлювання, взяті з меншовицької преси, які переконливо розкривали великодержавні позиції їх авторів. Показово, що весь цей матеріал «Робітнича газета» подала під назвою «Де справжній соціал-демократизм?».

Одним з результатів розвитку революції та зростання впливу більшовиків серед мас було посилення «лівих» течій у дрібнобуржуазних партіях. Важливим етапом у цьому процесі стали розгром корніловщини та більшовизація Рад. У вересні 1917 р. В. І. Ленін відзначав: «Розмежування класів іде вперед. Зсередини партій есерів і меншовиків міцніє протест, наростає прямий розкол внаслідок зради «вождями» інтересів більшості населення»¹⁸.

Цей процес торкнувся й УСДРП, в середовищі якої вже влітку 1917 р. склалася група «лівих»¹⁹. С. І. Голнер писала, що в Катеринославі, наприклад, «її представники в Раді і в думі підтримували нас проти наших противників у таких питаннях, як озброєння робітників, організація Червоної Гвардії, аж до нашого основного лозунга «Вся влада Радам!». При цьому вони неодноразово декларували, що вважають себе також «більшовиками», але тільки «українськими»²⁰.

Поглибленню суперечностей у дрібнобуржуазному таборі, зокрема і в УСДРП, сприяла принципова і водночас гнучка ленінська тактика більшовиків. Так, у ході гострої політичної боротьби навколо І універсалу Центральної Ради більшовики, на противагу великодержавній політиці Тимчасового уряду, меншовиків та есерів, рішуче підтримали демократичні вимоги широких трудящих мас України, яких

¹⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 3, спр. 722, арк. 9—10.

¹⁶ Там же, ф. 17, оп. 1, спр. 265, арк. 12.

¹⁷ Робітнича газета, 1917, 20 черв.

¹⁸ Ленін В. І. Про героїв фальшування і про помилки більшовиків.— Повне зібр. творів, т. 34, с. 236.

¹⁹ Буценко А. Указ. соч., с. 121.

²⁰ Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні: 36. спогадів. К., 1957, с. 240.

не могла ігнорувати й Центральна рада. Визнаючи їх за «найскромніші і найзаконніші»²¹, більшовики України разом з тим роз'яснювали масам буржуазно-націоналістичний характер політики Центральної ради та партій, що групувалися навколо неї, в тому числі й УСДРП.

З цією ж метою більшовики брали участь у роботі різних з'їздів, конференцій і зборів, що їх влаштовували українські соціал-демократи. Наприклад, на скликаному ними в липні 1917 р. так званому «всеукраїнському робітничому з'їзді»* від київських більшовиків з промовою виступив І. Ю. Кулик, який закликав робітників України до боротьби за встановлення влади Рад. Його слова дістали підтримку з боку багатьох рядових делегатів²². У цій ситуації лідер УСДРП В. Винниченко змушений був визнати, що «коли б не було більшовиків, то революція не просувалася б»²³. А офіційна українських націоналістів газета «Вісті з Української Центральної ради» у звіті про перший день роботи з'їзду відзначала, «що й між українськими робітниками є тенденції до поділу на більшовиків і меншовиків»²⁴. Як згадував І. Ю. Кулик, «робітничий з'їзд набагато охочіше прислуховувався до виступів більшовиків, ніж до промов націоналістичних «вождів»²⁵.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції УСДРП заповзято виступила на підтримку контрреволюційної політики Центральної ради, активно боролася проти встановлення Радянської влади на Україні. Разом з тим під впливом ленінських декретів про мир та про землю, Декларації прав народів Росії, написаного В. І. Леніним «Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради», а також через відверто антинародну політику «верхів» УСДРП в ній ще більше посилювався процес полівиння «низів», які відображали настрої середніх міських прошарків трудящих. Це привело до створення в ряді міст «лівих» груп УСДРП. У листопаді—грудні 1917 р., наприклад, такі групи виникли в Києві, Одесі, Харкові, Полтаві, Черкасах та інших містах. Найбільш активною виявилася себе Є. Медведєв (Харків), П. Буценко (Полтава), Є. Касьяненко, Є. Неронович, Пащенко, М. Врублевський, Г. Тимофеева (Київ) та ін.²⁶ Загалом у цей час «лівих» українських соціал-демократів налічувалося близько 225 чол.²⁷ Поряд з цим в окремих місцях робилися спроби організаційного оформлення при комітетах РСДРП(б) груп так званих «українських більшовиків». Вони створювалися з числа комуністів, які добре володіли українською мовою, для проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед обманутої націоналістами частини трудящих, особливо солдатів і матросів «українізованих» військових частин і команд.

²¹ Див.: Ленін В. І. Україна і поразка правлячих партій Росії. — Повне зібр. творів, т. 32, с. 343.

* З'їзд проходив у Києві з 11 по 14 липня 1917 р. В його роботі взяли участь 300 делегатів, що представляли переважно ремісничих робітників, які перебували під впливом УСДРП і УПСР. З усіх розглянутих питань (поточний момент, робітничче, аграрне, національне та ін.) були прийняті рішення в дусі угодовської політики українських соціал-демократів.

²² 1917 год на Киевщине., с. 166—167.

²³ Там же, с. 166.

²⁴ Вісті з Української Центральної ради, 1917, № 15—16.

²⁵ Кулик І. Киевская организация большевиков в Октябрьские дни.— Летопись революции, 1927, № 5—6, с. 221.

²⁶ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 1147, арк. 2; Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции на Украине (ноябрь 1917 г.—апрель 1918 г.): Сб. документов и материалов. К., 1962, с. 165, 326; Червоний стяг, 1919, 5 черв.

²⁷ Летопись революции, 1923, № 4, с. 122.

В окремих публікаціях допускалося змішування «лівих» з УСДРП і груп чи секцій так званих «українських більшовиків». У результаті їх діяльність оцінювалася в науковій літературі, іноді навіть одними й тими ж авторами, по-різному — то різко негативно, то категорично позитивно. На наш погляд, уникнути однобічності в даному випадку можна, по-перше, не допустивши ототожнення «лівих» груп в УСДРП та секцій чи груп «українських більшовиків»; по-друге, при більш чіткій відповіді на запитання, в якому зв'язку перебувало їх виникнення з пошуками більшовиками України, зокрема Києва, шляхів створення українського партійного центру; по-третє, за умови розкриття змісту та реальних результатів практичної діяльності цих груп.

Як перекопливо показав Ю. М. Гамрецький, наприкінці 1917—на початку 1918 рр. у результаті розколу ряду організацій УСДРП відбувався досить активний процес виділення з них «лівих» елементів²⁸. Це не виключало, звичайно, того, що, як говорилося вище, місцеві більшовицькі організації з метою посилення роз'яснювальної роботи в масах створювали так звані «українські секції» чи групи при відповідних комітетах РСДРП(б). Така секція була створена, наприклад, при Одеському комітеті РСДРП(б). До неї входили А. Власенко, М. Матяш, М. Мартиш, А. Наконечний, К. Юхимець та ін. Ця секція провела значну пропагандистську роботу серед гайдамацьких куренів та «українізованих» команд ряду кораблів Чорноморського флоту, що викликало стурбованість Центральної ради. Як доповідав Генеральному секретаріатові його представник в Одесі полковник Поплавко, в місті «зростає більшовизм серед українського війська»²⁹.

З'їзд більшовицьких організацій Таврії та південних повітів України, що проходив 23—24 листопада 1917 р., також постановив створити українські, польські і татарські секції на правах районних організацій³⁰. У Микитівці створення групи «українських більшовиків» відбувалося за участю Горлівсько-Щербинівського комітету РСДРП(б). Очолив її Н. І. Дубовий.

Наведені факти слід розглядати як спроби більшовиків видозмінити форми своєї агітаційно-пропагандистської роботи з урахуванням національних умов та особливостей політичної ситуації. Окремі учасники цих подій, позитивно оцінюючи діяльність таких «секцій» і груп, висловлювали водночас думку, що їх створення, зокрема в Донбасі, «було швидше деяким перегином у бік переоцінки націоналістичної контрреволюції на Україні 1917—18 рр., ніж недооцінки її»³¹.

Однак такі «секції» не дістали поширення, оскільки в самих принципах їх утворення та діяльності не було достатньої чіткості, і на порядок денний в цілому постало питання про об'єднання більшовицьких організацій у загальноукраїнському масштабі.

Велике значення з точки зору врахування національних моментів у партійному будівництві на Україні та у виробленні принципів створення всеукраїнського партійного більшовицького центру мали рішення ЦК РСДРП(б) і лист Я. М. Свердлова до київських більшовиків, які на початку листопада 1917 р. виступили з ініціативою скликати крайовий з'їзд РСДРП(б) для політичного та організаційного згуртування більшовицьких організацій України у боротьбі проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції. При цьому йшлося не про ство-

²⁸ Гамрецький Ю. М. Указ. соч., с. 21—29.

²⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1115, оп. 1, спр. 4-6, арк. 16.

³⁰ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1-а, спр. 268, арк. 9—10.

³¹ Острогорський М. З історії більшовицької організації Горлівсько-Щербинівського району Донбасу (1901—1918 рр.).— Літопис революції, 1930, № 5, с. 10.

рення окремої партії, а про об'єднання всіх більшовицьких організацій на Україні в крайову організацію і створення свого центру, «який би входив як частина в ціле в Російську соціал-демократичну робітничу партію, був би одним з її загонів»³². Однак у листі до ЦК партії від 11 листопада член Південно-Західного обласного комітету РСДРП(б) І. Ю. Кулик говорив уже про «створення соціал-демократії України на противагу Українській СДРП»³³. Звичайно, цей мотив був також важливим, але не єдиним і, безумовно, не головним, оскільки питання про всеукраїнське партійне об'єднання було висунуте на порядок денний потребами консолідації революційних сил, боротьбою за скликання Всеукраїнського з'їзду Рад і створення Української Радянської республіки.

У своїй відповіді київським більшовикам член ЦК РСДРП(б) Я. М. Свердлов підтримав пропозицію про створення єдиного більшовицького центру на Україні, підкресливши, що відповідний партійний з'їзд чи конференцію слід розглядати як «звичайний обласний з'їзд нашої партії». При цьому він звернув увагу на те, що ні за яких обставин не може бути мови про створення «особливої партії української, як би вона не називалася, яку б програму не приймала», і запропонував «не вести роботи в цьому напрямі»³⁴.

Наприкінці листопада відповідь Я. М. Свердлова була доставлена в Київ. Незважаючи на це, група київських більшовиків (В. П. Затонський, І. Ю. Кулик та ін.) підготувала і 30 листопада опублікувала листівку «Соціал-демократія України (більшовики-українці)»³⁵, яка була видана від імені Оргкомітету Соціал-демократії України (більшовиків-українців). У ній говорилося про створення «нової партії українських більшовиків», про необхідність включити до неї «соціалістичну частину існуючих українських партій» і висловлювалася надія на те, що «російські, польські та інші більшовики, які проживають на Україні», ввійдуть до її складу як «російські, польські та інші секції»³⁶. Листівка була направлена багатьом більшовицьким організаціям і, очевидно, також справила відповідний вплив на згадані вище комітети РСДРП(б), при яких створювалися секції «українських більшовиків».

Слід підкреслити, що крайовий (обласний) з'їзд РСДРП(б), який відбувся 3—5 грудня, відхилив пропозицію В. М. Шахрая, підтриману І. Ю. Куликом, Г. Ф. Лапчинським та В. П. Затонським, про створення на Україні окремої партії, яка була б федеративною частиною РСДРП(б) і висловив Київському комітетові осуд за випуск листівки від імені «Соціал-демократії України (українських більшовиків)»³⁷. Відповідно до вказівок ЦК з'їзд прийняв рішення створити на Україні єдину партійну організацію — складову і невід'ємну частину більшовицької партії, назвавши її «РСДРП(б) — Соціал-демократія України».

Що ж до оцінки реальних результатів діяльності «лівих» з УСДРП, то тут важливо мати на увазі сам факт їх утворення як надзвичайно показовий симптом кризи партії, банкрутства її політики. В результаті розколів частина місцевих організацій УСДРП взагалі перестала існувати. Контакти більшовиків з «лівими» у Радах та

³² Пролетарская мысль, 1917, 9 нояб.

³³ Большевицские организации Украины (ноябрь 1917—апрель 1918 гг.), с. 419.

³⁴ Там же.

³⁵ Летопись революции, 1926, № 5, с. 82—83; Солдат и рабочий, 1917, 12 дек.

³⁶ Солдат и рабочий, 1917, 12 дек.

³⁷ Летопись революции, 1926, № 5, с. 73, 79—83, 92.

інших масових організаціях сприяли більшовизації останніх, ізоляції угодовців та правих партій, викриттю антинародної політики Центральної ради. Крім того, представники «лівих» українських соціал-демократів увійшли до складів ЦВК Рад України, обраних на I (3 чол.) та II (7 чол.) Всеукраїнських з'їздах Рад, а також до Тимчасового повстанкому (2 чол.), створеного у квітні 1918 р. Частина їх взяла активну участь в організації оборони Радянської України від австро-німецьких інтервентів (П. Слинко, П. Буценко, Є. Неронович, М. Врублевський, Г. Тимофеева та ін.). Було б, звичайно, неправильним твердити, що «ліві», навіть ті з них, які врешті-решт перейшли на позиції більшовизму, відразу ж стали переконаними комуністами, послідовними інтернаціоналістами. Вони не без труднощів переборювали колишню ідеологію, виявляли немінучі хитання. Це, зокрема, виявилось на Таганрозькій параді і навіть на самому I з'їзді КП(б)У, який прийняв групу «лівих» українських соціал-демократів у Комуністичну партію, де вони продовжували відстоювати свою точку зору щодо створення «української» Комуністичної партії.

На цьому процес утворення «лівих» груп і течій в УСДРП не закінчився. Оскільки більшість членів цієї партії в період громадянської війни не тільки залишалася на старих націоналістичних позиціях, а й разом з іншими націоналістичними партіями очолювала збройну боротьбу контрреволюційних сил проти Радянської влади на Україні, зазнаючи при цьому раз за разом дедалі тяжчих поразок, остільки від УСДРП закономірно відпадали нові «ліві» утворення.

В процесі боротьби проти австро-німецьких окупантів і гетьманського режиму, полівишня дрібнобуржуазних прошарків трудящих та дальшого зростання впливу більшовиків, коли «...більшовизм на Україні став свого роду національним рухом»³⁸, в УСДРП з кінця 1918 р. почала складатися «ліва» фракція. На VI конгресі УСДРП (10—12 січня 1919 р.) вона організаційно порвала з офіційною більшістю і перетворилася в самостійну партію, яка дістала назву УСДРП «незалежні». Її очолили М. Ткаченко, А. Драгомирецький, Ю. Мазуренко, А. Річицький, Ю. Авдієнко, М. Яворський та ін.

Враховуючи цілковитий крах ідеології і політики УСДРП, «незалежні» спробували пристосувати її гасла до нових умов. Так, у резолюції з поточного моменту, запропонованій VI конгресу УСДРП, вони, зважаючи на те, що так звана Українська народна республіка (УНР) і Установчі збори повністю дискредитували себе в очах трудящих, висунули лозунг перетворення «суверенної самостійної і незалежної УНР» в «суверенну, самостійну і незалежну Українську соціалістичну республіку»³⁹. При цьому, однак, малося на увазі передати владу не тим Радам, що відновлювалися трудящими України в ході розгрома гетьманщини і Директорії, а якимось зовсім іншим, нереальним, тим, що мали бути організовані «планомірно з центру конституційним шляхом». Уряд такої «соціалістичної» республіки передбачалося створити шляхом «реорганізації» Директорії на основі блоку «революційних українських партій»⁴⁰. «Незалежні» не визнавали Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України, створеного восени 1918 р., а збанкрутілому лозунгові «самостійної» України спробували надати соціалістичної форми.

Однак навіть такий, досить прозорий камуфляж виявився не-

³⁸ Ленін В. І. Інтерв'ю кореспондентові газети «Folkets Dagblad Politiken». — Повне збр. творів, т. 36, с. 456.

³⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 43, оп. 1, спр. 8, арк. 1.

⁴⁰ Там же.

прийнятним для більшості УСДРП, після чого фракція «незалежних» заявила про свій вихід з партії⁴¹. 12 січня 1919 р. фракція вирішила створити свою окрему партію і обрала організаційний комітет, який підготував відповідну платформу. Вона була опублікована 22 січня 1919 р. в першому номері органу «незалежних» газеті «Червоний прапор». Поряд з декларативним визнанням соціалістичної республіки і Радянської влади у платформі водночас містилося твердження, що в той момент на Україні нібито не було умов для встановлення диктатури пролетаріату, замість якої пропонувався дрібнобуржуазний урядовий блок⁴².

Та на цій платформі «незалежні» утрималися недовго. Навесні 1919 р. вони знову повернулися в табір буржуазно-націоналістичної контрреволюції, виступивши спільно з правою частиною УСДРП та УПСР організаторами куркульського бандитизму. Члени оргкомітету УСДРП — «незалежних» Ю. Мазуренко та А. Драгомирецький, наприклад, очолили бандитські загони і так званій «повстанком», що спрямовував антирадянські виступи куркульських банд Ангела, Зеленого, а згодом Григор'єва. Спекулюючи на радянських лозунгах і намагаючись наповнити їх націоналістичним змістом, «незалежні» повели активну політичну та ідеологічну боротьбу проти Радянської влади на Україні. Як підкреслив Пленум ЦК КП(б)У (6—9 квітня 1919 р.), з метою «прикриття контрреволюційного характеру своїх намірів і обману мас селянства» куркульська контрреволюція проводила «злісно-демагогічну політику механічного поєднання контрреволюційних лозунгів з радянськими, прикриваючи свою куркульську погромно-шовіністичну суть більшовицькою фразеологією («Ми українські більшовики», «Ми за владу Рад», «За самостійну Україну»)⁴³.

ЦК КП(б)У кваліфікував УСДРП — «незалежних» як основну з партій куркульської контрреволюції на Україні⁴⁴. Тому було вжито заходів до закриття органів партії та очищення радянських установ від її елементів. На місцях, як зазначалося, наприклад, у звіті Подільського губкому КП(б)У за період з 1 березня по 15 квітня 1919 р., ставлення комуністів до «незалежних» відзначалося надзвичайною різкістю і нещадністю⁴⁵. До главарів і натхненників бандитизму були вжиті репресивні заходи⁴⁶.

Все це прискорило виділення із середовища «незалежних» «лівих» елементів, які усвідомлювали приреченість курсу на підтримку куркульського бандитизму. До того ж вони добре розуміли, що іншого шляху до легальної політичної діяльності, крім визнання Радянської влади, у них не залишилося. Ось чому ще на VI конгресі УСДРП і особливо після цього серед «незалежних» стала наростати «ліва» опозиція. Прибувши на з'їзд партії, що намічався на березень 1919 р., але так і не відкрився, частина його делегатів 4 квітня створила тимчасовий комітет УСДРП «незалежних» — лівих, «який і вирішив повести партію новими шляхами»⁴⁷.

25 квітня 1919 р. фракція «лівих незалежних» у Київській Раді робітничих депутатів виступила із закликом до робітників. У ньому

⁴¹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1919 рр. 1922. Т. IV, с. 70.

⁴² Червоний прапор, 1920, 7 січ.

⁴³ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1976. Т. 1, с. 52—53.

⁴⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 4, спр. 15, арк. 2.

⁴⁵ Там же, спр. 143, арк. 2.

⁴⁶ Там же, ф. 2, оп. 1, спр. 20, арк. 180.

⁴⁷ Червоний стяг (Орган Тимчасового комітету Укр. С.-ДРП незалежних лівих), 1919, 22 трав.

вона проголосила на словах свою відданість соціалістичній революції і як мінімум визнала «економічну програму комуністів», а як максимум — «її послідовне втілення у життя» за умови, що остання буде скоригована. «Ліві незалежні» також претендували на право представляти «українського пролетаря» в Комінтерні⁴⁸. 4 травня було прийнято рішення оголосити правих «незалежних» контрреволюціонерами, об'єднати навколо тимчасового комітету «ліві» елементи і таким чином створити нову партію під тимчасовою назвою «УСДРП — незалежні (ліві)»⁴⁹. З 22 травня почав виходити її орган — газета «Червоний стяг».

Визнавши на словах Радянську владу і заявивши про союз з КП(б)У та боротьбу з антирадянськими заколотами, у тому числі очолюваного Григор'євим, «ліві», однак, відразу ж висунули цілий ряд «поправок» до політики Комуністичної партії. Так, на противагу створенню і зміцненню військово-політичного союзу радянських республік, особливо УСРР та РСФРР, вони висунули абстрактну тезу про «всесвітню соціалістичну федерацію радянських республік». Інтернаціональній єдності робітничого класу протиставлявся курс на «всесторонній розвиток пролетарських мас на рідній для кожного пролетаріату культурі, якою для українського робітника є культура українська». «Лівими» були запропоновані також «корективи» до земельної політики, висунуто вимогу «диктатури пролетаріату міста і села, а не окремих партій», на основі чого формулювалася теза про об'єднання «всіх справді соціалістичних партій» на Україні⁵⁰. Відповідно до цього будувалася й уся практична діяльність партії. З одного боку, її лідери час від часу досить нерішуче й побіжно засуджували політику УСДРП і правих «незалежників», а з другого — вели активну політичну боротьбу проти Комуністичної партії. У кожному номері газети «Червоний стяг» вмщувалися матеріали, відверто спрямовані проти економічної, політичної та військової єдності Радянської України і Радянської Росії, практичних дій КП(б)У та центральних і місцевих радянських органів.

Ніякого істотного впливу в масах «ліві» не мали. Лише в Київській Раді робітничих депутатів вони були представлені невеликою фракцією. По три їхніх представники налічувалося в Київському губвиконкомі та ЦВК республіки (Г. Черненко, В. Гукович, А. Дігтяр). Внаслідок організаційної слабкості партії не відбувся й намічений на середину липня її перший всеукраїнський з'їзд.

Все це разом узятє й визначало тактику КП(б)У щодо «незалежних (лівих)». Уже в квітні 1919 р. ЦК КП(б)У наголошував, що «необхідне найуважливіше ставлення» до тих організацій і окремих членів «незалежних», які не розділяють офіційного курсу УСДРП і організаційно поривають з нею⁵¹. Їм надавалося право видавати свої газети, бути обраними в радянські органи аж до ЦВК. Однак у зв'язку з посиленням антирадянської агітації «лівих» на початку серпня 1919 р. було прийнято рішення не допускати їх в уряд⁵².

Опилившись у цілковитій ізоляції, ЦК УСДРП — «незалежних (лівих)» підписав 6 серпня 1919 р. угоду з ЦК УПСР (комуністів) про злиття двох течій «українського комунізму» і створення Української Комуністичної партії (боротьбистів).

⁴⁸ Червоний стяг, 1919, 28 трав.

⁴⁹ Там же.

⁵⁰ Червоний стяг, 1919, 3, 6 черв.

⁵¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 4, спр. 15, арк. 2.

⁵² ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 12, арк. 53.

Що ж до правих «незалежних», то вони, особливо під впливом перемог Червоної Армії над Денікіним, також повели посилену роботу по виробленню нової платформи і тактики, яка завершилася створенням у січні 1920 р. так званої Української Комуністичної партії (УКП). При всіх особливостях укапізму як української різновидності «націонал-комунізму» його пряма ідейно-політична спадкоємність з партіями-попередницями є очевидною. Тому, природно, кінець укапізму був таким же безславним, як і згаданих партій. Однак ця, завершальна, глава краху «лівих» націоналістичних партій має стати предметом спеціального аналізу.

Таким чином, виникнення та еволюція «лівих» течій в українській соціал-демократії відображала, по-перше, неоднорідність соціально-класової основи УСДРП, свідчила про те, що в дрібнобуржуазній демократії була представлена маса відтінків відповідно до соціальних, політичних та ідейних устремлень різних її груп.

По-друге, «ліві» з УСДРП, подібно до аналогічних утворень в інших дрібнобуржуазних партіях, всупереч суб'єктивним прагненням і претензіям, показали свою об'єктивну нездатність до самостійної політичної ролі. У своїй практичній діяльності вони наочно продемонстрували досить широку амплітуду коливань, свого роду політичну дифузію, що вела не лише до зміни політичної орієнтації, а й організаційного розпорошення та швидкої асиміляції з іншими ідейними течіями.

По-третє, поява і посилення «лівих» (як і правих) груп завжди були симптомом наростання кризи, розколу, а то й загибелі партії. Переконливим підтвердженням цього стала вся історія УСДРП.

По-четверте, за своїм внутрішнім змістом «лівизна» розглянутих течій і груп була політично непослідовною, ідейно еkleктичною, суперечливою і класово обмеженою. У визначенні її характеру важливо враховувати ідейно-політичну платформу цих течій, ту своєрідну точку відліку, від якої розпочиналося їх формування, а також те, що вони, незважаючи на «революційну» фразеологію, в цілому ніколи не виходили за межі дрібнобуржуазного угодовства і націоналізму. Лише окремі нечисленні групи з їх середовища знаходили в собі сили для того, щоб на ділі перейти на бік революційного народу.

Всі ці особливості постійно враховували в своїй практичній діяльності партійні організації України. Дотримуючись лєнінської тактичної лінії, вони послідовно боролися проти будь-яких форм українського буржуазного націоналізму, за зміцнення інтернаціональної єдності трудящих.

И. Ф. Курас, С. Б. Буравченкова

К ВОПРОСУ ОБ ИДЕЙНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ «ЛЕВЫХ» ТЕЧЕНИИ В УСДРП

Резюме

В статье сделана попытка осветить малоизученный в советской историографии вопрос об идейно-политической сущности «левых» групп и течений в Украинской социал-демократической рабочей партии. На основе ленинских произведений, документов КПСС, широкого круга источников авторы рассматривают процесс классовый и идейно-политической дифференциации внутри УСДРП на различных исторических этапах, эволюцию возникших в этой партии «левых» групп и течений, раскрывают тактику большевистских организаций по отношению к ним.

ПОВІДОМЛЕННЯ

110-річчя Паризької Комуни

З ІСТОРІЇ ПОШИРЕННЯ ІДЕЙ ПАРИЗЬКОЇ КОМУНИ НА УКРАЇНІ (70-і роки XIX ст.)

І. І. ВИГОВСЬКИЙ (Київ)

Героїчна боротьба комунарів 1871 року справила величезний революціонізуючий вплив на маси трудящих у різних країнах світу. Бо, як підкреслював В. І. Ленін, «Комуна боролася не за яке-небудь місцеве або вузьконаціональне завдання, а за визволення всього трудящого людства, всіх принижених і зневажених»¹.

Ідеї Паризької Комуни набули значного поширення серед учасників революційного руху 70-х років у Росії й на Україні. Незважаючи на вжиті царським урядом надзвичайні заходи, зокрема посилення поліцейського нагляду на кордонах імперії, загострення цензурних утисків, свідому дезінформацію населення органами реакційної преси, слово правди про події в Парижі, про діяльність Комуни доходило до передової громадськості.

Правдиві відомості про Паризьку Комуна на Україну привозили революціонери з Петербурга, про неї розповідали моряки, що поверталися із закордонного плавання². У поширенні правильних, марксистських поглядів на Паризьку Комуна велику роль відіграла нелегальна література, передусім видана 1871 р. в Женеві книга К. Маркса «Громадянська війна у Франції». Відомо, що саме через Одесу й Харків у середині 70-х років транспортувалися з-за кордону нелегальні видання, серед них і ця книга К. Маркса³.

Активну участь в інформуванні громадськості про діяльність Паризької Комуни, в поширенні її ідей у Росії та на Україні брали й члени групи російської студентської молоді, яка навчалася в Швейцарії, зокрема в Цюриху. На початку 70-х років XIX ст. це місто стало важливим центром революційної еміграції. Тут жила численна група емігрантів з Росії, діяли їхні політичні гуртки, громадські організації, які мали постійний зв'язок з батьківщиною. Російська студентська колонія в Цюриху налічувала близько 300 чол.⁴ Серед них було багато дівчат, частина з яких походила з України*.

Під час навчання в Цюриху студентська молодь з Росії мала можливість знайомитися з найновішими досягненнями соціалістичної дум-

¹ Ленін В. І. Пам'яті Комуни.— Повне збір. творів, т. 20, с. 209.

² Бачинський А. Д. Паризька Комуна і революційний рух на Півдні України (70-і роки XIX ст.).— УІЖ, 1961, № 2, с. 47.

³ Там же, с. 50.

⁴ Дебагорий-Мокрневич В. Воспоминания. СПб., 1906, с. 80.

* У 1873 р., за офіційними відомостями, з 103 російських студенток, що навчалися в Цюриху, 13 походили з «південно-західного краю й малоросійських губерній» (ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 191, 1873 р., спр. 268, арк. 2).

ки і революційним рухом на Заході. Про те, яке враження справляла боротьба західноєвропейського пролетаріату, діяльність міжнародної організації робітників — I Інтернаціоналу на російське студентство за кордоном писала в своїх спогадах колишня цюрихська студентка Віра Фігнер — згодом один з найактивніших діячів партії «Народна воля»: «Велика Міжнародна асоціація робітників широко розкинула свою організацію на країни всього цивілізованого світу. Ми бачили конгрес цієї асоціації (в Женеві 1873 р.): делегати Англії, Франції, Італії, Бельгії, Іспанії, Америки й Швейцарії представляли сотні тисяч робітників, що вступили в союз для боротьби з експлуатацією праці капіталом. Годі собі уявити щось величніше за зібрання представників різних національностей, які йдуть до одної мети, захищають одні інтереси»⁵.

У Цюриху розгорталася діяльність організацій Інтернаціоналу, тут перебували члени його Російської секції, сюди тікали від переслідувань учасники Паризької Комуні. Спілкуючись з представниками російської політичної еміграції, особисто знайомлячись з комунарками — Е. Реклю, К. Каме, Лефансе та ін., яким пощастило врятуватися від версальського терору, студентки з Росії діставали широку об'єктивну інформацію про події в Парижі в березні—травні 1871 р. Захоплено слухали вони розповіді своїх співвітчизників — учасників Комуні, серед яких була і Є. М. Южакова*. Вона билася на паризьких барикадах пліч-о-пліч із своїм другом К. Турським**, також вихідцем з України, ад'ютантом полковника Комуні Є. Компанського⁶. Після падіння Комуні Є. М. Южакова разом з К. Турським приїхала до Цюриха, де приєдналася до «якобінців» — прихильників бланкістської програми П. М. Ткачова. Згодом, повернувшись на Україну, Южакова проводила революційну роботу в Одесі, була заарештована разом з іншими революціонерами — учасниками підкопу під державну скарбницю в Херсоні з метою експропріації коштів і засуджена царським судом до п'ятнадцяти років каторги.

Поширення революційних настроїв серед російської студентської молоді в Швейцарії стривожило царський уряд. 1873 р. урядова комісія підготувала доповідну записку царю, в якій підкреслювалося, що вплив російських жінок у Цюрихський університет «тісно пов'язаний з так званим жіночим питанням, порушенням спершу радикальними органами преси»⁷. Особливе занепокоєння царських чиновників викликало те, що «поряд з вимогами для жінок тривкої, ґрунтовної освіти й розширення кола їхньої діяльності, ставляться й інші, які мають революційний характер: зрівняння прав жінки з правами чоловіка, участь її в політиці тощо»⁸.

Оцінюючи політичну обстановку, яка склалася в Цюриху, автори записки з тривогою звертали увагу на те, що там «читаються лекції, які мають виключно революційний характер: «Пугачовський бунт», «Французька революція 1870 року» — ось звичайні теми лекторів. Відвідування робітничих сходок стало звичним заняттям дівчат, навіть тих, які не розуміють німецької мови й задовольняються перекладами своїх подруг. Дехто двічі, тричі на рік їздять із Цюриха в Росію й на-

⁵ Фігнер В. Запечатлений труд. М., 1964. Т. 1, с. 125.

* Народилася в Херсонській губернії в 1852 р.

** См.: F. Venturi. Roots of Revolution. New York, 1966, p. 598.

⁶ В об'їзниках департаменту поліції про розшук К. Турського зазначалося, що він «брав участь в усіх шаленствах Комуні» (Николаевский Б. Памяти К. Турского.— Каторга и ссылка, 1926, № 2(23), с. 215).

⁷ ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 181, 1973 р., спр. 268, арк. 2.

⁸ Там же.

зад, привозять листи, доручення, прокламації й беруть жваву участь у пропаганді»⁹⁻¹¹.

Влітку 1873 р. до Цюриха надійшов урядовий циркуляр, в якому говорилося, що багато дівчат вступили до університету, захопившись «модними ідеями», під впливом революційної пропаганди російських політичних емігрантів. Студентки звинувачувалися також у неправильному розумінні призначення жінки в родині й суспільстві, у прагненні до легковажного способу життя. В ультимативній формі всім російським студенткам Цюрихського університету пропонувалося покинути навчання й повернутися в Росію до 1 січня 1874 р.¹² Поява цього циркуляра зумовлювалася не тільки занепокоєнням уряду поширенням революційних ідей серед російської студентської молоді в Швейцарії, а й побоюванням впливу на неї ідей Паризької Комуні¹³.

Відповідь царським урядовцям дав П. Лавров у прокламації «Російським цюрихським студенткам». Він писав: «Здається, нашо всемогутньому російському урядові кидати такі звинувачення проти якоїсь сотні молодих жінок, що з ранку до вечора зайняті лекціями й приготуванням до лекцій, відмовляють собі в усьому, і на життя яких досить подивитися, хоч мимохідь, щоб переконатися, що тут не мають абсолютно ніякої основи звинувачення уряду?»

І на це ми можемо знайти лише одну відповідь: щоб зашкодити якомога більше студенткам, які покидають Цюрих. Так, і тут російський імператор намагається переслідувати вас, російські жінки. Він не задовольниться тим, що відібрав у вас засоби до самостійного заробітку; він намагається відібрати у вас ваше добре ім'я»¹⁴. Ця відозва, надрукована великим тиражем у Цюриху, широко розповсюджувалась у Росії й на Україні.

Проте далеко не всі російські студентки, які навчалися в Цюриху, підкорилися вимозі уряду. Деякі з них продовжували студії за кордоном, переїхали в Берн, Женеву, Париж, інші міста Західної Європи (С. І. Бардіна, Л. К. Кольченко, Є. П. Дмитрієва, К. І. Гребницька, М. І. Нестерова, С. О. Константинович та ін.)¹⁵.

Переважаюча більшість колишніх цюрихських студенток після повернення на батьківщину брала активну участь у революційно-пропагандистській роботі. «Ми гадали, що прекрасне вчення соціалізму придатне для всіх часів і народів, хоч би на якому шаблі розвитку вони були»,— писала пізніше В. Фігнер про переконання, що панували в середовищі цюрихських студенток¹⁶.

Французький історик М. Ларан, характеризуючи роботу революційних гуртків, зазначав, що «діяльність Інтернаціоналу, Російська секція якого була створена в Женеві в 1870 р., повстання Паризької Комуні гаряче обговорювалися в них. Коли уряд наказав студентам, які відвідували лекції закордонних університетів (студентам Цюриха зокрема) повернутися в Росію, посилилась активність цих груп, поглибилось їхнє знання Заходу»¹⁷. Вони «запалювали молоді душі розповідями про велику боротьбу, що її розпочав західноєвропейський пролетаріат: про Інтернаціонал і його славетних засновників, про Комуну і

⁹⁻¹¹ Там же.

¹² Правительственный вестник, 1873, № 120.

¹³ Куниский С. Д. Русское общество и Парижская Коммуна. М., 1962, с. 119.

¹⁴ ЦДА СРСР, ф. 733, оп. 20, 1877, спр. 21, арк. 1, 4—5.

¹⁵ Деятели революционного движения в России. Био-библиографический словарь, т. 2, вып. 1—4. М., 1929—1932.

¹⁶ Фигнер В. Н. Полн. собр. соч., т. 5. М., 1929, с. 99.

¹⁷ Лаган М. Russie-URSS (1870—1970). Paris, 1973, p. 18.

її мучеників, і разом зі своїми новими послідовниками готувалися йти «в народ», для здійснення своїх ідей»,— писав С. Степняк-Кравчинський¹⁸.

У революційній роботі на Україні в 70-х рр. брали участь близько 40% усіх колишніх цюрихських студенток, що повернулися додому. Серед них були Г. М. Макаревич, Л. К. Кольченко, М. О. Блінова, З. Й. Глушкова, В. С. Люботович, О. Г. Варзар, С. С. Чайковська та інші. Вони активно працювали в народницьких гуртках різних напрямів, поширених у той час на Україні. Більшість гуртків діяли згідно з програмними вимогами соціалістичного перевороту, якими пізніше керувалась організація «Земля і воля»¹⁹. Для узгодження дій вони вступали у федеративні зв'язки з іншими гуртками. «Спільність цілей і прагнень зобов'язувала, крім формальних договорів, до такої солідарності»,— писав про взаємодію цих гуртків О. В. Аптекман²⁰. Тісні контакти встановили між собою «Московський гурток 50», або, як на-смішкувато називали його лавристи, «гурток цюрихських панн», гуртки Жебуньових, «Київська комуна»²¹.

Важливим у діяльності цих та інших народницьких гуртків було ознайомлення їхніх членів з героїчною боротьбою паризьких комунарів. Молоді народники поширювали відомості про Комуни й серед трудящих. Вони переклали українською мовою й розповсюджували між селянами та робітниками такі революційні видання, як «Паризька Комуна», «Історичний розвиток Інтернаціоналу»²².

Особливе значення мала пропагандистська діяльність революційних гуртків серед робітників. Хоч в основі її були теорії народницького соціалізму, й оцінку Паризькій Комуні молоді революційні інтелекти давали не марксистську, проте ознайомлення членів перших робітничих організацій і гуртків на Україні з Паризькою Комуною, діяльністю І Інтернаціоналу, міжнародним робітничим рухом відіграло важливу роль у справі революційного виховання пролетаріату.

Свою частку в пробудження й розвиток революційної свідомості робітників внесли й колишні цюрихські студентки, які в дуже складних умовах вели пропагандистську роботу в робітничих гуртожитках, розповідаючи трудящим про революційний досвід боротьби французького пролетаріату²³.

Царський уряд спрямував проти учасників революційного руху 70-х рр. жорстокі репресії. У Петербурзі, Москві, Одесі, Києві прокотилася хвиля арештів. Із 1610 осіб, притягнутих у 1873—1877 рр. до дізнання, близько 100 навчалися свого часу в Швейцарії²⁴.

На «процесі 50-ти» в обвинувальному висновку зазначалося, що колишні цюрихські студентки «поверталися з-за кордону з наперед узятою метою зайнятися пропагандою за певним планом і по приїзді цей план здійснили», відігравши роль «розповсюджувачів книжок злочинного змісту» (серед цих книжок особливу увагу царський суд приділив «Паризькій Комуні») ²⁵. Оцінюючи революційно-пропагандистську

¹⁸ Степняк-Кравчинський С. Соч., т. 1, М., 1958, с. 379.

¹⁹ Жученко В. С. Соціально-економічна програма революційного народництва на Україні. К., 1969, с. 103.

²⁰ Аптекман О. В. Общество «Земля и воля» 70-х гг. по личным воспоминаниям. Пг., 1924, с. 135.

²¹ Там же.

²² Волощенко А. К. Нариси з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х — на початку 80-х років XIX ст. К., 1974, с. 51.

²³ Процес 50-ти. М., 1906, с. 5—7.

²⁴ Каторга и ссылка, 1928, № 1(38), с. 35.

²⁵ Процесс 50-ти, с. 22.

діяльність підсудних — колишніх студенток навчальних закладів Цюріха, помічник прокурора заявив на суді, що в результаті слідства, проведено в Москві, Іваново-Вознесенську, Тулі, Києві й Одесі, було «виявлено існування такого організованого товариства, яке мало на меті поширення в народі революційних ідей»²⁶. Революційна пропаганда серед народних мас Росії й України, зокрема поширення відомостей про Паризьку Комуну, роз'яснення її всесвітньо-історичного значення були великою заслугою революційних інтелігенток — колишніх цюріхських студенток. В. І. Ленін, характеризуючи широту інтернаціональних зв'язків як одну з пайважливіших особливостей російського суспільно-політичного руху другої половини ХІХ ст., особливо наголошував на ролі Паризької Комуну в справі пробудження революційної активності мас. «Грім паризьких гармат,— писав він,— розбудив найвідсталіші верстви пролетаріату, що спали глибоким сном, і всюди дав поштовх до посилення революційно-соціалістичної пропаганди»²⁷.

Ознайомлення трудящих мас з досвідом Паризької Комуну, безперечно, було вагомим внеском молодих революційних демократів у розвиток революційного руху на Україні — певід'ємної складової частини загальноросійського визвольного руху. Критикуючи непослідовність й утопічність народницької ідеології, В. І. Ленін водночас високо оцінював діяльність революціонерів-народників 70-х рр. Він підкреслював їхнє самовіддане служіння народові, беззавітну відданість справі революції, стійкість, героїзм. Ці високі якості виявили й молоді народниці — колишні цюріхські студентки, славні дочки російського та українського народів.

²⁶ Там же, с. 117.

²⁷ Ленін В. І. Пам'яті Комуну.— Повне збір. творів, т. 20, с. 209.

ГАННА ПУСТОВОЙТОВА — УЧАСНИЦЯ КОМУНИ

Б. А. КРУГЛЯК (м. Сизрань)

На барикадах Паризької Комуну героїчно боролися проти військ контрреволюціонерів сини і дочки Росії. Серед них була й безстрашна революціонерка Ганна Пустовойтова.

Героїчна постать Ганни Теофілівни Пустовойтової, її самовідданість у боротьбі за щастя знедолених привертала і привертують увагу істориків, письменників, журналістів. У 1863 р. газета «Северная пчела» вмістила матеріали про мужню революціонерку (№№ 68, 71, 80), а журнал «Исторический вестник» у 1903 р. (№ 8—11) надрукував нарис «Ганна Пустовойтова».

У радянській історичній літературі, спогадах, журнальних статтях, присвячених подіям польського повстання 1863 р. і Паризької Комуну, висвітлюються окремі сторінки славної біографії Ганни Пустовойтової¹. Її ім'я згадується у загальносоюзних, українських і польських ен-

¹ Бессмертная Коммуна (воспоминания ветеранов, участников Парижской Коммуны). М., 1928; Арндт В. Б. Дни Коммуны. 1871 г., М., 1929; Денисова Е. Женщины Парижской Коммуны. М., 1930; История Парижской Коммуны. М., 1961. Т. 2; Дьяков Б. А., Миллер И. С. Революционное движение в русской армии и восстание 1863 г. М., 1964; Книжник-Ветров И. С. Русские деятельницы

циклопедіях, енциклопедичних довідниках і словниках, у коментарях і примітках до зібрань творів класиків російської та української літератури другої половини ХІХ ст., а також у періодичній пресі.

Проте узагальнюючої праці про життя і діяльність Ганни Пустовойтової, на жаль, ще не створено. Однією з причин відсутності науково розробленої біографії революціонерки є, на нашу думку, те, що у висвітленні окремих подій її життя багато неточностей. Так, у різних публікаціях місцем народження Ганни Теофілівни називаються Житомир², с. Туровець³ або м. Верховиштки Волинської губернії⁴. Тимчасом мати Г. Пустовойтової Марія Мар'янівна в проханні на ім'я Антонія — єпископа Волинського і Житомирського повідомляє, що її дочка народилася «у царстві Польському Люблінської губернії в селі Верховиськах»⁵.

Як же виникло твердження про місце народження Ганни Пустовойтової на Волині? В першому випадку воно є, очевидно, наслідком некритичного ставлення до спогадів В. Арндта і статті В. Ф. Боцянівського⁶, в другому — основане на реальному факті володіння родиною Пустовойтових маєтком у с. Туровець. Правда, з журналу Житомирського повітового суду за червень 1857 року видно, що генерал-майор Т. П. Пустовойтов придбав його лише в листопаді 1855 р.⁷

Ряд енциклопедичних видань роком народження Г. Пустовойтової називає 1843 р.⁸ Водночас багато авторів вважають, що революціонерка народилася 1838 р.⁹, інші — 1843 р.¹⁰ До цих розбіжностей призвела плутанина у свідченнях близьких героїні Паризької Комуні. Її мати у згаданому вище документі пише, що Ганна народилася у 1838 р.¹¹, а дочка революціонерки Ванда Станіславівна Гізе стверджує: «Моя мати народилася в 1843 р.»¹² Хто з них правий? Ванда Станіславівна пояснює, що Марія Мар'янівна пішла на свідоме підроблення документів, бо дочці за участь у антиурядових демонстраціях загрожувало заслання в один з глухих православних монастирів. Приводом для такого суворого покарання стало нібито подвійне хрещення: спочатку за православним, а згодом за католицьким обрядами. Насправді ж Ганна Пустовойтова була охрещена лише за

Первого Интернационала и Парижской Коммуны. М., 1964; Воробьева С. Русские женщины на баррикадах Коммуны. — Наука и жизнь, 1965, № 3; Виноградов В. И. Они сражались далеко от Родины. М., 1968; Дітковський А. М., Павлов О. О. Безстрашна революціонерка. — УІЖ, 1971, № 3; Корнієнко Є. А. Славний провісник нового суспільства. К., 1971; Фролкін М. М. Паризька Комуна і Україна. К., 1971; Юров Ю. Русские на баррикадах Парижа. — Москва, 1971, № 3; Марахов Г. І. Т. Г. Шевченко в колі сучасників. К., 1976.

² Короленко В. Г. История моего современника. М., 1965. Комментарий А. В. Храбровицкого, с. 936; Український радянський енциклопедичний словник. К., 1968. Т. 3, с. 78.

³ Марахов Г. І. Назв. праця, с. 100; УІЖ, 1971, № 3, с. 146; Історія міст і сіл УРСР. Житомирська область. К., 1973, с. 306; Радянська енциклопедія історії України. К., 1971. Т. 3, с. 478.

⁴ Большая Советская Энциклопедия (БСЭ). М., 1975. Т. 21, с. 234.

⁵ ЖОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 685, арк. 1.

⁶ Бессмертная Коммуна, с. 32; Мир приключений, 1928, № 3, с. 16.

⁷ ЖОДА, ф. 2, оп. 1, спр. 771, арк. 118—119 зв.

⁸ БСЭ, т. 21, с. 234; Український радянський енциклопедичний словник, т. 3, с. 78.

⁹ Марахов Г. І. Назв. праця, с. 100; Лесков Н. С. Избранное в 2-х томах. Л., 1965. Т. 2. Примечания И. Столярова, с. 473; УІЖ, 1971, № 3, с. 146; Радянська Житомирщина, 1961, 10 трав.

¹⁰ Історія міст і сіл УРСР. Житомирська область, с. 306; Радянська енциклопедія історії України, т. 3, с. 478.

¹¹ ЖОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 685, арк. 1.

¹² Мир приключений, 1928, № 6, с. 26.

католицьким обрядом. Коли на початку 40-х років набув чинності закон про те, що діти, народжені від шлюбу православних і католиків, мали бути охрещені тільки попом, у документі заднім числом поставили 1838 р.¹³

У деяких статтях поширена версія і про те, що після поразки польського повстання ад'ютантка генерала Лянговича потрапила у полон і знаходилася певний час у Житомирі¹⁴. Очевидно, підставою для цього стала така фраза В. Г. Короленка: «Мене садовлять у той самий будиночок на Вільській вулиці, де, за розповідями, сиділа у заточенні відома дівчиця Пустовойтова — Іоанна д'Арк повстання»¹⁵. Але й сам письменник не був упевнений у цьому і передав лише чутки. Не підтверджується й факт заслання Ганни Теофілівни у Великий Устюг Вологодської губернії, про що також говориться в деяких публікаціях¹⁶.

Дійсно, царський уряд таким чином покарав багатьох учасників повстання. Але серед них Ганни Пустовойтової не могло бути, бо вона невдовзі після поразки повстання, маючи паспорт на ім'я сина графа Валігурського, перейшла австрійський кордон і через деякий час одержала дозвіл оселитися в Празі¹⁷. Згодом вона перебралася до Парижа, де працювала медичною сестрою. За відданість, яку виявила ця героїчна жінка під час франко-пруської війни і Паризької Комуні, Рада французького товариства допомоги пораненим і хворим солдатам сухопутної і морської служби відзначила її бронзовим хрестом за слуг і дипломом відзнаки.

Ряд авторів називають Ганну Пустовойтову ад'ютантом генерала Домбровського¹⁸, хоч цей факт у більшості спогадів комунарів зовсім не згадується. Дійсно, вона неодноразово зустрічалася з легендарним генералом на барикадах Комуні, але обов'язків його ад'ютанта не виконувала. Звідти ж взялася ця версія?

Біографія В. Я. Потапенка — беззмінного ад'ютанта генерала — багато в чому схожа з біографією Ганни Пустовойтової. Він також був сином росіянина і польки, брав участь у російському і польському революційному русі. Емігрувавши за кордон, В. Я. Потапенко захищав Паризьку Комуну. Наведені факти, очевидно, сприяли тому, що у спогадах, написаних деякими комунарами через багато років, яскрава постать Ганни Пустовойтової стала ад'ютантом Я. Домбровського.

У більшості публікацій вірно названа дата смерті героїні — 1881 р. Проте у газетних статтях, автори яких не критично підходять до спогадів В. Арендта, часто говориться, що Ганна Пустовойтова загинула на барикаді в останні дні Комуні.

В. Арендт розповідає, що він разом з комунаром Арнольдом поховав прошиту дванадцятьма кулями Ганну Теофілівну у травні 1871 р. на кладовищі *Pere la sheise*¹⁹.

Проте В. С. Гізе спростовує це твердження. Вона пише, що про подорожі життя матері їй багато розповідали її друзі і батько, який помер у 1916 р. «Моя мати вмерла значно пізніше, а саме у 1881 році,

¹³ Там же, с. 26—27.

¹⁴ БСЭ, т. 21, с. 234; Радянська Житомирщина, 1961, 10 трав.

¹⁵ Короленко В. Г. Указ. соч., с. 100.

¹⁶ БСЭ, т. 21, с. 234.

¹⁷ Helena Rządowska. Marian Langewiz. Warszawa, 1967, с. 296, 329; Марахов Г. І. Назв. праця, с. 101.

¹⁸ Український радянський енциклопедичний словник, т. 3, с. 78; Радянська енциклопедія історії України, т. 3, с. 478; УІЖ, 1971, № 3, с. 147; Безродний Є. Ад'ютант генерала Комуні. — Комсомольська зірка (Житомир). 1971, 18 берез.

¹⁹ Бессмертная Коммуна, с. 35.

і була похована не там, де говорить В. Арендт, а на кладовищі Монпарнассе»²⁰.

У книзі «Дни Коммуны», виданій у 1930 р. ЦК МОПРу, В. Арендт всупереч своїй попередній версії розповідає, що Ганну Пустовойтову справді винесли з місця бою на його пальті, але загинула в той день не вона, а її родичка, Антоніна Пустовойтова, яка також працювала медичною сестрою в загоні Врублевського. Це її поховано на кладовищі Пер-Лашез поряд з Я. Домбровським. Паризька газета «Crie de Ruerle» надрукувала некролог, в якому Антоніну назвала Ганною²¹. Автор явно хоче виправдатися від справедливих нарікань, причому робить це, на наш погляд, непереконливо. Як же він, добре знаючи Ганну Пустовойтову, не зміг відрізнити її від іншої жінки? Можливо, не так уже добре й знав. Цей сумнів підтверджується і зауваженням В. Гізе про те, що у розповідях і спогадах про матір їй ніколи не доводилося чути імені Арендта, і «тому я категорично стверджую, що заява останнього про його дружні стосунки з моєю матір'ю більш, ніж сумнівні»²². Отже, Г. Пустовойтова не загинула на барикаді.

Яка ж її дальша доля? Госпіталь, в якому вона працювала, було захоплено версальцями, а весь медичний персонал заарештовано і кинуто до в'язниці. Почалося слідство. На них чекала жорстока розправа. Лише втручання Міжнародного Червоного хреста врятувало життя медикам і серед них Ганні Пустовойтовій²³.

Залишившись у Парижі, ця героїчна жінка продовжувала підтримувати зв'язки з робітничим рухом, мріяла повернутися до Росії. Але здоров'я, підірване роками важких випробувань, з кожним днем гіршало. 2 травня 1881 р. вона померла. Її поховали на кладовищі Монпарнас. На пам'ятнику викарбувано напис: «Пустовойтова і на батьківщині, і вдома, і на полі битви — всюди була сповнена відваги, енергії і відданості справі».

Щорічно, відзначаючи день Паризької Комуни, ми з вдячністю згадуємо тих, хто своїм полум'яним життям освітив дорогу майбутнім поколінням. До цих мужніх людей належала і Ганна Пустовойтова.

²⁰ Мир приклучений, 1928, № 6, с. 27.

²¹ Москва, 1971, № 3, с. 184.

²² Мир приклучений, 1928, № 6, с. 27.

²³ Москва, 1971, № 3, с. 185.

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

А. Г. ТАЛАН (Сімферополь)

ПРО РУХ ЗА КОМУНІСТИЧНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ (1976—1980 рр.)

В умовах розвинутого соціалізму посилюється вплив соціалістичного змагання і його вищого ступеня — руху за комуністичне ставлення до праці — на весь суспільний розвиток й, зокрема, на соціально-економічні процеси.

Ще на зорі Радянської влади В. І. Ленін висунув ідею організації соціалістичного змагання, в якому він вбачав найважливіший фактор підвищення не лише економічної могутності нового суспільства, вдосконалення виробничих відносин, а й розвитку творчої ініціативи мас, формування соціалістичного колективізму, виховання у трудящих комуністичного ставлення до праці, залучення їх до управління виробництвом. У промові на XVI з'їзді професійних спілок СРСР (березень 1977 р.) Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв дав характеристику нових рис і особливостей соціалістичного змагання на сучасному етапі. Зокрема, він зазначив, що «змагання сьогодні невіддільне від науково-технічної революції. Воно дедалі більше концентрується навколо проблем ефективності і якості. Воно спрямоване на досягнення найкращих кінцевих народногосподарських результатів... якнайтісніше зв'язане із зустрічними планами, в яких так яскраво виражена ініціатива і самовіддана праця мільйонів. ...Чітка політична спрямованість змагання виявляється особливо рельєфно в русі за комуністичне ставлення до праці»¹. Пройшовши під керівництвом КПРС значний шлях розвитку і перетворившись у невід'ємну складову частину радянського способу життя, масовий рух колективів і ударників комуністичної праці є нині однією із запорук виконання грандіозних планів будівництва нового суспільства.

В цьому русі яскраво виявляються найкращі риси творців матеріально-технічної бази комунізму, прагнення трудящих Союзу РСР до свідомого виконання своїх громадянських обов'язків в ім'я процвітання Батьківщини. Постійна і цілеспрямована боротьба за неухильне підвищення ефективності й якості виробництва, за втілення в життя ленінської настанови про зростання продуктивності праці як найважливішої, найголовнішої умови для перемоги нового суспільного ладу стала основним правилом «розвідників майбутнього».

Всій країні відомі імена ветеранів руху за комуністичне ставлення до праці, двічі Героїв Соціалістичної Праці сталевара заводу «Азовсталь» Г. Горбаня, начальника дільниці шахти «Трудівська» об'єднання «Донецьквугілля» І. Стрельченка, ланкової колгоспу «Червона Україна» Васильківського району Київської області, депутата Верховної Ради СРСР С. Виштак та ін. Славляться великими трудовими здобутками електрозварник Дніпропетровського заводу ім. В. І. Леніна, заслужений металург УРСР Г. Ситало, закрійниця Коростенської швейної фабрики Н. Шевчук, Герой Соціалістичної Праці бригадир Львівського хім-

¹ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1978. Т. 6, с. 314.

фармзаводу Л. Вовк, доярка Оликського племзаводу на Волині лауреат Державної премії УРСР Н. Шкарапа та багато ін.

У боротьбі за успішне здійснення народногосподарських планів трудящі Української РСР в братерському співробітництві з іншими народами СРСР збагачують зміст і форми соціалістичного змагання і його вищого ступеня — руху за комуністичне ставлення до праці. Це, зокрема, виявляється у розробці трудовими колективами комплексних планів підвищення продуктивності праці, особистих рахунків економії, впровадженні планів наукової організації праці і виробництва. За роки десятої п'ятирічки зроблено важливий крок у розвитку договірних засад у змаганні. Так, у 1979 р. трудящі всіх областей УРСР, понад 350 міст і районів, 4,5 тис. підприємств і господарств уклали договори про творче співробітництво з відповідними трудовими колективами братніх союзних республік. Дальшого розвитку набула й практика розробки та реалізації колективами трудящих зустрічних планів. Лише у 1979 р. такі плани прийняли більш як 1 тис. підприємств і об'єднань республіки. До того ж понад 2 млн. передовиків і новаторів виробництва виконували особисті комплексні плани підвищення продуктивності праці².

У русі за комуністичне ставлення до праці синтезуються найкращі риси, характерні для радянських трудівників міста й села. У його учасників найвищою мірою виявляються колективізм, товариська взаємодопомога, щира трудова дружба. Це яскраво й лаконічно відобразалося в гаслах, під якими проходило змагання в десятій п'ятирічці, зокрема, в таких, як «П'ятиріччі ефективності й якості — робітничу гарантію», «П'ятирічне завдання бригади — меншим складом», «Жодного відстаючого поруч». Ініціаторами останнього стали ростовчани, патріотичний почин яких високо оцінив товариш Л. І. Брежнев на листопадовому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС. Він підкреслив: «Нам не потрібні надумані «почини». Нам потрібні ділові ініціативи, які справді йдуть з гущі мас і які здатні запалити, надихнути мільйони людей. Один з них — працювати без відстаючих»³.

Цей почин знайшов широку підтримку у виробничих колективах Української РСР. Тільки на Ворошиловградщині в 1978 р. його підхопили 2 тис. бригад, 464 дільниці, 194 цехи, 155 підприємств, близько 26 тис. окремих працівників, які взяли індивідуальні соціалістичні зобов'язання. Внаслідок цього патріотичного руху з відстаючих було виведено 770 бригад, 33 дільниці, 61 цех, 88 підприємств і організацій, а також 7 тис. трудівників, які раніше не виконували виробничих норм⁴. В 1979 р. у республіці в русі під девізом «працювати без відстаючих» взяли участь більш як 10 тис. колективів підприємств, організацій, колгоспів і радгоспів, понад 100 тис. бригад, цехів, змін і дільниць, всього близько 3 млн. трудящих⁵.

Однією з форм цього почину є перехід передовиків виробництва у відстаючі трудові колективи. Зокрема, так зробила бригада молодих формувальників чавуноливарного цеху заводу транспортного машинобудування ім. Малишева в Харкові, яка першою в республіці була удостоєна звання комуністичної. Члени бригади творчо працювали, запроваджували у виробництво нові, прогресивні методи праці, водно-

² Сологуб В. Школа комунізму. — Радянська Україна, 1979, 15 трав.

³ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови, привітання, статті, спогади. К., 1979. Т. 7. с. 530.

⁴ Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации. К., 1979, с. 443.

⁵ Сологуб В. Школа комунізму.

час підвищуючи свій загальноосвітній, кваліфікаційний і культурно-технічний рівень. Всі вони стали досвідченими організаторами виробництва. Це дало їм змогу очолити роботу нових бригад і добитися, щоб і вони стали комуністичними. Внаслідок цього колектив цеху успішно виконує народногосподарські плани, нарощує темпи виготовлення продукції, знижує її собівартість, заощаджує десятки тисяч карбованців державних коштів⁶.

Аналогічний вчинок здійснив і знатний кукурудзовод, ланковий радгоспу «За нове життя» Іршавського району на Закарпатті двічі Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради СРСР Ю. Ю. Пітра. Він залишив дбайливо доглянуту ділянку, з кожного гектара якої його ланка збирала по 100—125 ц зерна кукурудзи. Завдяки наполегливій сумлінній праці члени трудового колективу під керівництвом Ю. Ю. Пітри на новій ділянці перевершили попередній рекорд по збиранню врожаю⁷.

В ході розгортання руху за комуністичне ставлення до праці в Херсонській області народилося змагання, яке назвали попарним і виразили формулою «2Х2». Воно полягає в тому, що колективи двох передових господарств змагаються не лише між собою, а й укладають договір на соцзмагання з колективами двох відстаючих господарств. Головною метою при цьому є досягнення високих показників у виконанні народногосподарських планів і соціалістичних зобов'язань усіма учасниками. В 1978 р., наприклад, у результаті змагання, що супроводжувалося обміном кращим досвідом і всебічною взаємодопомогою, високих показників у господарюванні досягли не лише передові господарства — радгосп «Інгuleць» і колгосп ім. Кірова, а й їх підшефні — радгоспи «Червоний прапор» і «Прогрес». Так, трудівники полів з «Прогресу» завдяки допомозі шефів з радгоспу «Інгuleць» зібрали в середньому по 47,2 ц зернових з гектара. Значними стали й здобутки тваринників, які змогли досягти високих показників по виробництву молока і піднялися з останнього на третє місце в районі. У радгоспі «Червоний прапор» завдяки тісному співробітництву і допомозі колгоспу ім. С. М. Кірова в 1978 р. на зрошуваних землях було зібрано по 53,3 ц зернових, по 200 ц овочів і по 600 ц помідорів з кожного гектара⁸. Така форма змагання виправдала себе. Вона справила помітний вплив на піднесення трудової активності у багатьох радгоспах і колгоспах не лише Херсонської, а й інших областей України.

З кожним роком зростає кількість учасників руху за комуністичне ставлення до праці. За даними Української Республіканської Ради професійних спілок, на 1 липня 1980 р. серед 21 398 тис. чол., які брали участь у соціалістичному змаганні в республіці, понад 6189 тис. чол. — ударники комуністичної праці. А високе звання колективів комуністичної праці вибороли близько 213 тис. бригад⁹. Партія добивається того, щоб профспілкові, комсомольські та інші громадські організації, присвоюючи колективам і окремим трудящим високі звання бригад і ударників комуністичної праці, завжди керувалися ленінською вказівкою, що *«таку почесну назву треба завоювати довгою і впертою працею, завоювати доведеним практичним успіхом у будівництві справді комуністичному»*¹⁰.

⁶ Вечірній Харків, 1977, 15 квіт.

⁷ Правда, 1978, 7 нояб.

⁸ Агітатор, 1978, № 4, с. 35.

⁹ Поточний архів УРПС: Зведений статист. звіт за 1-е півріччя 1980 р.

¹⁰ Ле ні н В. І. Великий почин.— Повне збір. творів, т. 39, с. 25.

Високих показників досягнуто трудящими Союзу РСР у соціалістичному змаганні до 110-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Ділом відповідаючи на заклик Комуністичної партії про перетворення завершального року десятої п'ятирічки в рік ударної праці, робітничий клас, трудяще селянство та інтелігенція Української РСР, підтримавши ініціативу москвичів і ленінградців, широко включилися у соціалістичне змагання за виконання п'ятирічних завдань до 22 квітня 1980 р. Свого слова дотримали понад півмільйона передовиків і новаторів, більше ніж 30 тис. трудових колективів республіки. До ленінського ювілею було реалізовано понад план промислової продукції на суму більш як 4 млрд. крб¹¹.

Характерною рисою руху за комуністичне ставлення до праці є активна участь його учасників у технічній творчості. Так, у 1979 р. в УРСР налічувалося 2 млн. винахідників і раціоналізаторів. Економічний ефект від впровадження у виробництво запропонованих ними пропозицій становив у 1978 р. 1,9 млрд. крб.¹² За підсумками 1979 р. Українську РСР визнано переможцем Всесоюзного соціалістичного змагання республік, країв та областей за досягнення найкращих результатів у раціоналізаторській і винахідницькій роботі¹³. Все це переконливо свідчить про те, що широкий розмах всенародного соціалістичного змагання і його вищого ступеня — руху за комуністичне ставлення до праці — має великий вплив на розвиток матеріально-технічної бази комунізму, піднесення творчої активності трудящих.

Учасники руху за комуністичне ставлення до праці відіграють важливу роль в становленні нових форм організації виробничого процесу, серед яких прогресивною на сучасному етапі є організація праці за бригадним підрядом. У Києві, наприклад, ініціаторами її впровадження виступили бригадири верстатників заводів: «Арсенал» ім. В. І. Леніна — Герой Соціалістичної Праці, заступник Голови Президії Верховної Ради УРСР В. П. Щербина, «Більшовик» — М. І. Сукретний, верстатів-автоматів ім. Горького — П. П. Матвійчук. У 1979 р. в машинобудівній промисловості столиці УРСР за єдиним бригадним підрядом працювало 6300 бригад, або близько 30% робітників-верстатників¹⁴. Новий метод роботи забезпечує дальше підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції, зміцнення трудової дисципліни, піднесення творчої й суспільно-політичної активності членів колективів, створення нормального морально-психологічного клімату в них. Дедалі зростає в учасників руху за комуністичне ставлення до праці потреба у підвищенні загальноосвітнього і культурно-технічного рівня. Цьому сприяє їх навчання в загальноосвітніх школах, технікумах, вузах, на різноманітних курсах, у народних університетах, інститутах передового досвіду, участь в роботі бюро економічного аналізу, рад наукової організації праці та ін.

Важливу роль у піднесенні політичної й трудової активності трудящих, в розширенні рядів учасників соцзмагання відіграють школи комуністичної праці. Наприклад, у Кримській області в 1978 р. працювало 5450 таких шкіл. В них навчалися понад 150 тис. чол., або кожний шостий зайнятий у сфері матеріального виробництва. 89 тис. слухачів були ударниками комуністичної праці або виборювали це звання. Понад 22 тис. працювали за власними планами підвищення продуктивності

¹¹ Радянська Україна, 1980, 23 квіт.

¹² Інформаційний бюлетень Української Республіканської Ради професійних спілок (далі — ІБ УРРПС), 1979, № 2, с. 29.

¹³ Радянська Україна, 1980, 29 берез.

¹⁴ ІБ УРРПС, 1979, № 3, с. 29.

праці й мали особисті рахунки економії. З 494 чол., які навчалися в 1978 р. у школах комуністичної праці керченського заводу склово-робів ім. 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, не було жодного відстаючого, 66 чол. достроково завершили плани трьох років десятої п'ятирічки, 278 — ударники комуністичної праці, 85 — нагороджено знаком «Переможець соціалістичного змагання»¹⁵.

За останні роки широкого розмаху набрав рух наставництва — невід'ємна частина радянського способу життя. Він забезпечує передачу молодій зміні трудящих міста і села професійного й життєвого досвіду старших поколінь кадрових робітників, колгоспників, інтелігенції¹⁶. Так, тільки в Черкаській області на початку 1980 р. наставниками працювало 8 тис. висококваліфікованих, досвідчених робітників, інженерно-технічних працівників та інших спеціалістів народного господарства¹⁷. Наставники особистим прикладом формують у молоді почуття робітничої й хліборобської гордості, виховують у них державне ставлення до справи, високі моральні якості.

Широко відомі в нашій країні імена чудових наставників, учасників руху за комуністичне ставлення до праці, Героїв Соціалістичної Праці — лєнінградського робітника С. Вітченка, прядильниці з Підмосков'я О. Вохм'явіної, алтайського колгоспника П. Печонкіна, ветерана Магнітки А. Шаталіна, бригадира тракторної бригади колгоспу ім. ХХ з'їзду КПРС Новоукраїнського району Кіровоградської області двічі Героя Соціалістичної Праці О. В. Гіталова. Сім вихованців останнього стали Героями Соціалістичної Праці і тепер самі передають свій досвід молоді. 15 тис. сільських механізаторів підготувала Кіровоградська обласна школа передового досвіду, яка працює на базі бригади О. В. Гіталова. Роботою по вихованню механізаторської зміни керує рада наставників, очолювана знатним бригадиром. З досвідом роботи цієї бригади познайомились 20 тис. механізаторів нашої країни¹⁸.

В розвитку руху за комуністичне ставлення до праці важливу роль відіграють трудові династії. На Всесоюзній науково-практичній конференції (Київ, 1977 р.), присвяченій соціалістичному способу життя, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький підкреслив, що трудові династії виступають носіями революційних, бойових і трудових традицій радянського народу. На київському заводі «Арсенал» і за його межами, відзначав В. В. Щербицький, добре відома уславлена робітнича династія Мар'янченків. Її загальний трудовий стаж налічує 600 років. У республіці знають і глибоко поважають робітничі династії Гриньових з Харківського тракторного заводу, Кустових з «Азовсталі», Луканових з шахти «Голубовська» на Ворошиловградщині та ін.¹⁹

Для дальшого розвитку руху за комуністичне ставлення до праці велике значення має використання моральних стимулів. Так, на честь правофлангових соціалістичного змагання піднімають Червоні прапори і зірки, їм присвячують «блискавиці», «бойові листки». Близько 6 млн. робітників, колгоспників, службовців щороку нагороджувались знаками «Переможець соціалістичного змагання» і «Ударник десятої п'ятирічки»²⁰. В 1978 р. за видатні досягнення у праці 180 передовиків

¹⁵ Крымская правда, 1978, 6 авг.

¹⁶ Див., наприклад: Правда, 1981, 9 січ.

¹⁷ Черкаська правда, 1980, 22 січ.

¹⁸ Правда України, 1978, 25 марта.

¹⁹ Щербицький В. В. XXV съезд КПСС о совершенствовании социалистического образа жизни и формировании нового человека. М., 1977, с. 187.

²⁰ Правда, 1978, 30 нояб.

виробництва, зачинателів патріотичних рухів стали лауреатами Державної премії СРСР²¹. Колективам — переможцям Всесоюзного соціалістичного змагання — вручаються Червоні прапори ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ. Вони заносяться на Всесоюзну дошку пошани ВДНГ. На Виставці досягнень народного господарства УРСР на початку десятої п'ятирічки відкрито республіканську Алею трудової слави, де представлені портрети ініціаторів і переможців змагання. Заведено також республіканську Книгу трудової доблесті.

Втілюючи в життя широкий комплекс заходів, розроблених у постановках ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» (квітень 1979 р.), «Про дальше удосконалення господарського механізму і завдання партійних і державних органів» (липень 1979 р.), постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи» (липень 1979 р.), трудящі нашої країни максимально повно розкривають свої творчі сили, вдосконалюють і зміцнюють радянський спосіб життя.

Проблеми комуністичного виховання трудящих, вдосконалення соціалістичного способу життя постійно займають важливе місце в роботі партійних організацій України. Велику увагу цим питанням приділив жовтневий (1980 р.) Пленум ЦК Компартії України, на якому були обговорені нові завдання партійних організацій республіки, що впливають з рішень жовтневого (1980 р.) Пленуму ЦК КПРС і промови на ньому Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва. Виступаючи на Пленумі, товариш В. В. Щербицький підкреслив: «Виховувати у людей сумлінне ставлення до праці, до своїх обов'язків, до норм і принципів соціалістичного способу життя, почуття високої громадянської відповідальності — це дуже важливий обов'язок усіх — і партійних організацій, і радянських органів, господарських керівників, профспілкових, комсомольських, інших громадських організацій. Особливу увагу слід і далі приділяти формуванню цих якостей у нашої молоді»²².

Гідно зустрівши ударною працею XXVI з'їзд КПРС і XXVI з'їзд Компартії України, трудящі республіки в дружній сім'ї братніх народів упевнено крокують у комуністичне майбутнє, перетворюють кожний трудовий день нового десятиріччя на день ударної роботи.

Новим важливим етапом у створенні матеріально-технічної бази комунізму, розвитку суспільних відносин, формуванні нової людини матиме втілення в життя планів одинадцятої п'ятиріки. В «Основних напрямках економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року», зокрема, підкреслюється необхідність розвивати ініціативу, творчу активність трудящих в управлінні господарством, підвищити роль трудових колективів... у вихованні комуністичного ставлення до праці²³.

Побудоване в нашій країні перше в світі суспільство зрілого соціалізму має нині величезні творчі сили, невичерпний духовний потенціал. Це яскраво втілюється, зокрема, у всенародному русі за комуністичне ставлення до праці, який став невід'ємною складовою частиною радянського, соціалістичного способу життя.

В Звітній доповіді ЦК XXVI з'їздові КПРС Л. І. Брежнєв підкреслив: «Соціалізм народжує нове ставлення до праці. Одним з яскравих його

²¹ Правда, 1978, 7 нояб.

²² Радянська Україна, 1980, 30 жовт.

²³ Радянська Україна, 1980, 2 груд.

проявів було і лишається соціалістичне змагання ...Соціалістичне змагання — творчість мас. За самою суттю своєю воно ґрунтується на високій свідомості та ініціативі людей. Саме ця ініціатива допомагає виявляти і приводити в дію резерви виробництва, підвищувати ефективність і якість роботи»²⁴. Саме в творчій праці трудящих нашої країни виявляються такі притаманні їм риси, як свідоме ставлення до суспільних обов'язків, колективізм, взаємодопомога, активна участь в управлінні справами виробництва і держави. В СРСР створюються нові, дедалі сприятливіші можливості для всебічного розвитку особи, формування високих моральних якостей радянських людей.

²⁴ Радянська Україна, 1980, 24 лют.

Консультації з проблеми методологічного семінару «Зростання керівної ролі Комуністичної партії— закономірність будівництва соціалізму і комунізму»

КПРС І РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН ЗРІЛОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Переконливим свідченням досягнутої під керівництвом Комуністичної партії економічної, соціально-політичної і духовно-психологічної зрілості радянського суспільства виступає його інтернаціональна єдність, що уособлює незламну дружбу народів СРСР, їх згуртованість в боротьбі за ідеали комунізму.

Розвинутий соціалізм, в умовах якого завершується перебудова всього суспільного організму на внутрішньо притаманних йому колективістських засадах, породжує небачені раніше форми взаємодопомоги і співробітництва соціалістичних націй, активізує життєдіяльність усієї радянської співдружності народів. Започатковано новий, вищий рубіж всебічного розвитку і вдосконалення соціалістичних національних відносин і — водночас — новий підхід КПРС до розв'язання актуальних проблем міжнаціонального спілкування, до всієї справи інтернаціонального згуртування трудящих.

При висвітленні даної теми можна скористатися таким планом:

1. Особливості національних відносин на сучасному етапі.
2. Спільність радянський народ як підсумок революційно-перетворюючої діяльності КПРС.
3. Інтернаціональне виховання — загальнопартійна справа.

Розгляд *першого* питання доцільно розпочати з розкриття суспільно-політичного значення повного і остаточного розв'язання національного питання в СРСР — досягнення, яке партія ставить в один ряд з найвизначнішими здобутками соціалізму. Завершення цього соціального перетворення, взятого в нерозривному зв'язку з іншими, означає, що в Радянському Союзі ліквідовано колишній поділ на передові і відсталі нації і райони; нині всі народи і республіки перебувають приблизно на однаковому високому рівні соціально-економічного і культурного розвитку. Воно показує, що пройшла історичну перевірку і цілком виправдала себе федеративна структура створеної майже 60 років тому Радянської багатонаціональної держави; вона виявилася вдалою формою спільної боротьби вільних народів за програмні цілі партії і комуністичні ідеали, ефективним інструментом вирішення корінних завдань комуністичного будівництва в багатонаціональній країні. Здійснене соціальне перетворення означає також, що закономірністю розвитку націй є тепер їх всебічний розквіт і неухильне зближення на базі найтіснішої соціально-економічної та духовно-психологічної єдності, причому зближення дедалі більше набуває провідного значення, пронизує всі сфери діяльності, соціалістичний спосіб життя. В СРСР, поряд із соціалістичними націями і народностями, склався і розвивається вищий від національного «поверх» людської інтеграції — історична спільність «радянський народ», що уособлює соціально-класову та інтернаціональну єдність суспільства і є підсумком усієї революційно-перетворюючої діяльності КПРС. Її утворення підтверджує, що вирішального значення у радянських людей поступово набувають спільні, незалежні від соціальних і національних відмінностей, риси поведінки, характеру та світогляду.

У здійсненні ленінської національної політики на всіх її рубежах визначна роль належала російському робітничому класові, російському народові, які, виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, показали себе справжніми натхненниками свободи і рівноправності всіх національностей країни. Російські робітники подали величезну допомогу трудящим національних районів у встановленні і зміцненні робітничо-селянської влади, зробили гігантський внесок в соціальне і культурне відродження націй, стали цементуючою силою їх державного об'єднання на основі добровільності і рівноправності. Втілилось у життя прозорливе ленінське передбачення про велику соціалістичну роль великоруського пролетаріату, як головного рушія комуністичної революції.

На етапі зрілого соціалізму національна політика КПРС полягає в тому, щоб забезпечити інтернаціоналістську спрямованість національних відносин в умовах інтернаціоналізації матеріального і духовного виробництва, піднести на вищий рівень дружбу народів СРСР. При цьому партія виходить з того, що досягнута в СРСР соціально-політична єдність суспільства не означає зникнення національних відмінностей, як і відсутність будь-яких національних проблем. Національні відносини продовжують являти собою реальність, яку партія повинна уважно враховувати в своїй практичній діяльності.

В умовах високої економічної і соціально-політичної зрілості суспільства розширюються можливості для впливу соціалістичних відносин на національну сферу в усьому її обсязі, для дедалі тіснішого згуртування націй і народностей в комуністичному будівництві. В Програмі КПРС записано, що національні відносини в СРСР характеризуються нині «...дальшим зближенням націй і досягненням їх повної єдності»¹.

Особливістю сучасного етапу національних відносин є насамперед те, що він розгортається в обстановці могутнього піднесення продуктивних сил суспільства та науково-технічної революції. Такі фактори, як створення багатогалузевої індустрії і великого механізованого сільського господарства, взаємозалежність усіх ланок економіки, зростання міжгалузевих зв'язків, прогрес науки і техніки — істотно впливають на характер національного спілкування. Це виявляється в поглибленні інтернаціоналізації виробництва, формуванні сучасних економічних комплексів в союзних республіках і більш раціональному розміщенні продуктивних сил, появі нових методів поєднання центрального і територіального планування, в удосконаленні форм економічної взаємодопомоги республік, дальшому вирівнюванні їх розвитку, піднесенні добробуту трудящих усіх націй, посиленні соціальної односторонності суспільства.

Помітно позначаються на національних відносинах зміни в характері політичної системи радянського суспільства, зокрема, перетворення держави диктатури пролетаріату в загальнонародну організацію. Всебічний розвиток демократії, підвищення суспільного значення трудових колективів сприяють політичній консолідації соціалістичних націй, посиленню соціальної активності мас, повнішому вияву інтернаціональної природи радянського державного і суспільного ладу, утвердженню єдності принципів державного життя всіх народів країни.

Досить відчутним є також вплив на національну сферу високого рівня культури і комуністичної свідомості мас, якого досягнуто завдяки соціалістичному способу нашого життя, наполегливій культурно-ви-

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977, с. 100.

ловній діяльності партії і Радянської держави. Успіхи у формуванні нової людини є міцною базою для виховання працівника нового типу, що поєднує працю фізичну і розумову, має високі освітні, духовні і моральні якості, для поглиблення інтернаціоналістської свідомості трудящих, активного усунення залишків національної вузькості та національного егоїзму, плідного засвоєння загальнорадянських норм побуту і традицій.

Національні відносини в СРСР розвиваються в умовах міцніючої єдності країн світової соціалістичної системи. Успішна реалізація планів економічної інтеграції країн — членів РЕВ, їх різноманітне співробітництво справляють благотворний вплив на розвиток і спілкування радянських націй і народностей, посилюють інтернаціональну спрямованість цього процесу, створюють можливості для повнішого використання інтернаціонального досвіду в комуністичному будівництві.

Нині в сфері національних відносин, як і в усіх галузях творчої діяльності радянського народу, зросла керівна, спрямовуюча та організуюча роль КПРС, посилилась увага партійних та ідеологічних кадрів до проблем сучасного національного розвитку. «Треба тримати в полі зору всі процеси і тенденції в цій галузі, — говорив товариш Л. І. Брежнев, — вивчати їх, робити потрібні практичні висновки, удосконалювати конкретні економічні і політичні форми братерського співробітництва радянських народів»².

Питання національних взаємовідносин, що постають в ході комуністичного будівництва, партія розв'язує з послідовно інтернаціоналістських позицій. За останній період Комуністичною партією, її Центральним Комітетом багато зроблено для творчого розвитку марксистсько-ленінської теорії національних відносин, збагачення її новими висновками і положеннями, що випливають з практики реального соціалізму. В рішеннях XXIV і XXV з'їздів КПРС, в постановках ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» та «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи», в доповіді Л. І. Брежнева «Звіт Центрального Комітету КПРС XXVI з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики» та в інших документах з'їзду визначені головні тенденції національного розвитку в розвинутому соціалістичному суспільстві, обґрунтовано необхідність і надалі проводити ленінський курс на зміцнення нашої багатонаціональної держави, на гармонійне поєднання загальносоюзних та республіканських інтересів, висунуті нові завдання в справі зміцнення непорушної єдності, дружби і братерства народів СРСР, виховання трудящих в дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму. До числа теоретичних надбань партії, що мають величезне політичне значення, належить висновок про нову історичну спільність — радянський народ та перспективи її розвитку*.

Свою теоретичну діяльність в галузі національних відносин Комуністична партія тісно пов'язує з соціалістичною практикою, з всебічним і ефективним управлінням процесами національного розвитку. Одним з провідних напрямів своєї діяльності у 80-х роках партія проголосила: «Сприяти всебічному розвитку та зближенню націй і народностей СРСР, посиленню соціальної однорідності суспільства, зміцнен-

² Брежнев Л. І. Промова на урочистому засіданні в Харкові. 14 квітня 1970 року. — Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1971. Т. 2, с. 512.

* Докладніше див.: Развитие советского народа — новой исторической общности. М., 1980; Горюховский Ф., Кобко Г. — Народ — интернационалист. К., 1979.

ню ідейно-політичної єдності радянського народу як нової історичної спільності людей»³. Забезпечувати нарощування матеріального і духовного потенціалу кожної республіки і разом з тим його максимальне використання в загальнодержавних інтересах — такою є суть партійного курсу в цій сфері суспільного життя.

У другому питанні теми слід проаналізувати багатогранну діяльність КПРС по науковому управлінню національними відносинами, розкрити її послідовний інтерпаціоналістський курс. Національна політика партії має славу ленінську традицію, що спирається на міцний фундамент пролетарського інтернаціоналізму, враховує здорові національні запити всіх народів, великих і малих, вміло поєднує інтернаціональні і прогресивні національні засади, здійснюється у нерозривному зв'язку з корінними завданнями комуністичного будівництва.

Забезпеченню дальшого зближення націй і досягненню їх повної єдності служить, насамперед, економічна стратегія партії, що проіннята духом інтернаціоналізму, має найвищою метою неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі зростання суспільного виробництва. Цій меті підпорядковане функціонування загальносоюзної економіки, яка являє собою складну систему міжгалузевих і територіально-виробничих зв'язків і гармонійно поєднує інтернаціональні і національні моменти в економічному житті країни.

В інтересах зміцнення дружби народів, їх згуртованості в комуністичному будівництві партія ефективно використовує такі економічні важелі, як єдине планування і загальносоюзний бюджет, плановий перерозподіл національного доходу, тобто самий механізм вирівнювання рівнів економічного розвитку республік та їх загального господарського піднесення. За бюджетом на 1981 рік відрахування від надходжень по податку з обороту становили для РРФСР — 45,6%, УРСР — 64,9, а для Казахстану — 100, Киргизії — 95,4, Узбекистану — 91,6%⁴. Відсталі в минулому райони зберігають випереджаючі темпи економічного розвитку. За накресленнями КПРС, в 11-й п'ятирічці виробництво промислової продукції зростатиме в ряді республік (Закавказзя, Узбекистан та Молдавія) у межах 28—33% при 26—28% в цілому по Союзу⁵.

Під впливом інтернаціоналізації в житті народів СРСР посилюються різноманітні соціально-економічні інтеграційні процеси, зростає рухливість населення (щорічно вона досягає 14—15 млн. чол.), інтенсивнішим стає обмін робітничими та інженерними кадрами та взаємодопомога республік, особливо при зведенні великих союзних об'єктів. Так, у спорудженні КАМАЗу брали участь представники 60 національностей з 75 республік, країв і областей, близько 1,5 тис. підприємств верстатобудівної, металургійної та інших галузей промисловості, 307 міст країни виконували замовлення гігантської будови⁶. Спільними зусиллями братніх республік, трудящих багатьох національностей реалізується програма перетворення Нечернозем'я в Росії, зводиться Дністровський комплексний гідровузол на Україні. Представники понад 80 національностей складають колектив будівників БАМу⁷.

³ Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року.— Рад. Україна, 1981, 5 бер.

⁴ Правда, 1980, 24 жовт.

⁵ Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року.— Рад. Україна, 1981, 5 бер.

⁶ Научный коммунизм, 1980, № 4, с. 129.

⁷ Научный коммунизм, 1980, № 3, с. 76.

Першорядного значення партія надає розширенню міжреспубліканського економічного і науково-технічного співробітництва, вдосконаленню його форм, використанню в інтересах соціалістичної інтернаціоналізації суспільного життя та інтернаціонального виховання мас. За підрахунками вчених, кожне подвоєння обсягів виробництва викликає восьмиразове зростання виробничих зв'язків. За 60-і — першу половину 70-х років міжреспубліканські перевезення подвоїлися. Загальний обсяг промислової продукції, що ввозиться з братніх республік, наприклад, на Україну, забезпечує майже 25% потреб розміщеної на її території індустрії⁸. В інших республіках значення ввезеної продукції ще вагомніше*. В документах XXVI з'їзду партії поставлено завдання і надалі «здійснювати динамічний і збалансований розвиток економіки СРСР як єдиного народногосподарського комплексу, пропорціональне зростання всіх його галузей і господарств союзних республік»⁹.

Неослабну увагу партія приділяє піднесенню науково-технічного потенціалу країни на основі вирівнювання рівнів наукового розвитку республік і соціалістичних націй. За республіками закріплюються такі наукові напрями, які відповідають їх економічній спеціалізації. Великого розмаху набуло міжреспубліканське наукове співробітництво і кооперування наукових досліджень. В десятій п'ятирічці існуючі заклади АН УРСР брали участь у виконанні 94 загальносоюзних координаційних програм. У складі республіканських академічних установ тепер налічується 37 проблемних галузевих лабораторій 20 союзних і республіканських міністерств. Співробітництво АН УРСР з науковими установами Академії наук СРСР, академіями союзних республік та галузевими науково-дослідними інститутами дало можливість створити понад 300 принципів нових технологій, що використовуються в металургійній, хімічній, суднобудівній, авіаційній та інших галузях народного господарства¹⁰. Так наука стає безпосередньою продуктивною силою суспільства зрілого соціалізму і водночас — дійовим фактором зміцнення його інтернаціональної єдності.

Завдяки послідовному здійсненню ленінської національної політики і повсякденному піклуванню партії про підвищення народного добробуту, поглиблюється прогресивна тенденція до поступового стирання відмінностей між республіками і соціалістичними націями щодо рівнів споживання матеріальних і духовних благ. Забезпечення добробуту трудящих усіх національностей В. І. Ленін ставив в один ряд з такими епохальними перетвореннями як ліквідація експлуатації людини людиною, вважаючи це одним з найефективніших засобів руйнування національної відособленості¹¹. Економічна стратегія партії передбачає глибокий поворот економіки країни до вирішення різноманітних завдань піднесення рівня життя народу. В десятій п'ятирічці на ці заходи було витрачено на 329 млрд. крб. більше, ніж у попередньому п'ятиріччі. На наступну п'ятирічку передбачається зростання реальних доходів на душу населення на 16—18%, а виплат і пільг з громадських

⁸ Коммунист, 1979, № 1, с. 34.

* Докладніше див.: Великая сила интернационального единства. (Деятельность КПСС по дальнейшему укреплению интернационального единства и развитию сотрудничества народов СССР). К., 1979, с. 34—38.

⁹ Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року.— Рад. Україна, 1981, 5 бер.

¹⁰ Вопросы философии, 1980, № 10, с. 17, 29.

¹¹ Див.: Ленін В. І. Підсумки дискусії про самовизначення. — Повне збір. творів, т. 30, с. 20.

фондів споживання — на 20%¹². Глибокий інтернаціоналістський зміст вкладений в рядки накреслень XXVI з'їзду партії: «На основі зростання економіки і ефективності суспільного виробництва передбачити дальше підвищення народного добробуту в усіх союзних республіках»¹³.

Тепер, коли зусиллями Комуністичної партії і Радянської держави проблема вирівнювання рівнів економічного розвитку республік і соціалістичних націй в основному розв'язана, КПРС орієнтує радянський народ на дальше піднесення народного господарства країни в цілому і кожної республіки зокрема, на досягнення максимальної ефективності суспільного виробництва та його інтенсифікацію. Партія вимагає і падалі здійснювати комплексний розвиток господарства союзних республік і економічних районів, поліпшувати їх спеціалізацію в системі суспільного поділу праці, враховуючи при цьому їх національні, історичні, демографічні та інші специфічні особливості. «Соціалізм, — говорив товариш Л. І. Брежнев, — давно довів: чим інтенсивніше зростання кожної з національних республік, тим виразніше проявляється процес інтернаціоналізації»¹⁴. Підтвердження цієї закономірності — бурхливий розквіт усіх союзних республік, як наслідок їх міцніючого спілкування і взаємодопомоги.

В єдиному народногосподарському комплексі динамічно розвивається і економіка Радянської України. Тут менш, ніж за чотири дні, виробляється стільки промислової продукції, скільки її випускалось за весь 1913 р. За роки десятиї п'ятирічки національний дохід зріс порівняно з попередньою на 70 млрд. карбованців. За цей час у народне господарство вкладено понад 93,9 млрд. крб. або на 19,6% більше, ніж за дев'яту п'ятирічку. За минуле п'ятиріччя введено в дію 1900 найважливіших виробничих потужностей і об'єктів. Реальні доходи на душу населення збільшились на 19%¹⁵. На 11-у п'ятирічку директивами партії передбачена дальша реконструкція і модернізація таких провідних галузей республіканської спеціалізації, як вугільна і хімічна промисловість, а також випереджаючий розвиток машинобудування, електроенергетики, верстатобудування і приладобудування, виробництва машин для тваринництва¹⁶. Трудящі України свій найвищий патріотичний та інтернаціональний обов'язок бачать в тому, щоб самовідданою працею забезпечити виконання накреслень партії, примножувати могутність соціалістичної Батьківщини.

Інтересам зближення всіх націй і народностей країни, зміцнення їх згуртованості в комуністичному будівництві служить соціальна політика КПРС. Істотно позначаються на національних відносинах зростання «схожості» між класами і соціальними групами, поглиблення соціальної однорідності суспільства і однотипності соціальної структури усіх національностей, що є визначним завоюванням ленінської національної політики. Це означає, що нині в усіх республіках існує принципово однакова класова будова, яка спирається на союз робітничого класу, як провідної сили, колгоспного селянства та інтелігенції; відбуваються однотипні соціальні процеси, що включають поступове

¹² Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року.— Рад. Україна, 1981, 5 бер.

¹³ Там же.

¹⁴ Брежнев Л. І. Цілина.— Ленінським курсом: Промови, привітання, статті, спогади. К., 1979. Т. 7, с. 171.

¹⁵ Рад. Україна, 1980, 30 і 31 жовт.

¹⁶ Див.: Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року.— Рад. Україна, 1981, 5 бер.

стирання істотних соціальних відмінностей, посилення «мозаїчності» національного складу населення і формування багатонаціональних колективів від первинних трудових до республіканських.

Один з найзначніших підсумків соціальної та національної політики КПРС — зростання суспільно-політичного значення і чисельності робітничого класу, особливо в раніше відсталих національних районах, а також інтернаціоналізація його рядів. Тепер у переважній більшості союзних і автономних республік частка робітничого класу, як соціальної основи радянського народу, становить або перевищує половину працюючого населення. Якщо у період з 1924 по 1978 рр. чисельність робітників по країні зросла в 13,7 раза, то в Казахстані — в 35,1, Узбекистані — 33,4, Таджикистані — 42,6, Киргизії — в 43,6 раза¹⁷. У післявоєнний період робітничий клас України, наприклад, майже потроївся, а його питома вага в складі населення республіки більш як подвоїлась¹⁸. Це — висококваліфікований, політично зрілий бойовий загін радянського робітничого класу — провідної сили соціалістичного суспільства.

Робітничому класові належить авангардна роль у дальшому згуртуванні соціалістичних націй, правильному поєднанні інтернаціональних і національних засад, в утвердженні інтернаціоналізму соціалістичного способу життя*.

Здійснюючи курс національної політики, КПРС падає великого значення дальшому вдосконаленню радянської політичної системи, ядром якої вона виступає, а також умілому застосуванню демократичного централізму на всіх напрямках господарського і державного життя. Гармонійний розвиток централізму і демократизму ставить перешкоду відомчим тенденціям, забезпечуючи при цьому розгортання ініціативи і посилення відповідальності на місцях, в трудових колективах.

Інтенсивне зближення націй в умовах НТР, як і взагалі корінні інтереси комуністичного будівництва, вимагають посилення союзних засад у державному житті, концентрації всіх зусиль і ресурсів радянського народу. Широкими правами наділені також республіканські органи, зокрема в галузі планування і фінансування народного господарства. Бюджети союзних республік становлять майже половину всіх видатків Державного бюджету СРСР. З республіканських бюджетів фінансуються понад 2/5 всіх витрат держави на народне господарство, близько 2/3 — на освіту, 9/10 — на охорону здоров'я. Свідченням дальшого зближення союзної і національної державності є розширення союзно-республіканської форми управління, що охоплює тепер понад 40 галузей і напрямів державної діяльності¹⁹. Широкі повноваження надані місцевим Радам народних депутатів. Компетенції центру і місць у справді інтернаціоналістському дусі визначені і узгоджені в новій Конституції СРСР**.

Радянський досвід підтверджує, що інтернаціоналізація національної державності не веде до швидкого «згортання» або «ввітрювання» національних форм. Ці форми ще довгий час залишатимуться ефективним інструментом економічного і соціального прогресу соціалістичних

¹⁷ Коммунист, 1980, № 1, с. 62.

¹⁸ Матеріали безневого (1978 року) пленуму Центрального Комітету Компартії України. К., 1978, с. 8—9.

* Докладніше див.: Соціальна структура розвинутого соціалістичного суспільства. К., 1978.

¹⁹ Вопросы истории КПСС, 1980, № 5, с. 36.

** Докладніше див.: Тадевосян Э. В. Воплощение и развитие ленинских принципов национально-государственного строительства в Конституции зрелого социализма.— Вопросы истории КПСС, 1980, № 5.

націй і народностей. Головне тут — в послідовному розширенні інтернаціонально-спільних рис у діяльності національних інституцій і установ, у дальшому і більшому наповненні національних державних форм інтернаціоналістським змістом. Цей процес набуває особливого значення в умовах існування республіканських багатонаціональних колективів трудящих, що поєднують у собі національні особливості з загальнорадянськими рисами. Тепер у республіках проживає від 10 до 67% інонаціонального населення, в тому числі 26,4% — на Україні. Багатонаціональний колектив республіки (народ республіки) — органічна складова радянського народу, як нової спільності.

Л. І. Брежнев говорив на XXVI з'їзді партії: «Склад населення радянських республік багатонаціональний. І природно, що всі нації мають право на належне представництво в їх партійних і державних органах. Зрозуміло при строгому врахуванні ділових і ідейно-моральних якостей кожної людини»²⁰.

Враховуючи зростання в республіках чисельності громадян некорінних національностей, партія вимагає від усіх своїх організацій у центрі і на місцях глибше вникати у їх специфічні запити щодо мови, культури і побуту, своєчасно пропонувати шляхи задоволення цих запитів. Цим ще раз підтверджується послідовний інтернаціоналізм радянського суспільства, рівноправність трудящих, до якої б нації або народності вони не належали.

Комуністична партія приділяє постійну увагу національно-культурному будівництву, спрямовує його розвиток на завершальному етапі культурної революції. В «Основних напрямках економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року» записано, що головним завданням в цій галузі партія вважає «сприяти розвиткові соціалістичної культури і мистецтва, підвищити їх роль у формуванні марксистсько-ленінського світогляду, повнішому задоволенні різноманітних духовних потреб радянських людей»²¹.

Успішно реалізується розроблена партією соціальна програма. Як наслідок вирівнювання культурного розвитку, тепер усі радянські нації і народності дістають високий і приблизно однаковий рівень освіти. Плодотворно розвиваються культури народів СРСР, соціалістичні змістом і багатогранні своїми національними формами*. Так, радянські літератори пишуть свої твори 77 мовами народів СРСР. Склалась єдина загальнорадянська культура, яка увібрала в собі найкращі доробки національних культур, включає спільні риси життєвого досвіду соціалістичних націй, у цілому ідентичні методи їх культурного життя і художньої творчості. У процесі міжетнічної інтеграції, тобто багатосторонньої взаємодії націй і народностей, зближуються їхні культурні традиції, закріплюються спільні риси способу їх життя. Поглибленню інтернаціонального змісту радянської культури сприяють широкі творчі контакти братніх культур.

Суть цього процесу — не в забутті національної специфіки, або у відмові від прогресивної національної спадщини, а насамперед у глибокому закріпленні спільних, інтернаціональних традицій і норм співжиття, а також в усуненні всього того, що гальмує міжнаціональне спілкування. Тут слід особливо підкреслити, що в зрілому соціалістичному суспільстві неприйнятні не тільки реакційні елементи духовного

²⁰ Рад. Україна, 1981, 24 лют.

²¹ Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року.— Рад. Україна, 1981, 5 бер.

* Докладніше див.: Лукін Ю. А. Многогранная социалистическая культура. М., 1977.

життя минулого, а й такі, що колись відіграли свою позитивну роль, але вже вичерпали себе, втратили свій прогресивний заряд.

Духом інтернаціоналізму і послідовного демократизму пройнята мовна політика партії, в основі якої лежить визнання рівноправності мов і цілковитої добровільності в користуванні ними, гармонійне поєднання в мовному житті національного та інтернаціонального. Яскравий приклад такого поєднання — російсько-національна двомовність, як наслідок добровільного співробітництва рівноправних народів, згуртованих узами дружби і взаємодопомоги. За переписом 1979 р. збіг національної приналежності і рідної мови досягає 93,1% від числа опитаних (понад 262 млн. чол.), що повністю спростовує фальсифікаторські твердження антикомуністів про нібито здійснювану КПРС політику примусової асиміляції неросійських народів. Водночас 82% населення володіє російською мовою, добровільно обраною народами СРСР, як засіб міжнаціонального спілкування і співробітництва. На Україні російську мову назвали рідною 15,5 млн. чол., а 19,9 млн. — другою мовою, якою вільно володіють²². Двомовність, що набула великого поширення в союзних республіках, є визначною перемогою соціалістичного інтернаціоналізму, тим ідеалом, до якого прагне в мовній практиці розвинуте соціалістичне суспільство*.

Єдністю інтернаціонального і національного виступає також радянська загальнонаціональна гордість — емоційно-моральний орієнтир нових відносин між соціалістичними націями, вираз інтернаціоналістської свідомості радянських людей. Загальнонаціональна гордість ширша від національної, але не протистоїть здоровим національним почуттям, а навпаки, поєднується з ними, оскільки ці почуття при соціалізмі дедалі більше наповнюються інтернаціоналістським змістом. Предметом гордості кожної радянської нації, поряд з її революційним, прогресивним минулим, все більше стає соціалістичне сьогодення, її вклад в загальну справу побудови комунізму.

Завдяки активному і плідному спілкуванню соціалістичних націй окремі елементи національної специфіки набувають інтернаціонального значення. Розширюється і саме поняття «національне» за рахунок включення до нього інтернаціональних надбав. Тепер, як ніколи раніше, шкідливо будь-які намагання ізолювати свою націю, замкнути її в собі під приводом збереження «національної самобутності». Це — пряий відступ від самої суті соціалістичного інтернаціоналізму. Зближення і взаємопроникнення національних культур на основі їх розквіту — такою є реальна взаємодія інтернаціонального і національного в сфері духовного життя зрілого соціалістичного суспільства.

Великий Ленін прозорливо передбачав, що остаточно перемігший і зміцнілий соціалізм закономірно породжуватиме нові, вищі форми людського співжиття, «...коли законні потреби і прогресивні прагнення трудящих мас *всякої* національності будуть вперше задоволені в інтернаціональній єдності...»²³. Саме такою формою співжиття і є радянський народ. Соціалістична практика засвідчує, що нова історична спільність не «розчиняє» в собі нації і народності країни, не підриває прогресивну спрямованість їх національного життя, навпаки, ак-

²² Див.: Население СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года. М., 1980, с. 23—27; УРСР в цифрах у 1979 році. Короткий стат. довідник. К., 1980, с. 10.

* Докладніше див.: Ханазаров К. Х. Решение национально-языковой проблемы в СССР. М., 1978.

²³ Ленін В. І. Становище і завдання соціалістичного Інтернаціоналу. — Повне збір. творів, т. 26, с. 34.

тивізує її. Теоретично неспроможні і політично шкідливі спроби видати радянський народ, що є інтернаціональним утворенням, за «єдину радянську націю» або «радянську націю-державу». Таке розуміння інтернаціоналістської природи нової спільності людей суперечить соціалістичній реальності, курсові національної політики КПРС, ленінським настановам з національного питання, від яких наша партія ніколи не відступить.

При розгляді *третього* питання необхідно зосередити увагу на актуальних завданнях і особливостях інтернаціонального виховання в умовах зрілого соціалізму. Інтереси комуністичного будівництва вимагають значного посилення уваги до інтернаціонального згуртування мас, що перетворилось нині на ефективний інструмент наукового управління Комуністичною партією національними відносинами. Регулювання національних та міжнаціональних процесів через інтернаціональне виховання — принципово нова форма соціалістичного впливу на суспільне життя, доказ нездоланності ідеології та практики пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму.

Комуністична партія Радянського Союзу, яка налічує в своїх рядах понад 17 млн. комуністів, представників більше як 100 націй і народностей країни, невтомно і послідовно відстоює інтернаціоналістські ідеали, забезпечуючи необхідні умови для всебічного розвитку та згуртування всіх радянських народів в інтересах успішної реалізації програми комуністичного будівництва, зміцнення справи миру і соціалізму на землі.

КПРС веде наполегливу боротьбу з різного роду націоналістичними пережитками і обмеженостями, які нерідко переплітаються з міщизмом у господарському і культурному будівництві, з відхиленнями від класового підходу до пройденого націями історичного шляху (в дусі теорії «єдиного потоку»), з фактами бездумного прославлення старовини та патріархальщини, намаганнями взяти з національного минулого, як кажуть, не вогонь, а попіл.

Академік П. М. Федосеев з цього приводу пише: «Не можна не згадати, наприклад, про те, що в деяких працях побутувало одностороннє уявлення про петровську епоху, як про час розквіту Російської держави і суспільства, причому повністю ігнорувались найжорстокіший поміщицький гніт і самодержавний деспотизм. З деяких публікацій складалось враження, що, скажімо, в історії українського народу не було більш щасливого періоду, ніж Запорізька Січ, в історії казахського народу — шіж кочове привілля степів, в минулому народів Закавказзя — ніж царювання такого-то царя або цариці. В окремих творах так чи інакше прикрашались криваві завойовники чужих земель гнобителі народів. Окремі історики, прагнучи потішити національне самолюбство, відносять походження тієї чи іншої нації до часів первісно-племінної організації, не рахуючись з тим, що нації склались з встановленням тривких господарських зв'язків і економічної спільності в епоху визрівання і розвитку капіталізму»²⁴.

Не слід забувати також про підступні дії антикомуністів, які бують свою стратегію на намаганні підірвати монолітну єдність і не порушну дружбу народів СРСР. Апологети імперіалізму, зокрема українські буржуазно-націоналістичні та сіоністські центри, силкуються: «довести» насильницький характер інтернаціоналізації суспільного життя в СРСР, зображують цей закономірний процес як «поглинання неросійських народів російською нацією, а нова історична спільність

²⁴ Федосеев П. Н. Теоретические проблемы развития и сближения наций. — Коммунист, 1979, № 1, с. 64.

людей — радянський народ, всупереч відомим усьому світові фактам, кваліфікується як продукт «тотальної денационалізації». Формування багатонаціональних республіканських колективів наші недруги незмінно пов'язують з вигаданою «колонізацією республік» та «програмованою асиміляцією» неросійського населення. Буржуазно-націоналістичний «теоретик» М. Прокіп розцінює, наприклад, міжреспубліканську міграцію як «серйозну загрозу для національної субстанції неросійських народів». В хід пущена також наскрізь фальшива ідейка про «російський лінгвістичний імперіалізм», що служить начебто зняряддям русифікації²⁵.

Призначення усіх цих ідеологічних диверсій цілком очевидне: кинути тінь на теорію і практику соціалістичного інтернаціоналізму, оживити націоналістичні та міщанські настрої серед частини населення, посяти зерна недовір'я та відчуженості в багатонаціональних колективах трудящих, нарешті, посилити міжнародну напруженість, відродити атмосферу «холодної війни». Це вимагає неухильного підвищення політичної пильності, глибокого роз'яснення трудящим принципів марксистсько-ленінської теорії та програмних положень КПРС з національного питання, розкриття джерел сили та життєвості інтернаціоналістського світорозуміння.

Радянському народові, його робітничому класові, Комуністичній партії Радянського Союзу випала висока честь бути першовідкривачами на шляху до соціалізму і комунізму, до утвердження відносин дружби й співробітництва між численними націями та народностями багатонаціональної соціалістичної держави. Саме трудящими Країни Рад були закладені підвалини інтернаціонального єднання представників різних національностей і рас. Це дістало свій яскравий прояв передусім у послідовно революційному розв'язанні національного питання на принципах інтернаціоналізму і демократизму, заснуванні союзної держави — Союзу РСР і визначенні найдоцільнішої національно-правової форми співробітництва різних національностей — радянської соціалістичної федерації, у проголошенні та практичному втіленні в житті національної програми ленінізму. Все це не тільки стало одним з найважливіших чинників успішного будівництва нового життя в нашій країні, але й тим притягальним прикладом для трудящих усього світу, на якому вони побачили своє соціалістичне майбутнє.

Більше як шістдесятирічний життєвий досвід трудящих Радянської України у дружній сім'ї народів-братів переконливо підтвердив прозорливість передбачення В.І. Леніна про те, що лише при єдиній дії великоруських та українських пролетарів можлива вільна Україна²⁶. У складі Союзу РСР, при безкорисливій допомозі російського та інших народів нашої Батьківщини, український народ домогся соціального і національного визволення, могутнього злету економіки, культури та добробуту трудящих, воз'єднання всіх своїх споконвічних земель. «На історичному досвіді будівництва соціалізму і комунізму, на фактах повсякденного життя, — говорив товариш В. В. Щербицький, — ми переконуємося в тому, що свобода, щастя, успіхи українського народу можливі тільки в єдиному могутньому Союзі РСР. І ми будемо робити все для зміцнення нашої союзної держави. Така непохитна воля всього українського народу»²⁷.

²⁵ Нагорна Л. Проти буржуазних фальсифікаторів національної політики КПРС. К., 1974, с. 145—146.

²⁶ Див.: Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання. — Повне збір. творів, т. 24, с. 125.

²⁷ Щербицький В. В. Про проект Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки. — Рад. Україна, 1978, 25 бер.

Партія розглядає інтернаціональне виховання як одне з центральних завдань усіх партійних, радянських та громадських організацій, всіх наших кадрів у центрі та на місцях, в кожному колективі. На XXVI з'їзді КПРС Л. І. Брежнев говорив: «Ми проти тенденцій, спрямованих на штучне стирання національних особливостей. Але такою ж мірою ми вважаємо недопустимим штучне їх роздування. Священний обов'язок партії — виховувати трудящих в душі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, гордого почуття приналежності до єдиної великої Радянської Батьківщини»²⁸.

Процес перетворення інтернаціоналізму в елемент моральної свідомості досить тривалий і складний. На його шляху часом зустрічаються такі труднощі, як неглибоке засвоєння окремими групами трудящих принципів соціалістичного інтернаціоналізму, складності відображення в свідомості людей самої діалектики інтернаціонального і національного та провідного місця в ній інтернаціонального. Все це вимагає комплексної постановки інтернаціонального виховання, поєднання його з іншими спеціалізованими виховними формами — атеїстичною роботою, трудовим і моральним вихованням.

Комуністична партія і її бойовий загін — Компартія України, парт-організації на місцях нагромадили чималий досвід інтернаціональної роботи в колективах трудящих. Величезне значення для зміцнення інтернаціоналістської свідомості має святування 60-річчя Великого Жовтня, 110-х роковин з дня народження В. І. Леніна, 35-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні, 325-річчя возз'єднання України з Росією. Лейтмотивом усіх цих ювілеїв стало згуртування радянських людей, інтернаціональне братерство народів СРСР. Знаменною подією в житті комуністів та всіх трудящих республіки був XXVI з'їзд Компартії України, який продемонстрував незламну єдність партії і народу, їх безмежну відданість справі комунізму.

Одним з найважливіших засобів інтернаціонального виховання в колективах трудящих є вивчення марксистсько-ленінської теорії в системі партійно-політичної освіти — в гуртках, політшколах та теоретичних семінарах, в університетах марксизму-ленінізму. За останні роки на Україні майже подвоїлась кількість теоретичних семінарів, що вивчають проблеми інтернаціоналізму. При народних університетах працюють факультети інтернаціонального виховання і дружби народів, навчальна програма яких приділяє головну увагу вивченню марксистсько-ленінської теорії нації та програмних документів КПРС в галузі національних відносин.

Форми інтернаціонального виховання, які взяли на своє озброєння партійні організації, невпинно вдосконалюються. Це насамперед стосується лекційної пропаганди, де здійснено перехід до читання тематичних циклів лекцій з проблем інтернаціоналізму, ширше залучаються до цієї справи кваліфіковані пропагандистські кадри, чітко відпрацьована система навчання та інструктажу лекторського активу. Зросла увага партійних організацій до діяльності клубів інтернаціональної дружби, особливо молодіжних. Такі клуби плідотно працюють на підприємствах та в навчальних закладах республіки, координуючи і здійснюючи різноманітні заходи по інтернаціональному вихованню. Цінний досвід нагромадили молодіжні інтерклуби Львівщини, Чернівецької області, Закарпаття. Партійні організації враховують специфіку районів, де ведеться інтернаціональне виховання, їх національний та етнічний склад, особливості історичного розвитку в минулому. Причому

²⁸ Рад. Україна, 1981, 24 лют.

значна увага приділяється західноукраїнським областям, які пізніше, ніж інші області УРСР, стали на шлях соціалістичних перетворень.

Ідеями інтернаціоналізму пройнята уся багатогранна діяльність партійних організацій України. В республіці принципову оцінку дістали, зокрема, факти послаблення уваги до питань інтернаціонального виховання, відходу в окремих публікаціях та художніх творах від марксистсько-ленінської методології, від партійно-класових критеріїв у характеристиці суспільних явищ та подій, особливо тих, що стосуються історичного минулого українського народу. Великий вплив на виховання наших людей в дусі дружби народів справляє соціалістичне змагання між трудящими України та інших республік, розмах якого неухильно зростає. «Сьогодні ми можемо з повною підставою сказати, — підкреслив В. В. Щербицький на XXVI з'їзді Компартії України, — що високі якості полум'яних патріотів і переконаних інтернаціоналістів увійшли в плоть і кров трудящих Радянської України, стали невід'ємною рисою їх характеру, їх життєвої позиції. І це... один з найбільш значимих результатів усієї нашої ідейно-виховної діяльності»²⁹.

Важливу роль в активізації інтернаціонального виховання відіграли постанови ЦК КППРС про роботу партійної організації Львівської області та Тбіліського міськкому партії, в яких зверталася увага на недоліки в постановці інтернаціонального виховання. Усуваючи ці недоліки, партійні організації повели роботу по патріотичному та інтернаціональному вихованню ініціативніше і ширше, що позитивно вплинуло на дальше зміцнення дружби і братерства народів нашої країни. Завдання з інтернаціонального виховання в умовах зрілого соціалізму сформульовані у постанові ЦК КППРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи». В цьому програмному документі наголошується на необхідності виховувати у всіх радянських людей почуття гордості за соціалістичну Вітчизну, поваги до національної гідності і національної культури, непримиренності до будь-яких проявів націоналізму³⁰.

Вірна ленінським традиціям, Комуністична партія послідовно здійснює курс на дальше поглиблення інтернаціональної єдності трудящих, братерства і співробітництва народів СРСР, розглядаючи це як запоруку поступального руху нашої країни по шляху до комунізму. До свого XXVI з'їзду КППРС прийшла тісно згуртованими лавами, під випробуванням прапором пролетарського інтернаціоналізму.

Ф. Я. ГОРОВСЬКИЙ (Київ)

ЛІТЕРАТУРА

- Ленін В. І. Становище і завдання соціалістичного Інтернаціоналу. Повне збір. творів, т. 26.
- Ленін В. І. Тези до II Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. Первісний начерк тез з національного і колоніального питань. — Повне збір. творів, т. 41.
- Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1977.
- Брежнев Л. І. Звітна доповідь Центрального Комітету КППРС XXVI з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. К., 1981.

²⁹ Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. К., 1981, с. 52.

³⁰ Див.: Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КППРС від 26 квітня 1979 року. К., 1979, с. 3.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

З ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ КПРС У ВУЗАХ

Історичні рішення XXVI з'їзду КПРС мають винятково важливе значення для підвищення рівня, ефективності і дієвості марксистсько-ленінської підготовки майбутніх спеціалістів, виховання у них глибокої ідейної переконаності, високих моральних якостей, формування активної життєвої позиції. Найголовніші напрями удосконалення навчально-виховного процесу в радянських вузах, у тому числі й викладання суспільних наук, визначено також у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальший розвиток вищої школи та підвищення якості підготовки спеціалістів» (1979 р.).

Викладання суспільних наук є, як відомо, серцевиною всієї ідеологічної роботи у вищій школі. Формуючи у студентів наукове мислення, діалектико-матеріалістичний світогляд, викладачі-суспільствознавці забезпечують глибоке, творче вивчення ними марксистсько-ленінської теорії, історичного досвіду КПРС, братніх партій країн соціалізму, світового робітничого й комуністичного руху, прищеплюють майбутнім спеціалістам уміння і навички активно пропагувати радянський спосіб життя, внутрішню й зовнішню політику Комуністичної партії і Радянської держави, аргументовано розвінчувати імперіалістичну ідеологію, опортунізм і ревізіонізм. Вони добиваються посилення взаємозв'язку викладання суспільних наук з актуальними проблемами будівництва комунізму, глибокого засвоєння студентами ідейного багатства праць К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, документів КПРС, творів Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, інших партійних і державних керівників.

Важливе місце серед суспільних наук займає історія ленінської партії, могутня перетворююча сила якої дістає всебічне відображення у нашому героїчному сьогоденні. Виконуючи рішення XXV з'їзду партії, наступні постанови ЦК КПРС і ЦК Компартії України, колективи кафедр історії КПРС республіки за роки десятої п'ятирічки досягли значних успіхів у науковій організації, теоретичному й методичному забезпеченні навчально-виховного процесу, його інтенсифікації, піднесенні якості навчання і виховання.

Півторатисячним загоном істориків партії республіки, серед яких майже 60% становлять доктори і кандидати наук, нагромаджено цінний досвід комплексного удосконалення всієї системи навчання, лекційних, семінарських та самостійних форм роботи студентів. Посилилася роль кафедр у забезпеченні цілісності і високого рівня навчального, наукового й виховного процесів. Проведено значну роботу щодо підвищення педагогічної майстерності викладацьких кадрів, зміцнення навчально-матеріальної бази кафедр.

Останнім часом дедалі більше уваги приділяється аналізу, узагальненню й поширенню передового викладацького, наукового, політико-виховного та організаційно-практичного досвіду. Це важливе питання обговорювалося на республіканських нарадах завідуючих кафедрами суспільних наук, які проводяться майже щорічно. Наприкінці 1979 р. на колегії Мінвузу УРСР розглядалося питання «Про досвід навчально-ме-

тодичної роботи кафедр історії КПРС Української сільськогосподарської академії та Київського інституту інженерів цивільної авіації».

Згідно з вимогами постанов партії і уряду основна увага в справі методичної роботи кафедр приділяється підвищенню рівня лекцій, їх значення у формуванні марксистсько-ленінського світогляду студентів. Викладачі прагнуть, щоб кожна лекція мала творчий характер, відображала актуальні питання теорії і практики, сучасні досягнення суспільного й науково-технічного прогресу, сприяла поглибленню самостійної роботи студентів.

Всесоюзна нарада завідуючих кафедрами суспільних наук і колегія Мінвузу УРСР ще в 1976 р. рекомендували широко впроваджувати проблемний метод читання лекцій і проведення семінарських занять. Він здійснюється двома шляхами: визначення та висвітлення проблем у межах кожної теми курсу і виділення та розгляду загальних проблем кількох суміжних тем, що об'єднуються одним хронологічним періодом. Матеріал проблемної лекції подається викладачем не як певна сума фактів, що їх мусять засвоїти студенти, а як ряд проблем, що становлять суть предмета, відображають сучасні досягнення й перспективи розвитку науки. Це стимулює творчий процес оволодіння знаннями. Студент стає ніби співучасником наукового пошуку, безпосередньо заглиблюється в нього. Викладач же виступає не просто як джерело інформації, а як організатор навчання, педагог у найширшому розумінні цього слова.

Проблемний принцип побудови лекційних курсів має велике майбутнє. Нині необхідно організувати широке обговорення проблемних лекцій, підготовлених найдосвідченішими викладачами, випробування їх у вузах з метою вироблення оптимальних варіантів текстів і усунення можливих недоліків.

Як нормативні, так і проблемні тексти лекцій підлягають систематичному оновленню у світлі сучасних вимог і нових документів Комуністичної партії й Радянського уряду. Кожний викладач протягом навчального року оновлює 2—3 тексти лекцій, які рецензуються, розглядаються й затверджуються кафедрами, а потім розмножуються і вручаються всім викладачам. 3—4 примірники кожної лекції передаються до бібліотек навчально-методичних кабінетів і використовуються там студентами, зокрема заочниками. На окремих кафедрах, крім фонду лекцій, створюються також фонотеки кращих з них.

З метою забезпечення високого методологічного рівня, а також повного охоплення та єдиного методичного підходу до висвітлення програмного матеріалу кафедрами розробляються примірні плани лекцій з усіх тем курсу історії КПРС.

Закріпленню знань студентів, вияву їх творчих здібностей сприяє постійне удосконалення методики семінарських занять. Широкого впровадження набули такі ефективні форми проведення семінарів, як заняття-співбесіди, що охоплюють під час обговорення теми практично всіх студентів, творчі дискусії, підготовка рефератів. Кафедри суспільних наук вузів разом розробляють наскрізну тематику рефератів і студентських наукових праць, тобто визначають теми, над якими працюватимуть студенти, починаючи з першого курсу, коли вивчається історія КПРС, і до останнього, що завершується викладанням наукового комунізму.

Семінарські заняття неможливо нині уявити без широкого застосування технічних засобів навчання, програмованого і безмашинного контролю, технологічних карт. Передові кафедри використовують під час їх проведення приклади проблемного характеру, створюють проблемні

ситуації, прагнуть вийти за межі традиційних форм навчального процесу. Так, колектив кафедри історії КПРС Донецького держуніверситету добивається від студентів складання розгорнутих планів відповіді на кожне питання семінарського заняття. Це прищеплює їм навички систематизувати матеріал, робити узагальнення, відрізнити головне від другорядного, активізує розумову діяльність, вчить аналізувати виступи товаришів по групі. Зміст плану відповіді й роботу студента над ним на семінарі викладач оцінює за п'ятибальною системою. Така форма підвищує активність студентів при обговоренні питань на семінарських заняттях.

На тій же кафедрі практикують постановку проблемних завдань. Перед обговоренням певного питання викладач визначає проблему і пропонує 3 варіанти їх розв'язання. Усне обговорення їх усією групою допомагає встановити істину. При неправильно обраному варіанті оцінка знижується на один бал. Студенти з задоволенням включаються до цієї жвавої форми роботи і міцніше засвоюють при цьому матеріал.

Систематичній підготовці до кожного заняття сприяє твердо встановлений порядок, коли студенти знають, що той, хто пропустив чи не підготував якоїсь теми, матиме співбесіду з викладачем або писатиме реферат з неї.

Належний рівень читання лекцій і проведення семінарських занять сприяє тому, що переважна більшість студентів має глибокі й міцні знання з історії КПРС. Абсолютна успішність на стаціонарі вузів республіки вже ряд років досягає 98—100%, на «відмінно» та «добре» навчаються кожні 3 з чотирьох першокурсників.

Важливу роль у досягненні високої успішності студентів відіграє підвищення вимогливості викладачів до своєї праці, боротьба з завищенням оцінок, лібералізмом, спробами прикрасити справжній стан справ, які ще подекуди мають місце, наполегливе й послідовне впровадження у навчальний процес вироблених колективними зусиллями суспільствознавців республіки єдиних критеріїв оцінки знань. На переважній більшості кафедр вони успішно застосовуються як під час по точного контролю успішності, так і на заліках та екзаменах.

Оцінюючи відповідь студента на екзамені, викладачі враховують не лише суму набутих знань, а й уміння застосовувати їх при розв'язанні практичних завдань. Значних успіхів у впровадженні єдиних критеріїв оцінки знань студентів досягнуто там, де широко практикується взаємо відвідування екзаменів з наступним обговоренням їх підсумків на засіданнях кафедр чи методичних семінарах. У таких колективах практично усунуто розбіжності в оцінці знань різними викладачами, що позитивно позначається на підвищенні виховної функції предмета. Хороші результати приносить і практика проведення письмових екзаменів, при перевірці яких викладач має змогу вдумливо проаналізувати й зіставити всі відповіді та максимально об'єктивно оцінити їх.

Дійовим засобом підтримки постійної творчої обстановки в аудиторіях, оперативної перевірки знань студентів є письмові контрольні роботи, які дедалі більше практикуються на кафедрах. Вони проводяться по-різному: на потоці чи в групі, з усієї теми чи лише з її частини. Це залежить від мети, яку ставить перед собою викладач. Письмові контрольні роботи сприяють також виробленню у першокурсників уміння викладати свої думки в письмовій формі, що в кінцевому результаті формує у них навички підготовки доповідей, лекцій, безсід тощо.

Особливе місце в сучасній методиці викладання суспільних наук займає розробка і застосування на лекціях та семінарських заняттях:

структурно-логічних схем навчального процесу і технологічних карт занять. Їх застосування дає можливість раціональніше використовувати лекційний час, запобігати дублюванню суміжних тем і дисциплін в різних галузях знань, забезпечувати логічний зв'язок викладання суспільних, загальноосвітніх та спеціальних предметів, організувати поглиблену самостійну роботу і вивчення складних розділів курсів, розв'язувати завдання комплексної програми підготовки кадрів.

Кафедрами вузів республіки зроблено в цьому напрямі вже немало, зокрема, підготовлено типові структурно-логічні схеми й технологічні карти з курсу історії КПРС. На черзі дня — широке впровадження цієї нової форми активізації навчального процесу в практику діяльності кожної кафедри, кожного викладача.

Від педагога насамперед залежить ефективність названої форми роботи, як і викладання в цілому. Він — головна фігура у вузі, організатор навчально-виховного процесу. Саме викладачеві завдячують студенти, коли лекції, та семінарські заняття є науково обгрунтованими, змістовними, дохідливими, переконливими, яскравими, ефективними, емоційними, захоплюючими. Його провина, коли вони відзначаються наукоподібністю, казенністю, сірістю, механічним повторенням давно відомого. Тому так високо цінуються сьогодні глибока ідейність, широка ерудиція, наукова методика занять, педагогічна майстерність тощо, тобто якості, що свідчать про високий професіоналізм викладача.

Забезпеченню високого ідейно-теоретичного і методичного рівня занять сприяють постійне удосконалення форм професійного спілкування викладачів, систематичне підвищення їх ділової кваліфікації. У нашій республіці склалася струнка система професійного спілкування суспільствознавців. Це — і методичні й наукові семінари, що проводяться на кафедрах, і вузівські ради кафедр суспільних наук, опорні кафедри, обласні (міжобласні) науково-методичні ради викладачів, науково-методичні комісії та науково-технічні ради суспільствознавців при Мінвузі УРСР. Усі її ланки діють взаємозалежно і взаємозумовлено.

На більшості кафедр вузів республіки розроблено плани безперервного підвищення педагогічної майстерності колективу в цілому і кожного викладача зокрема. Успішному втіленню їх у життя сприяє насамперед проведення відкритих і показових лекцій та семінарських занять, їх взаємовідвідування та обговорення. За нормативами, визначеними наказом Мінвузу УРСР № 463 від 9 вересня 1974 р., кожний викладач щороку проводить не менше двох відкритих і сам відвідує 4—5 занять своїх колег. Їх обговорення має, як правило, принциповий, вимогливий характер.

Однією з головних форм методичної роботи є засідання кафедр, що спрямовують і контролюють діяльність викладачів. Вони мають проводитися не менше двох разів на місяць і розв'язувати конкретні питання організації методичної роботи, вивчення, узагальнення й поширення досвіду кращих викладачів, подання допомоги початківцям в оволодінні педагогічною майстерністю, вироблення рекомендацій щодо використання у навчальному процесі технічних засобів навчання (ТЗН), удосконалення самостійної роботи.

Кожні 2 місяці на кафедрах відбуваються методичні й наукові семінари, в яких беруть участь усі викладачі й працівники навчально-методичних кабінетів. На методичних семінарах розглядаються питання загальної та особливої методик, удосконалення форм і методів проведення занять, контролю поточної успішності, організації екзаменів, використання ТЗН, проводяться огляди методичної літератури, обгово-

рюються шляхи й засоби підвищення ораторського мистецтва лекторів. Результати роботи методичних семінарів на передових кафедрах узагальнено в методичних посібниках, присвячених вивченню рішень XXV з'їзду КПРС, документів і матеріалів Конституції СРСР, святкування 60-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, книг Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження», «Цілина», а також розробці та впровадженню структурно-логічних схем і технологічних карт, проблемному читанню лекцій, організації самостійної роботи студентів тощо.

На заняттях наукових семінарів обговорюються актуальні питання теорії, історії й політики КПРС, комуністичного руху, наукової методології критики буржуазних, реформістських та ревізіоністських фальсифікацій, українського буржуазного націоналізму, маоїзму та сіонізму, систематично аналізується наукова література, журнальні статті. Протягом навчального року кожний викладач, як правило, виступає на семінарі з доповіддю чи співповіддю.

В практику роботи багатьох педагогічних колективів широко впроваджується така форма, як семінари асистентів, що проводяться під керівництвом завідуючих кафедрами чи їх заступників. Головна мета цих семінарів — навчити молодих викладачів методиці проведення занять, використання ТЗН, підготовки теоретично й методично забезпечених робочих планів.

Дедалі ширше в республіці розгортається наставництво. Досвідчені педагоги беруть шефство над молодими, подають їм систематичну допомогу в підготовці лекцій, проведенні семінарів і відкритих занять, наукових досліджень, підвищенні педагогічної майстерності.

Комуністична партія ставить перед вищою школою серед першорядних завдань виховання у студентів високої вимогливості до себе, життєвої потреби працювати творчо, систематично поповнювати і вдосконалювати свої знання. Якість навчання нині значною мірою залежить від раціонального планування самостійних занять, їх чіткої організації, ефективної взаємодії аудиторної та позааудиторної роботи, тобто від високої культури самоосвіти. Тому і міністерство, і кафедри велику увагу приділяють організації самостійної роботи і поточного контролю знань студентів.

Постійні експерименти обґрунтування нормативів бюджету часу та його витрат на самостійну роботу проводяться кафедрою історії КПРС Української сільськогосподарської академії. Важливим засобом підвищення її ефективності стало введення до розкладу занять чотирьох годин на тиждень на самостійну роботу. Цей важливий вид підготовки проходить організовано, під керівництвом викладача. Оформлено стенди «Самостійна робота студентів», де виставлено зразки конспектів та примірних планів виступів на заняттях. При виділенні кількості часу на самостійну роботу колектив кафедри враховує, що після лекцій студенти беруть участь у громадсько-політичних заходах, конкурсах, художній самодіяльності, спортивних секціях тощо. Тому визначаються оптимальні можливості для такої винятково важливої складової частини навчального процесу, якою є самостійна робота. Зокрема, розроблено графік виконання студентами практичних завдань з історії КПРС, у якому зазначено строки проведення письмових контрольних робіт, колоквиумів, співбесід, програмованих форм контролю, написання доповідей, рефератів з громадсько-політичної практики, перевірки конспектів, відвідування музеїв тощо. За погодженням з деканатами встановлено дні консультацій для студентів кожного факультету. Раз чи двічі на семестр проводяться тематичні, двічі на місяць — групові установчі консульта-

ції, на яких розглядаються питання методики підготовки студентів до семінарських занять, роз'яснюється зміст творів класиків марксизму-ленінізму, документів партії, правила використання студентами ТЗН.

Для читання лекцій і проведення семінарських занять при більшості кафедр створено окремі спеціалізовані аудиторії, оснащені сучасними технічними засобами навчання, у застосуванні яких закладено великі можливості інтенсифікації навчального процесу. Комплексне використання ТЗН дає можливість урізноманітнити методи подання матеріалу студентам на лекціях і семінарських заняттях, а також методичну та позааудиторну роботу. На багатьох кафедрах створено фільмотеки, фонотеки, діатеки з навчального курсу. Дедалі ширше в практику впроваджуються кіноконкурси, кінолекторії, кіноконсультації, кіновечори, кіноконференції тощо.

Проте слід зауважити, що інколи у вузах нехтують технічними засобами навчання, намагаючись відшукати «об'єктивні» пояснення (відсутність централізованої системи виготовлення ТЗН, невисока якість окремих проєкційних апаратів тощо). Відмова від технічних засобів навчання збіднює навчальний процес, робить невиразними лекції й семінарські заняття.

Центрами організації самостійної роботи студентів стали навчально-методичні кабінети багатьох кафедр. Вони мають великий фонд методичної й довідкової літератури, періодичних видань (5—8 тис. примірників), забезпечують студентів необхідною кількістю посадочних місць для самопідготовки. Важливе значення мають періодично оформлені тематичні виставки, систематичний бібліографічний добір літератури на допомогу студентам різних спеціальностей і форм навчання.

Підвищенню рівня марксистсько-ленінської підготовки майбутніх спеціалістів сприяє посилення зв'язку викладання курсу історії КПРС з профілем вузу. На ряді кафедр ця робота розпочинається вже з перших днів навчання. Організуються лекції «Вступ до спеціальності», «Історія КПРС — марксизм-ленінізм у дії та розвитку», «Ленінська партія — організатор і натхненник наших перемог» та ін. Важливо також забезпечити координацію роботи кафедр історії КПРС з профільними, спеціальними. Багато користі приносять міжкафедральні комісії, спільна теоретична і методична робота.

Серйозну увагу приділяють кафедри організаційним питанням, зокрема, раціональному плануванню навчально-виховного процесу. Чіткий хід навчання забезпечує правильно побудований графік навчального процесу, як це робиться, наприклад, на кафедрі історії КПРС Київського інституту інженерів цивільної авіації. Графіком регламентуються за видами і строками всі напрями діяльності кафедри. Колективом кафедри розроблено і впроваджено в практику критерії (систему показників) оцінки ефективності навчально-методичної роботи. Вони покладені в основу визначення цілей і засобів оцінки діяльності кафедр щодо удосконалення форм і методів викладання, підготовки методичних посібників, поліпшення самостійної роботи, активізації громадсько-політичної діяльності студентів, підвищення кваліфікації кадрів, зміцнення матеріальної бази тощо.

Удосконалення навчально-методичної роботи кожної кафедри сприяє засвоєнню всього навчального матеріалу, поліпшенню якості знань студентів з історії КПРС, виробленню навичок самостійної роботи і вмінню застосовувати набуті знання на практиці.

І. О. ОВСІЙ (Київ)

НАШ КАЛЕНДАР

ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ КОМ'ЯХОВ
(до 70-річчя з дня народження)

Василь Григорович Ком'яхов, партійний і державний діяч УРСР, народився 31 березня 1911 р. у місті Слов'янську Донецької області в сім'ї робітника. Ще під час

навчання у школі, у 1924 р. вступив в ряди Ленінського комсомолу, активно займався комсомольською роботою. З 1930 р. після закінчення агротехнікуму працював дільничим агрономом Нікопольської МТС на Дніпропетровщині, завідувачим агропробничою дільницею і старшим агрономом Оріхівської МТС Запорізької області. Перебуваючи на цих посадах, ніс в маси агрономічні знання, проводив велику організаційно-виховну роботу серед колгоспників і селян-одноосібників.

За путівкою ЦК ВЛКСМ з 1932 р. по 1936 р. В. Г. Ком'яхов навчається в Одеському сільськогосподарському інституті. В студентські роки він неодноразово обирається секретарем комсомольської організації, головою профкому інституту, систематично виконує доручення партійних органів щодо проведення в районах області заходів по колективізації, організації хлібозаготівель, посівних та збиральних кампаній. Як здібного студента за рішенням Голоовузу СРСР його залишають в аспірантурі інституту.

У 1936—1938 рр. В. Г. Ком'яхов за спецпризовом перебуває на службі в рядах Червоної Армії. Закінчивши школу молодих командирів, він займає посаду командира автороти. В. Г. Ком'яхов веде партійно-політичну роботу, працює секретарем комсомольської організації автобронетанкового батальйону, успішно закінчує курси по вивченню історії ВКП(б).

Після демобілізації у 1938 р. з рядів Червоної Армії Наркомзем СРСР призначив Василя Григоровича начальником зерново-бурякового управління Миколаївського обласного земельного відділу, а потім головним агрономом, заступником начальника Кіровоградського обласного земельного відділу. У березні 1941 р. він вступив у ряди Комуністичної партії Радянського Союзу.

З вересня 1941 р. В. Г. Ком'яхов бере активну участь у боях проти німецько-фашистських загарбників. У полум'ї війни гартувалися його воля і мужність. Він пройшов шлях від лейтенанта — командира автобронетанкового батальйону до підполковника — начальника першого відділу автомобільного управління другого Білоруського фронту. За ратний труд у роки війни Василь Григорович нагороджений орденами Вітчизняної війни I і II ступеня, орденом Червоної Зірки, медалями.

Після переможного завершення Великої Вітчизняної війни В. Г. Ком'яхов працює на Кіровоградщині начальником обласного управління сільського господарства. З властивою йому енергією і наполегливістю веде велику роботу по відбудові зруйнованих фашистськими окупантами колгоспів і радгоспів та дальшому розвитку колгоспного ладу. Ініціативний і вмілий організатор, він здійснює ряд агротехнічних та організаційних заходів, спрямованих на збільшення виробництва зерна, — відновлення насінневого господарства області, використання кращих сортів зернових культур, впровадження передової сільськогосподарської науки у практику колгоспного і радгоспного виробництва. Праця В. Г. Ком'яхова по відбудові і розвитку сільського господарства Кіровоградської області була відзначена у 1948 р. високою урядовою нагородою Батьківщини — орденом Трудового Червоного Прапора.

На Кіровоградщині проходило становлення Василя Григоровича як партійного і державного діяча. Трудящі області високо цінували великі організаторські здібності В. Г. Ком'яхова і виявили високе довір'я, обравши його у 1949 р. головою виконкому обласної Ради депутатів трудящих. Працюючи на цьому посту, В. Г. Ком'яхов весь свій організаторський талант спрямовує на дальше підвищення ролі Рад як органів державної влади. Він постійно дбає, щоб Ради найбільш повно використовували свої

повноваження, виявляли ініціативу у розв'язанні планових, фінансових питань, у керівництві підприємствами місцевої промисловості, побутовим і соціально-культурним обслуговуванням населення.

З 1953 р. В. Г. Ком'яхов на партійній роботі — його обирають першим секретарем Сумського обкому Компартії України. З невичерпною енергією він віддається справі соціалістичного будівництва, боротьбі за інтереси народу.

Організаторський талант В. Г. Ком'яхова удосконалювався на постах першого секретаря Кримського і Полтавського обкомів Компартії України, які він займав у 1955—1962 рр. В. Г. Ком'яхов доклав багато зусиль для вдосконалення політичної і організаторської діяльності міських і сільських партійних організацій, розвитку народного господарства, забезпечення колгоспів кваліфікованими кадрами, широкого впровадження в практику досягнень науки і передового досвіду. За заслуги перед Радянською державою у 1958 р. і у 1961 р. В. Г. Ком'яхов був удостоєний вищої нагороди Батьківщини — ордена Леніна.

В 1962 р. Василя Григоровича Ком'яхова обрано членом Президії і секретарем Центрального Комітету Компартії України, головою бюро ЦК Компартії України по керівництву сільськогосподарським виробництвом. На цих постах він проявив себе як талановитий організатор мас, вмілий партійний і державний керівник.

В. Г. Ком'яхов наполегливо добивався активної участі широких мас у вирішенні господарсько-політичних завдань, забезпечення правильного добору, розстановки і виховання кадрів, систематичного контролю за виконанням рішень партії. Він піклувався про зміцнення дисципліни в усіх ланках партійного і державного апарату, на всіх ділянках суспільного виробництва, про підвищення відповідальності кожного працівника за доручену справу. Василь Григорович завжди надавав особливого значення розвитку сільськогосподарської науки. Він вважав її головним фактором підвищення результативності практичної роботи, всемірного розвитку колгоспів і радгоспів. За невтомну працю, успіхи в розвитку сільського господарства у 1966 р. груди Василя Григоровича прикрасив третій орден Леніна.

На посаді секретаря Центрального Комітету Компартії України найбільш яскраво виявився організаторський талант Василя Григоровича. Він докладав багато зусиль для виконання величких накреслень програми комуністичного будівництва, для зростання ролі партійних комітетів у керівництві господарським і культурним життям. Василь Григорович завжди звертав увагу партійних кадрів на необхідність вдосконалення стилю роботи, підвищення бойовитості первинних парторганізацій, авангардної ролі комуністів.

На XX з'їзді партії В. Г. Ком'яхов обирався кандидатом у члени ЦК КПРС, а на XXII і XXIII з'їздах — членом ЦК КПРС, на XVII з'їзді КП(б)У — членом Ревізійної комісії КП(б)У, на XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIII з'їздах Компартії України — членом ЦК Компартії України. З грудня 1962 р. він член Президії ЦК Компартії України, з червня 1966 року — член Політбюро ЦК Компартії України.

В. Г. Ком'яхова було обрано депутатом Верховної Ради СРСР IV—VII скликань, депутатом Верховної Ради Української РСР II—III, VI скликань.

Василь Григорович Ком'яхов помер 16 жовтня 1966 р. Все його життя було віддане справі Комуністичної партії, будівництву соціалізму і комунізму.

В. Г. РОЇК (Київ)

УСЛАВЛЕНИЙ ПАРТИЗАНСЬКИЙ
КЕРІВНИК, ПАРТІЙНИЙ І ДЕРЖАВНИЙ
ДІЯЧ

(до 80-річчя з дня народження

О. Ф. Федорова)

Життя Олексія Федоровича Федорова — приклад самовідданого служіння Комуністичній партії, трудовому народу.

О. Ф. Федоров народився 30 березня 1901 р. у м. Катеринославі (нині — Дніпропетровськ). Рано залишившись без бать-

ків, він деякий час виховувався у дитячому будинку. Згодом його усиновив лоцман з приміського села Лоцманська Кам'янка — М. Т. Костира. Тут Олексій Федорович закінчив чотирикласну школу і був зарахований у двокласне училище, але в зв'язку з скрутним матеріальним становищем змушений був його залишити і піти в найми. Його життя змінилося з перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції. У дев'ятнадцять років він іде добровольцем у Червону Армію.

Після демобілізації з армії (1924 р.) О. Ф. Федоров працював теслярем-кріпильником спочатку на будівництві тунелю Мерефо-Херсонської залізниці, а потім — Ріонської ГЕС у Грузинській РСР. Працюючи на виробництві, він знаходив час і для навчання в технікумі залізничного будівництва. Значною подією в його житті став 1927 р., коли він був прийнятий до лав ленінської партії. Відтоді починається його активна громадська і партійна діяльність. З 1932 р. він працює на керівній профспілковій роботі у Чернігівській області: головою райпрофради, другим, а згодом першим секретарем райкомів партії. У 1938 р. О. Ф. Федорова обрали першим секретарем Чернігівського обкому КП(б)У. Працюючи на цій посаді, він багато уваги приділяв господарській роботі, державному і культурному будівництву в області. За великі успіхи у цій роботі його було нагороджено орденом Леніна.

З перших днів Великої Вітчизняної війни Олексій Федорович всі свої зусилля спрямовує на своєчасну евакуацію промисловості області, створення партійного підпілля і партизанських загонів для дій у тилу ворога. Коли було затверджено склад підпільного Чернігівського обкому партії, першим секретарем його став О. Ф. Федоров. У стислі строки він сформував обласний партизанський загін з 186 чол., який очолив другий секретар обкому М. М. Попудренко. Заздалегідь були закладені десятки баз з озброєнням і продуктами.

Вже в перші дні війни підпільний обком партії підготував директиву для міських комів та райкомів партії, в якій говорилося про переведення усіх партійних і комсомольських організацій на нелегальне становище. 17 листопада О. Ф. Федоров прибув до розташування обласного партизанського загону. Протягом двох місяців він пройшов майже всю область, організуючи і піднімаючи народ на боротьбу. Зрозумівши, що невеликі партизанські загоони не зможуть завдати ворогові істотних втрат, О. Ф. Федоров запропонував злити їх в один Об'єднаний загін, про що було прийняте відповідне рішення підпільного обкому.

Фашисти кинули проти партизанів значні сили регулярних військ. Об'єднаний партизанський загін завдавав відчутних втрат ворогові. Залишивши на території області невеликі маневрені бойові та диверсійні групи, О. Ф. Федоров виводить загін у Білорусію і Брянські ліси РРФСР. Тут він подає допомогу місцевому партійному підпіллу, сприяє зростанню невеликих місцевих загонів у великі формування.

Влітку 1942 р. на базі Об'єднаного загону рішенням підпільного обкому партії створюється Чернігівське з'єднання партизанських загонів, командиром якого став О. Ф. Федоров.

В кінці січня 1943 р., знищуючи ворожі заслони, з'єднання з боями проривається на Україну, а через тиждень виділене з нього нове Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання відправляється в рейд до західних кордонів нашої країни. 2 червня 1943 р. Олексій Федорович Федоров призначається першим секретарем підпільного Волинського обкому партії. Радянські війська вели грандіозну битву під Курськом. Перед з'єднанням стояло складне завдання — виведення з ладу залізниць, якими ворог доставляв боєприпаси і медикаменти. Головний удар був обрушений на залізничний вузол Ковель. Партизани з'єднання підірвали 549 ешелонів ворога. Партія і уряд високо оцінили цей масовий подвиг партизанів. Звання

Героя Радянського Союзу було присвоєно 14 командирам і бійцям з'єднання, понад 2 тис. чол. було нагороджено орденами і медалями.

У квітні 1944 р. на західному кордоні Радянського Союзу закінчився бойовий шлях з'єднання. З серпня 1941 р. по травень 1944 р. його партизани знищили 25 386 німецьких й угорських солдатів і офіцерів, пустили під укіс 644 ешелонів ворога, 8 бронепоездів¹. За видатні заслуги перед Батьківщиною в справі організації партизанського руху на Україні, керівництво бойовою діяльністю партизанських загонів, за доблесть і мужність О. Ф. Федорову було вдруге присвоєно звання Героя Радянського Союзу і військове звання генерал-майора. Крім цих високих нагород О. Ф. Федоров був нагороджений 6-ма орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції, Суворова I ступеня, Богдана Хмельницького I ступеня, Вітчизняної війни II ступеня, Трудового Червоного Прапора, багатьма медалями. За допомогу польським і чехословацьким партизанам — орденом Білого Льва I ступеня і Грюнвальда II ступеня.

Після визволення української землі від фашистських загарбників перед партією і народом постало складне завдання — відбудувати зруйноване народне господарство. І знову Олексій Федорович у перших рядах партії. Він обирається першим секретарем Херсонського, Ізмаїльського і Житомирського обкомів партії. В 1957 р. його було призначено міністром соціального забезпечення УРСР. На цій посаді він працював понад 20 років. За цей час Олексій Федорович багато зробив щодо поліпшення соціального забезпечення трудящих республіки. Значну увагу він приділяв працевлаштуванню, санаторно-курортному лікуванню та забезпеченню інвалідів Великої Вітчизняної війни автотранспортом.

О. Ф. Федоров обирався депутатом усіх десяти скликань Верховної Ради СРСР і шести скликань Верховної Ради УРСР. Поряд з напруженою державною діяльністю він багато часу віддає громадським справам, веде постійну роботу як заступник голови Радянського комітету ветеранів війни і як голова Київської секції цієї організації.

З 1978 р. О. Ф. Федоров працює в Комісії у справах колишніх партизанів при Президії Верховної Ради УРСР. Комісія проводить значну роботу по військово-патріотичному вихованню трудящих, зокрема молоді, увічненню пам'яті героїчної боротьби партизанів і підпільників у тилу ворога, організації нових музеїв та кімнат партизанської слави, спорудженню меморіальних комплексів, пам'ятників і пам'ятних знаків, присвячених героїчним подвигам партизанів і підпільників. Так, у Чернігівській, Волинській, Житомирській, Сумській та Донецькій областях встановлено меморіальні дошки і пам'ятні знаки на місцях діяльності підпільних обкомів, міськкомів і райкомів партії.

Олексій Федорович часто виступає зі спогадами перед трудящими, зустрічається з колишніми партизанами, дає їм поради, допомагає сім'ям загиблих народних месників. Значну роботу він проводить і як голова Республіканського штабу походів молоді по місцях революційної, бойової та трудової слави радянського народу.

Радянська громадськість знає О. Ф. Федорова як автора широко відомих творів «Підпільний обком діє» і «Остання зима». Ці книги лягли в основу багатосерійного телевізійного художнього фільму «Підпільний обком діє».

Олексій Федорович і сьогодні на бойовому посту. Його обрано делегатом XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України.

Ю. І. ЗІНЧЕНКО (Київ), В. О. КОНЬКОВ (Київ)

¹ Советская Украина в годы Великой Отечественной войны: Сб. документов и материалов. В 3-х т. К., 1980. Т. 3, с. 226.

МУЖНІЙ БОРЕЦЬ ЗА ЩАСТЯ НАРОДУ

(до 80-річчя з дня народження
Яна Шверми)

Славний бойовий шлях пройшов визначний діяч Комуністичної партії Чехословаччини, професіональний революціонер, самовідданий борець за щастя народу, Герой ЧССР і Словацького національного повстання Ян Шверма.

Народився він 23 березня 1901 р. у невеличкому містечку Мніхові-Градищі в сім'ї адвоката. В ранньому дитинстві залишився без батька. Згодом його мати з дітьми переїхала у Прагу. Тут Ян Шверма поступив у гімназію.

Будучи гімназистом, а потім студентом юридичного факультету Празького університету, він почав вивчати твори класиків марксизму-ленінізму. Під їх ідейним впливом у нього поступово формувалася революційна свідомість, з'явилось глибоке розуміння класової, антинародної сутності політики правлячих кіл буржуазної Чехословаччини. Шверма зближується з революційним пролетарським рухом.

У травні 1921 р., коли було створено Компартію Чехословаччини, він вступив до її лав. З цього часу вся багатогранна революційна діяльність Яна Шверми була нерозривно пов'язана з боротьбою КПЧ за корінні життєві інтереси трудящих. Протягом першої половини 20-х років він працював у комуністичному молодіжному русі, часто виступав із змістовними лекціями на різних курсах й у школах, організованих комсомолом. Його виступи молодь слухала з великим інтересом.

У 1924 р. Яна Шверму було обрано до складу Центрального Комітету комсомолу. Як один з активних діячів комуністичного молодіжного руху, він брав участь у засіданнях Політбюро ЦК КПЧ¹.

В студентські роки Ян Шверма проявив себе як здібний журналіст. З 1924 р. він почав публікуватися на сторінках Центрального органу Компартії Чехословаччини — газети «Руде право». В його статтях аналізувалися важливі питання революційної діяльності КПЧ. У 1924 р. Ян Шверма почав працювати редактором вечірнього випуску «Руде право».

Виконуючи партійні доручення, він часто роз'їжджав у різні райони Чехословаччини, де виступав з лекціями на зборах і активах. З цією метою Шверма приїжджав і на Закарпаття. 7 жовтня 1925 р. у селищі Чопі відбулася конференція Закарпатського крайкому комсомолу, на якій він виступив з доповіддю про політичне становище в країні і завдання комуністичного молодіжного руху.

У 1926 р. за рішенням ЦК КПЧ Яна Шверму було направлено на навчання в Москву. Під час перебування в СРСР він ознайомився з життям і працею радянських людей. Свої враження викладав у статтях і кореспонденціях, які публікувалися на сторінках різних періодичних видань. У них розповідалося про успіхи радянських людей у будівництві першого в світі соціалістичного суспільства. Багато уваги Ян Шверма приділяв вивченню і популяризації досвіду організаторської та ідейно-виховної роботи ленінської партії.

Внаслідок розкольніцької діяльності правих опортуністів на чолі з Ілеком і Боленом у 1928 р. в Комуністичній партії Чехословаччини виникла гостра криза. Під час роботи VI конгресу Комінтерну, що відбувся влітку 1928 р., було створено спеціальну комісію ВККІ, яка займалася вивченням становища в КПЧ. Її очолив досвідчений більшовик, партійний і радянський діяч С. І. Гусев, який працював на відповідальній роботі в Комуністичному Інтернаціоналі. Яна Шверму, що перебував тоді у Москві, було включено до складу делегації Комуністичної партії Чехословаччини на VI конгресі Комінтерну. На одному із засідань комісії ВККІ він виступив з промовою, в якій активно підтримував революційне ядро КПЧ, очолюване Клементом Готвальдом.

Після закінчення роботи VI конгресу Комінтерну, який подав Комуністичній партії Чехословаччини велику допомогу в боротьбі за консолідацію революційних сил, перемогу ленінської стратегії і тактики, Ян Шверма повернувся з Москви до Праги. Там він активно включився у роботу по підготовці до V з'їзду КПЧ, який

¹ Holá Věra. Jan Šverma. Horizont. Praha, 1976, с. 24.

відбувся 18—23 лютого 1929 р. З'їзд став важливим рубежем в історичному розвитку Компартії Чехословаччини. На ньому до складу Політбюро ЦК КПЧ на чолі з К. Готвальдом було обрано й Яна Шверму².

За рекомендацією К. Готвальда Ян Шверма очолив профспілковий відділ ЦК КПЧ. Працюючи на цьому відповідальному посту, він разом з К. Готвальдом і Антоніном Запотоцьким брав активну участь у боротьбі проти підступних дій фракціонерів, за єдність профспілкового руху.

4—5 травня 1929 р. всупереч волі фракціонерів було проведено третій з'їзд Міжнародного об'єднання профспілок, який вирішив проводити нову, революційну тактику боротьби робітничого класу проти експлуататорів. На з'їзді було обрано нове керівництво Червоних профспілок, до складу якого ввійшли А. Запотоцький і Ян Шверма³.

У виступах і статтях Ян Шверма рішуче викривав антинародний характер як внутрішньої, так і зовнішньої політики правлячих кіл буржуазної Чехословаччини. Він брав активну участь у боротьбі за встановлення нормальних дипломатичних відносин з Радянським Союзом. «СРСР, — підкреслював Ян Шверма в одній із статей, опублікованих на сторінках газети «Руде право» 8 листопада 1931 р., — є живим прикладом пролетаріату..., який доводить, що робітники можуть управляти і притому краще управляти й керувати долею світу, ніж капіталісти»⁴.

Ян Шверма брав активну участь в організації страйкового руху, виступав на мітингах і зборах робітників. У 1932 р. він разом з А. Запотоцьким опублікували брошуру про страйк гірників⁵, в якій узагальнювався досвід класової боротьби одного з бойових загонів робітничого класу Чехословаччини. У 1933 р. Ян Шверма опублікував праці «Чеське питання в світлі марксизму», «Рік 1848 в Чехії»⁶ та ін.

Ян Шверма був полум'ямим борцем проти фашизму, активно виступав за створення єдиного народного фронту. На VII конгресі Комінтерну, що відбувся в 1935 р., його було обрано кандидатом у члени ВККІ.

У 1937 р. Ян Шверма став шеф-редактором газети «Руде право», на сторінках якої публікував численні статті й матеріали, в яких викривалася реакційна суть ідеології і політики фашизму.

Газета відіграла, зокрема, важливу роль в організації руху солідарності з антифашистською боротьбою трудящих Іспанії. В другій половині 1937 р. в цю країну для безпосереднього ознайомлення з бойовими діями патріотів та міжнародних загонів було направлено делегацію комуністів — депутатів чехословацького парламенту, яку очолив Ян Шверма. Будучи ще в Іспанії, а згодом і після повернення в Чехословаччину, він на сторінках газети «Руде право» опублікував ряд статей і репортажів, у яких викривалися звірства реакції, розповідалися про героїзм тих, хто із зброєю в руках вів боротьбу проти фашизму.

В період окупації Чехословаччини гітлерівською Німеччиною мужньому революціонеру загрожував арешт. У зв'язку з цим на початку грудня 1938 р. Ян Шверма виїхав у Радянський Союз, де працював в апараті Комінтерну. В травні 1939 р. він поїхав до Парижа для подання допомоги у створенні й діяльності закордонного секретаріату КПЧ, головним завданням якого мало бути керівництво роботою комуністів Чехословаччини, які знаходилися в еміграції на Заході⁷.

Після початку другої світової війни і вступу до неї Франції посилювалося переслідування комуністів. Робота в Парижі Яна Шверми, як й інших комуністів, ускладнювалася, створювалася загроза арешту. В зв'язку з цим він змушений був повернутися в Москву. Як досвідчений, самовідданий борець за щастя трудящих, Ян

² Очерки истории Коммунистической партии Чехословакии. М., 1979, с. 147.

³ Ялин А. А. Ян Шверма. — Вопросы истории КПСС, 1971, № 3, с. 11.

⁴ Документи и материалы по истории советско-чехословацких отношений. М., 1977. Т. 2, август 1922—июнь 1934, док. № 397, с. 495.

⁵ Holá Věsta. Назв. праця, с. 44.

⁶ Там же, с. 49—50.

⁷ Там же, с. 65.

Шверма продовжував працювати у Комінтерні, виконуючи важливі доручення. Він був членом керівництва КПЧ, яке перебувало в Москві.

28 вересня 1944 р., за рішенням керівництва, Ян Шверма спеціальним літаком разом з іншими товаришами вилетів з Москви в район Словацького національного повстання для подання допомоги партизанам і підпільникам, які вели важку боротьбу проти фашистських окупантів і місцевих реакційних кіл — зрадників інтересів трудящих. Налагодивши контакт з партійними працівниками, він активно включився в організацію підпільної роботи, проводив велику ідейно-виховну роботу. В своїх виступах перед партійними працівниками, учасниками підпільної і партизанської боротьби проти фашизму Ян Шверма закликав їх підвищувати дисципліну й організованість, зміцнювати інтернаціональну згуртованість, виявляти високу мужність у боротьбі проти ворога.

У виступі 15 жовтня 1944 р. на конференції заводських комітетів у Підбрзевій, де відбулося об'єднання революційного профспілкового руху Словаччини, Ян Шверма підкреслював: «Ми боремося за те, щоб у Словаччині був господарем... трудовий народ»⁸.

У листопаді 1944 р. під час одного з важких гірських переходів з групою партизанів тяжко хворий Ян Шверма помер. До останнього подиху життя всі свої знання і сили він віддавав справі трудового народу, вів боротьбу за визволення своєї батьківщини від фашистської окупації, за ліквідацію експлуатації людини людиною, вільне щасливе життя.

«Радянський народ високо цінить вклад чехословацьких патріотів у перемогу над фашизмом, — говорив у промові на XIV з'їзді КПЧ 26 травня 1971 р. Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв. — Ми пам'ятаємо відвагу безстрашних підпільників, бойовий шлях Чехословацького корпусу під командуванням генерала Людвіка Свободи, самовідданість учасників Словацького національного повстання, його керівників — Карола Шмідке, Густава Гусака, Яна Шверми та інших товаришів»⁹.

Ян Шверма був мужнім, полум'яним борцем за торжество ленінських ідей інтернаціоналізму, за зміцнення дружби народів Чехословаччини і Радянського Союзу. Трудящі ЧССР свято шанують пам'ять про свого героя.

О. В. ХЛАНТА (Ужгород)

⁸ Плевза Вильям. Современная история Чехословакии. Братислава, 1979, с. 51.

⁹ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1972. Т. 3, с. 341—342.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

ВИКРИТТЯ РАДЯНСЬКОЮ ІСТОРИОГРАФІЄЮ БУРЖУАЗНОЇ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ РОЛІ КПРС В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА ЗРІЛОГО СОЦІАЛІЗМУ

Вступ людства у 80-ті роки відзначено дальшим неухильним зростанням сил соціалізму, миру і соціального прогресу. Успіхи зрілого соціалістичного суспільства в СРСР, досягнення країн соціалістичної співдружності, розвиток міжнародного робітничого і комуністичного руху, національно-визвольної боротьби проти імперіалізму, дальше поглиблення загальної кризи капіталізму наочно демонструють життєздатність реального соціалізму і його незаперечні переваги перед капіталізмом, велику силу творчого марксизму-ленінізму.

Сучасний капіталізм змушений пристосовуватись до нового становища у світі. Не залишаючи намірів мілітаристськими засобами змінити співвідношення сил на міжнародній арені на свою користь, він разом з тим все більшу увагу приділяє ідеологічним засобам боротьби проти сил соціалізму, демократії, миру і прогресу. Важливу роль у своїй ідеологічній стратегії імперіалізм відводить так званій «радянології», яка виділилась у самостійний напрям антикомуністичної пропаганди в кінці 50-х років. Виконуючи завдання систематичного і спрямованого вивчення теорії і політики КПРС, історії радянського суспільства з метою їх перекручення, фальсифікації, підриву керівної ролі КПРС в радянському суспільстві, «радянологія» здійснює функції захисту капіталізму, ідеологічного забезпечення ворожих акцій імперіалістичних держав проти Радянського Союзу, країн соціалістичної співдружності, формування громадської свідомості у дусі ненависті до СРСР, реального соціалізму¹.

Концептуальною основою буржуазних фальсифікацій ролі і діяльності КПРС в політичній системі розвинутого соціалізму служать «радянологічні» теорії «тоталітаризму» (Х. Арандта), «індустріального суспільства» (У. Ростоу, Д. Белла) та «конвергенції» (Я. Тинбергена, Дж. Гелбрейта). Властивий для буржуазної «радянології» суцільний негативізм 40—50-х років, коли комунізм розглядався виключно як антитеза демократії та історичної необхідності, поступається в ній місцем псевдонауковим теоріям, які покликані краще маскувати незмінні антикомуністичні цілі, надати ідеологічним диверсіям наукоподібну форму теоретичних дискусій тощо. І все ж ці відверто грубі форми антикомунізму та «радянології» і інші широко й активно насаджуються ідеологічними службами імперіалізму поряд з більш «інтелектуальними» та замаскованими².

Різде загострення суперечностей капіталізму, крах розрахунків на «ерозію» соціалізму змусили «радянологів» модернізувати ці доктрини, пристосовувати їх постулати до явищ сучасної дійсності, не відмовляючись від їх суті. Поряд із «статичним, консервативним тоталітаризмом» з'явилися варіанти «тоталітаризму без терору», «освіченого, раціоналізованого тоталітаризму», а також концепції «адмініструємого суспільства» (А. Кассофа, Р. Таккера), «мобілізаційна система», або «мобілізацій-

¹ Антикоммунистическая пропаганда. Доктрины. Аппарат. М., 1971, с. 241; Современный антикоммунизм. Политика, идеология. М., 1973, с. 14—26; Малов Ю. К. О некоторых современных тенденциях в буржуазной «советологии». — Вопросы истории КПСС, 1979, № 8, с. 49—52.

² Кейзеров М. М. Зигзаги і маневри сучасного антикомунізму. — Комуніст України, 1979, № 6; його ж. Идеологические диверсии. М., 1979, с. 116—120.

ний режим» (Д. Аптера), що тісно примикають до концепції «тоталітаризму», і, за твердженням антикомуністів, характеризують суспільство розвинутого соціалізму. Виникло чимало різновидів доктрини «індустріального суспільства», зокрема «єдиного індустріального світу», «постіндустріального суспільства» (Г. Кан, А. Турен), «техногонного суспільства» (З. Бжезинський) та інші.

Абсолютизуючи рівень розвитку продуктивних сил та ігноруючи корінні соціальні відміни між капіталізмом і соціалізмом, ці теорії твердять про неминучість «трансформації» радянського суспільства в індустріальне суспільство типу буржуазного суспільства західного зразка.

Наша партія дала чітку класово-партійну характеристику антикомунізму, розкрила його роль і місце в загальній стратегії імперіалізму. Важливе принципове значення в послідовному запровадженні його критики мають партійні документи, твори Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва, М. А. Суслова, В. В. Щербицького, Б. М. Пономарьова та інших керівників партії, в яких розглядаються ці питання³.

Радянська історіографія, ґрунтуючись на гранітній базі ленінських методологічних принципів критики антикомунізму, буржуазної фальсифікації історії і політики КПРС, приділяє велику увагу висвітленню і творчому застосуванню цих принципів у наукових дослідженнях та пропагандистській діяльності. Дієвість ленінської методології критики противників марксизму пояснюється тим, що вона постійно спрямована проти найбільш небезпечних для революційного руху політичних течій, теорій, концепцій і відзначається широким і досконалим арсеналом політичних засобів, застерігає від поверхової критики ворожих поглядів.

Велика увага приділена цим питанням у книгах «Политическая организация развитого социалистического общества. (Правовые проблемы)», «Об искусстве polemiki»⁴.

За останні роки з'явилося чимало праць радянських вчених, в яких досить повно розкривається класова суть антикомунізму та «радянології», висвітлюються їх методологічні основи і найважливіші риси, досліджуються сучасні тенденції в їх еволюції. Ця еволюція стала предметом спеціального наукового аналізу не лише у згаданих вище загальних монографіях і збірниках, а й у деяких спеціально присвячених цьому працях. Так, Ю. К. Малов у згаданій праці на основі критичного розгляду новітніх «творів» англо-американських «теоретиків» розкриває деякі сучасні тенденції в буржуазній «радянології», характеризує зміну тактики, що відбувається в ній. На сучасному етапі ці тенденції виявляються в їх ставленні до питання про роль Комуністичної партії в суспільстві.

У даній статті зроблено спробу розглянути деякі аспекти критики радянською історіографією фальсифікації ролі КПРС в політичній системі суспільства розвинутого соціалізму сучасними англо-американськими буржуазними «радянологами», зокрема показати, як у радянській літературі викриваються буржуазні перекручення ленінського вчення про партію, намагання антикомуністів заперечити об'єктивну обов'язковість її керівної ролі, їх спроби перевернути взаємовідносини партії і громадських організацій, принципи, методи партійного керівництва суспільством. Так,

³ Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977, с. 45—49; До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Зб. документів і матеріалів. К., 1970; Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976; Брежнев Л. И. Актуальные вопросы идеологической работы КПСС. В 2-х томах. М., 1978; Суслов М. А. На путях строительства коммунизма. Речь и статьи. В 2-х томах. М., 1977; его же. Дело всей партии. Доклад на Всесоюзном совещании идеологических работников 16 октября 1979 г.— Коммунист, 1979, № 15; Щербицкий Л. В. Имя и дело Ленина бессмертно. Доклад на торжественном заседании, посвященном 110-й годовщине со дня рождения В. И. Ленина. 21 апреля 1980 года.— Коммунист Украины, 1980, № 5; Пономарев Б. Н. Борьба против антикоммунизма — важнейшее условие успеха революционных сил современности. — Избранные речи и статьи. М., 1977; его же. Реальный социализм и его международное значение. М., 1979.

⁴ Политическая организация развитого социалистического общества. (Правовые проблемы). К., 1976, с. 494—512; Об искусстве polemiki. М., 1980, с. 3—32, 56—65.

І. П. Верховцев та Ю. К. Малов у праці «Организационные основы КПСС и их «критики» пишуть, що сучасні буржуазні історики і соціологи, запозичивши збанкрутілі та викриті у свій час теорії меньшевиків, лідерів II Інтернаціоналу і різного роду антиленінських течій, перекручують ідейні та організаційні принципи ленінської партії, намагаються реабілітувати старі антиленінські теорії, видати їх за ортодоксальний «марксизм»⁵.

Антикомуністи Б. Вольф, Р. Вессон та інші твердять, що масовий пролетарський характер Комуністичної партії нібито «видуманий» Леніним і, мовляв, суперечить «істинному» марксизмові, поглядам Маркса на партію як організацію немовби «відкриту для всіх», без єдиної програми і єдиної дисципліни, без підкорення меншості більшості і т. ін. Вони закликають світовий комуністичний і робітничий рух повернути «назад до Маркса», заявляють, що потрібні «іншого типу організації, крім ленінської», розраховують штовхнути марксистсько-ленінські партії до старої «моделі» реформістських партій II Інтернаціоналу⁶. Свої намагання ці «теоретики» «підкріплюють» посиланнями на «новітні дані, пов'язані з науково-технічною революцією»⁷.

Ігноруючи реальні процеси, що відбуваються під впливом науково-технічної революції, буржуазні ідеологи прагнуть принизити роль робітничого класу в суспільстві і на цій основі довести неспроможність самої концепції про партію робітничого класу як керівну революційну силу, «обгрунтувати» процес «переродження» комуністичних партій, який нібито відбувається, а тим самим довести непотрібність існуючих марксистсько-ленінських партій, необхідність їх ліквідації⁸.

Викриваючи ці фальсифікації, радянські історики піддають їх аргументованій науковій критиці. В колективних монографіях, працях І. П. Верховцева, Ф. Гумерова, Ю. К. Малова, О. Ф. Костіна, В. О. Молібошко, М. П. Мікешіна, В. Ф. Шевченка, М. Юдіна⁹ та інших переконливо спростовуються твердження ідейних противників марксизму-ленінізму. На підставі незаперечних фактів радянські історики показали, що ленінське вчення про партію базується на ідеях Маркса і Енгельса про революційну пролетарську партію, є їх органічним продовженням і творчим розвитком. У працях наводяться численні свідчення про ставлення основоположників наукового комунізму до партії, розуміння її ролі та значення в революційному перетворенні світу, здійсненні всесвітньо-історичної ролі пролетаріату.

Радянська історіографія приділяє значну увагу критиці буржуазних «радянологів», що принижують роль робітничого класу, перекручують соціально-політичний розвиток радянського суспільства¹⁰. Але в цій критиці, на жаль, не завжди вказу-

⁵ Верховцев И. П., Малов Ю. К. Организационные основы КПСС и их «критики». М., 1974, с. 14, 17.

⁶ Об искусстве полемики, с. 105—106.

⁷ Prospects for Soviet Society. Ed. by A. Kassof. London, 1968, p. 11.

⁸ Ромашов Л. В. Ленинское учение о партии и его фальсификация антикоммунистами и ревизионистами. М., 1975, с. 8—9.

⁹ Против фальсификации истории КПСС. М., 1964; Гумеров Ф. Вымыслы и действительность. (Против буржуазной фальсификации организационных основ КПСС). М., 1967; Против буржуазных фальсификаторов истории КПСС. М., 1970; Молібошко В. А. Против буржуазной фальсификации роли КПСС в коммунистическом строительстве. М., 1972; его же. Критика буржуазной фальсификации вопросов партийного строительства КПСС. Минск, 1977; Костин А. Ф. Ленинская концепция истории создания РСДРП и ее буржуазные критики. М., 1973; Мікешин Н. П. История против антиистории. Критика буржуазной фальсификации послевоенного периода истории КПСС. М., 1973; Верховцев И. П., Малов Ю. К. Указ. соч.; Критика буржуазных концепций истории и политики КПСС. Л., 1974; Шевченко В. Ф. Выгадки фальсификаторів і життя. К., 1974; Критика буржуазно-націоналістичних та ревізійністських перекручень історії КПРС. К., 1975; Малов Ю. К., Юдин И. П. Критика современных фальсификаторов руководящей роли КПСС в строительстве социализма и коммунизма. М., 1977; Против буржуазных фальсификаторов истории и политики КПСС. М., 1980.

¹⁰ Сидихманов В. Классы и классовая борьба в кривом зеркале. М., 1969; Игрнцкый Ю. И. Социально-политическое развитие СССР: факты против вымыслов буржуазных идеологов. М., 1978 та ін.

ється на зв'язок названих буржуазних концепцій з нападками ідеологів імперіалізму на ленінське вчення про партію, і ще рідше — простежується цей зв'язок або спеціально критично розглядаються в сукупності всі аспекти буржуазної фальсифікації класової природи КПРС.

До праць, в яких розглядаються спроби «радянологів» перекутити класову природу і характер комуністичної партії, належить дослідження Л. В. Ромашова, в якому це питання висвітлюється із залученням матеріалу з життя всіх братніх марксистсько-ленінських партій¹¹. Аргументована критика концепцій антикомунізму, які заперечують або дають негативну інтерпретацію провідної ролі робітничого класу в соціалістичному суспільстві, твердять про «відчуження» робітників в СРСР, міститься у статті В. Л. Савельєва і В. П. Шевчука¹².

Автори монографії «Современный антикоммунизм. Политика, идеология» викривають антикомуністичну спрямованість буржуазної тези про удавану ненауковість ідейно-теоретичних основ Комуністичної партії. Антикомуністи, спираючись на цю тезу, намагаються довести факт «узурпування» Комуністичною партією керівного становища в соціалістичному суспільстві, пристосування для цього форм її організації та норм внутріпартійного життя. Водночас з фальсифікованого характеру КПРС, принципів її діяльності та цілей її боротьби виводяться «прагматизм» політики партії, «ненауковість» марксизму-ленінізму як теоретичного виправдання та прикриття її діяльності. В обох випадках антикомуністи широко використовують фальсифікацію історії КПРС¹³.

Буржуазні політологи та соціологи у підході до КПРС і радянського суспільства досить часто, як це вони самі визнають, піддаються спокусі «розглядати чужі суспільства під кутом зору їх власного суспільства»¹⁴, тобто механічно переносять на соціалістичний лад поняття та категорії буржуазного суспільства. Радянські суспільствознавці Ф. Петренко, Ю. Малов та інші аргументовано критикують цю хибну методологію, показують її антинауковий характер.

Важливе значення у критичній концепції сучасних «радянологів» в питанні про місце і роль КПРС в політичній системі радянського суспільства має розкриття їх антинаукових теоретичних основ. Цікавою і оригінальною у цьому плані є монографія М. Х. Фарукшина «Партия в политической системе советского общества»¹⁵. В ній аналізується досить широке коло праць англо-американських «радянологів» і з позицій марксистсько-ленінської методології розглядається питання, яке ще не дістало належного висвітлення в нашій літературі, а саме: критика найбільш розповсюдженого в сучасній буржуазній політології та «радянології» вчення про політичні партії, типологію партій та партійних систем, на які антикомуністи, що фальсифікують роль КПРС в політичній системі радянського суспільства, намагаються спиратися як на свою теоретичну основу. На підставі критичного аналізу праць буржуазних вчених автор справедливо робить висновок, що корінною помилкою буржуазної типології політичних партій є відмова від врахування і дослідження соціально-класової природи і ролі політичних партій, неправомірна абсолютизація ознак буржуазних партій і перенесення їх на всі політичні партії взагалі, що суперечить принципам об'єктивного наукового дослідження¹⁶.

У своїй праці М. Х. Фарукшин постійно звертається до ленінських критеріїв, що визначають характер політичних партій. Проте окремі з них автором не враховуються (наприклад, склад керівних органів партії)¹⁷. Здається, було б більш доціль-

¹¹ Ромашов Л. В. Указ. соч., с. 4—30.

¹² Савельев В. Л., Шевчук В. П. Критика буржуазных фальсификаций керівної ролі КПРС в політичній системі розвинутого соціалістичного суспільства.— УІЖ, 1976, № 9, с. 48—50.

¹³ Современный антикоммунизм. Политика, идеология, с. 167—170.

¹⁴ Hollander Paul. Soviet and American Society, A. comparison. New York, 1978, p. 469.

¹⁵ Фарукшин М. Х. Партия в политической системе советского общества. (Против концепций современного антикоммунизма). Казань, 1973, с. 252.

¹⁶ Див.: Там же, с. 52—53, 72—73, 103—104, 153—155.

¹⁷ Там же, с. 54.

ним при цьому ширше використовувати положення, висловлені В. І. Леніним на II конгресі Комінтерну в 1920 р. щодо характеристики ознак політичних партій¹⁸.

Суб'єктивістський, антинауковий характер буржуазних теорій про суть політичних партій піддано критиці також у колективній монографії «Коммунистическая партия в политической системе социалистического общества»¹⁹. Однак автори обмежились розглядом лише окремих хиб значених теорій і не зуміли дати уявлення про проблему в цілому, що знижує цінність матеріалу з даного питання.

Прагнучи будь-що дискредитувати соціалістичний лад і КПРС, підірвати або послабити їх величезний вплив в сучасному світі, буржуазні критики П. Холландер, Р. Грипп, З. Бжезинський та інші всіляко перекичують державно-політичну систему СРСР, фальсифікують місце партії в ній, суть партійного керівництва радянським суспільством, заперечують його об'єктивну необхідність. З особливою наочністю це проявляється у спробах розглядати структуру політичної влади в нашій країні у світлі антикомуністичної концепції «тоталітаризму», в якій доведені до крайньої межі фальсифікаторські твердження про насильство як визначальну ознаку політичної системи соціалістичного суспільства. Центром вигаданої буржуазними ідеологами «тоталітарної» моделі радянського суспільства є «диктатура партії», необмежена влада КПРС. Сама ж політична система соціалізму видається за ідеологічно мотивовану організацію, яка не має нібито ніяких економічних та соціальних коренів, а створюється політичними лідерами для забезпечення розвитку суспільства у напрямі, визначеному офіційно ідеологією і партією. Висунута на Заході ще в роки «холодної війни», ця «теорія» посідала центральне місце в ідеологічному арсеналі антикомунізму.

Фальшиву суть тези «радянологів» про «диктатуру партії» показано у працях В. О. Молибощка²⁰. М. М. Марченко слушно зауважує, що питання про «диктатуру партії», під якою розуміється злиття державних і партійних органів, підміна одних органів іншими, є далеко не новим і тим більше не оригінальним критичним підходом і сировою дискредитації партії, а разом з тим і політичної організації радянського суспільства в цілому. Він викриває спроби сучасних «критиків марксизму» використати для підтвердження цієї тези антиленінські твердження Троцького, Зінов'єва, Бухаріна, які ототожнювали диктатуру пролетаріату з диктатурою партії²¹. Гострою зброєю у викритті цих фальсифікацій є ленінські положення про діалектику взаємовідносин між партією, класом і масами, всебічно обґрунтовані в його класичній праці «Дитяча хвороба «лівізми» в комунізмі»²².

М. Х. Фарукшин у своїй праці викриває наклепницький характер тверджень З. Бжезинського, М. Гелена та інших антикомуністів про те, що основною метою партії є допомога комуністам, які знаходяться при владі, і надалі залишитись при владі, а радянської політичної системи — забезпечити соціальний контроль²³.

Значна увага приділяється у ряді праць критиці антикомуністичної суті теорій еліти та «групізму» (Т. Ригбі, А. Мейер), які зображують соціалізм як лад соціальної нерівності, а КПРС як привілейовану організацію. В них викриваються спроби антикомуністів фальсифікувати соціальну структуру радянського суспільства і склад КПРС²⁴.

¹⁸ Див.: Ленін В. І. II конгрес Комуністичного Інтернаціоналу 19 липня—7 серпня 1920 р.— Повн. збір. творів, т. 41, с. 225—229, 248—249.

¹⁹ Коммунистическая партия в политической системе социалистического общества. М., 1974, с. 179—187.

²⁰ Див.: Молибощко В. А. Критика буржуазной фальсификации вопросов партийного строительства КПСС, с. 148—149.

²¹ Марченко М. П. Политическая организация советского общества и ее буржуазные фальсификаторы. М., 1973, с. 130—133.

²² Див.: Ленін В. І. Повн. збір. творів, т. 41.

²³ Фарукшин М. Х. Указ. соч., с. 184—185.

²⁴ Фарукшин М. Х. Социалистическая демократия и буржуазная «советология». Казань, 1976, с. 56—71; Марченко М. П. Указ. соч., с. 122—135; Молибощко В. А. Указ. соч., с. 26—43.

У зв'язку із спробами довести наявність «диктатури партії» в СРСР та «елітарний» устрій радянського суспільного ладу і складу КПРС, антикомуністи звертаються до всіляких спекуляцій з однопартійністю у нашій країні. Це — один з найважливіших об'єктів буржуазної «критики». Радянська історіографія викриває зв'язану з цим фальсифікацію у різних аспектах даної проблеми — у плані історичного процесу становлення і зміцнення однопартійної системи в СРСР, з боку її суті та соціальної ролі, з точки зору перспектив розвитку однопартійної системи і зіставлення її з багатопартійністю²⁵.

Аргументованій критиці піддається і спроба «радянологів» зводити питання про суть і обсяг демократії до багатопартійності в її буржуазному розумінні. Практика двопартійної та багатопартійних систем буржуазної демократії у США, Великобританії та інших країнах наочно показує справжню суть цієї «демократії» та її призначення.

Однією з найбільш модних і поширених буржуазних концепцій, спрямованих проти радянської політичної системи і насамперед проти керівної ролі КПРС, є концепція політичного плюралізму. Її буржуазно-апологетичний характер, а також антикомуністична спрямованість, її класова оцінка і всебічна характеристика дається в працях радянських суспільствознавців²⁶. У них, зокрема, зазначається, що коли в реальності буржуазного суспільства вона має певні корені і є своєрідною (зовсім не точною) відповіддю буржуазної науки на ускладнення соціально-класової структури і політичної системи, відображенням класової боротьби і суперництва різних угруповань правлячого класу, то по відношенню до соціалістичного суспільства вона не має ніякого ґрунту і посить явно антикомуністичну спрямованість. З допомогою цієї концепції буржуазні ідеологи намагаються підірвати керівну роль партії в соціалістичному суспільстві, пав'язати буржуазну багатопартійність, політичну опозицію і добитися ерозії соціалістичного ладу.

У працях зазначених авторів показано теоретичну неспроможність, класово-політичний зміст і фальсифікаторський характер концепції плюралізму радянського суспільства. При цьому в широкому плані розкривається глибоко демократичний характер радянської політичної системи, непорушна єдність партії і народу. Цікавий фактичний матеріал з цього питання містить, наприклад, праця М. М. Перфільєва²⁷.

Досить широко висвітлено у радянській історіографії питання критики буржуазних перекручень взаємовідносин КПРС і радянської держави та масових організацій трудящих. У колективній праці «КПСС — руководящее ядро политической системы советского общества» викриваються намагання «радянологів» фальсифікувати роль Рад, профспілок, комсомолу в нашому суспільстві, зобразити керівництво з боку КПРС як «диктатуру партії» та ін.²⁸ У ряді колективних монографій, працях В. О. Молібошка, Ф. Ф. Петренка, М. Х. Фарукшина, статтях Я. М. Серіщеєва та інших показано спроби «радянологів» зобразити роль КПРС у суспільстві як «держави в державі», перекрутити і принизити роль Рад, громадських організацій, показати їх як «сліпих виконавців» директив партії. Автори розкривають при цьому намагання сучасних антикомуністів використати троцькістські теорії «одержавлен-

²⁵ Критика антимарксистских взглядов по вопросам социально-политического развития советского общества. Харьков, 1972, с. 132—138; Марченко М. П. Указ. соч., с. 135—146.

²⁶ Каленский В. Г. Политические науки в США. Критика буржуазных концепций власти. М., 1969; Гулнев В. Е. Демократия и современный империализм. Очерки теории капиталистического государства и политической организации буржуазного общества. М., 1970, с. 75—159; Шахназаров Г. Х. Социалистическая демократия. Некоторые вопросы теории. М., 1974; Фарукшин М. Х. Партия в политической системе советского общества, с. 169—171; его же. Социалистическая демократия и буржуазная советология, с. 98—117; Петренко Ф. Ф. Критика современных фальсификаторов роли марксистско-ленинской партии в строительстве социализма и коммунизма. — Вопросы истории КПСС, 1977, № 7.

²⁷ Перфильев М. Н. Народ и партия едины. М., 1971.

²⁸ КПСС — руководящее ядро политической системы советского общества. М., 1977, с. 271—286.

ня профспілок», «загвинчування гайок», а також лозунги «емансипації» держави і масових організацій від партії, які у свій час були на озброєнні «робочої опозиції» та «децистів»²⁹. Спростовуючи буржуазні фальсифікації, автори зазначених колективних монографій, а також Ф. Ф. Петренко, М. М. Марченко, В. О. Молібошко розкривають принципи, форми та методи партійного керівництва державними і громадськими організаціями.

Одним з центральних питань боротьби з буржуазною «радянологією» є критика її фальсифікацій, пов'язаних з процесом зростання керівної ролі Комуністичної партії. Питання про зростання ролі партії так чи інакше торкаються всі буржуазні спеціалісти по нашій країні і КПРС.

Радянські суспільствознавці, зокрема історики, тримають у полі зору свого критичного аналізу всі напрями антикомуністичних фальсифікацій зростання керівної ролі КПРС. Вістря цих фальсифікацій спрямоване насамперед на заперечення об'єктивно закономірного цілісного характеру зростання ролі партії. Щоб надати більшій доказовості своїм твердженням, дехто з «радянологів» готовий навіть визнати історично обумовлений характер діяльності Комуністичної партії у минулому, в період підготовки і проведення соціалістичної революції. Розкриваючи лицемірство цих «визнань», автори монографії «Возрастание руководящей роли КПСС в строительстве социализма и коммунизма», Ю. К. Малов та інші показують, що вони робляться лише для того, щоб звинуватити КПРС у «незаконному» характері збереження її керівництва.

Грубою фальсифікацією є і друга теза буржуазних авторів про наявність нібито антагонізму між цілями КПРС та її діяльністю, що визначається теорією марксизму-ленінізму і потребами сучасного індустріального суспільства, вимогами науково-технічної революції. Цю тезу спростовує ряд наших авторів. Наведений ними фактичний матеріал про всевітньо-історичні досягнення радянського народу переконливо свідчить про правильність і величезну дієву силу політики КПРС^{30–31}. Водночас слід зауважити, що авторами при цьому використовуються не всі аргументи повною мірою. Зокрема, важливим доказом у викритті «радянологів» є розкриття науково обгрунтованого характеру політики КПРС, показ того, що потреба у керівництві партії йде з глибин соціалістичного суспільства.

Ф. Ф. Петренко, Ю. К. Малов, М. Х. Фаруқши та інші автори розкривають неуцільне зростання діяльності партії в усіх сферах життя радянського суспільства.

Розгорнуті критичні піддаючіся і спроби буржуазних «радянологів» углядіти «непримиренне протиріччя» між зростанням ролі партії і дальшою демократизацією суспільного життя. На основі аналізу конкретно-історичної дійсності у багатьох працях висвітлюється роль КПРС як головного носія соціалістичного демократизму, гаранта його поступального розвитку, що з особливою силою проявилось у зв'язку з прийняттям нової Конституції СРСР, а нині — в ході послідовного її здійснення³².

Аналіз новітньої радянологічної літератури свідчить, що характерним для неї

²⁹ Руководящая роль КПСС в условиях развитого социализма. М., 1979, с. 305—309; Возрастание руководящей роли КПСС в строительстве социализма и коммунизма. М., 1979, с. 268—284; Марченко М. Н. Указ. соч., с. 122—135; Фаруқшии М. Х. Партия в политической системе советского общества, с. 203—250; его же. Социалистическая демократия и буржуазная «советология», с. 118—140; Серіщев Я. М. Проти буржуазної фальсифікації керівництва КПРС масовими організаціями, трудящих в умовах будівництва комунізму. — Наукові праці з історії КПРС. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Вип. 60, 1973; Соломко Є. Т. Критика буржуазних фальсифікацій взаємовідносин між КПРС і масовими організаціями трудящих у період комуністичного будівництва. — Питання наукового комунізму. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Вип. 19, 1972.

^{30–31} Возрастание руководящей роли КПСС в строительстве социализма и коммунизма, с. 273—274; Малов Ю. К. Критика буржуазных фальсификаций роли КПСС в политической системе социалистического общества. — Вопросы истории КПСС, 1978, № 5; его же. О некоторых современных тенденциях буржуазной советологии. — Вопросы истории КПСС, 1979, № 8.

³² Сущность и значение политики КПСС в условиях развитого социалистического общества. М., 1974, с. 282—290, 299—300; Критика буржуазно-националистичних

є спотворене зображення не стільки фактологічного матеріалу (хоч це залишається типовим для неї), скільки найважливіших закономірностей політики і діяльності КПРС. Даючи перекручене зображення природи радянського суспільства, його соціально-економічної структури, «радянологи» виводять з цього уявлення свої міфи про «ерозію» соціалізму і керівної ролі КПРС, яка начебто відбувається. Буржуазні автори посилено вишукують ознаки нестабільності соціалістичного ладу. Для підтвердження своєї точки зору вони ще й ще раз звертаються до теорії «стратифікації», заявляють про «переродження» радянського суспільства, активно «розробляють» «елітарні» теорії, різноманітні варіанти теорії конвергенції³³.

Змушені визнавати привабливість соціалізму для народів несоціалістичних країн, радянологи і в своїх новітніх працях за будь-яку ціну прагнуть довести, що радянське суспільство начебто не має засобів для «самореформи» і неминуче йде до «плюралізму» та зближення з суспільством буржуазних країн Заходу³⁴.

Все більш витонченими стають засоби боротьби «радянології» безпосередньо проти керівної ролі КПРС. Деякі з антикомуністів готові навіть «примиритися» з існуючими КПРС, але при «умові її модернізації», яка в їх розумінні означає докорінну зміну ролі та функцій Комуністичної партії, перетворення її у типову буржуазну партію західного зразка. Інші — пропонують усунути КПРС від влади шляхом її «інституціоналізації» — передачі функцій партії різним урядовим, автономним групам. Активно використовується для перекручення різних аспектів керівної діяльності КПРС концепція «політичної участі» та інші³⁵.

Питання про роль КПРС у політичній системі радянського суспільства не випадково є об'єктом гострої боротьби між двома ідеологіями. Як відзначав товариш Л. І. Брежнев, наші вороги «...хотіли б ослабити роль партії в радянському суспільстві, бо взагалі мріють ослабити нашу країну, наш соціалістичний лад, погасити наші комуністичні ідеали. На щастя, це їм не під силу»³⁶. Радянські люди протиставляють цьому свою непохитну ідейну відданість справі комунізму.

Боротьба з «радянологами», антикомуністами вимагає від радянських істориків і суспільствознавців наукових досліджень і наступальної критики їх фальсифікацій, показу антинаукового, наклепницького характеру буржуазних теорій і концепцій, більш поглибленої критики підступних прийомів і методів, якими вони користуються. Викриття буржуазної фальсифікації ролі КПРС в політичній системі суспільства розвинутого соціалізму — найважливіше завдання всіх суспільствознавців. Найдоцільнішою формою реалізації його є створення спільних комплексних праць, в яких належне місце посідали б і дослідження істориків партії. Важливі також і окремі праці історико-партійного характеру, в яких викривалися б зазначені вище радянологічні перекручення. При цьому важливо переконливо показувати, що лише Комуністична партія здатна здійснювати керівництво соціалістичним суспільством, розкривати об'єктивну обумовленість її керівної ролі.

Т. В. ОРЛОВА (Київ)

та ревізіоністських перекручень історії КПРС. К., 1975, с. 259—338; Позняк В. Т., Шаповал Ю. И. Разоблачение буржуазных фальсификаций возрастания руководящей роли КПСС в условиях развитого социализма. — Научные труды по истории КПСС. Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 97, К., 1978.

³³ Dukes Paul. A History of Russia. Medieval, Modern, Contemporary. London—Basingstoke, 1974; The Soviet Union. Ed. by R. W. Davies. London, 1978; Szymanski Albert. Is the Red Flag Flying? The Political Economy of the Soviet Union. London, 1979; Welsh William A. Leaders and Elites. New York etc., 1979; його ж. Understanding Stability in East European Political Systems. Köln, 1980.

³⁴ Wesson Robert J. Communism and Communist Systems. Enlewood Cliffs (N. Y.), 1978, p. 218.

³⁵ White Stephen. Political Culture and Soviet Politics. London—Basingstoke, 1979; Authoritarian Politics in Modern Society. Ed. by Huntington and Moore. New York, 1970, p. 513—517.

³⁶ Брежнев Л. И. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення. Доповідь на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 4 жовтня 1977 року. — Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1978. Т. 6, с. 515.

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

РУКОВОДЯЩАЯ РОЛЬ КПСС В УСЛОВИЯХ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА

*Редкол.: Юденков А. Ф.,
Александров П. А., Грошев И. И.
М.: Мысль, 1979, 327 с.*

ВОЗРАСТАНИЕ РУКОВОДЯЩЕЙ РОЛИ КПСС В СТРОИТЕЛЬСТВЕ СОЦИАЛИЗМА И КОММУНИЗМА

М.: Политиздат, 1979, 296 с.

ВОПРОСЫ ВНУТРИПАРТИЙНОЙ ЖИЗНИ И РУКОВОДЯЩЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КПСС НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

М.: Мысль, 1979, 357 с.

Зростання керівної ролі КПРС на всіх етапах розвитку радянського суспільства — найважливіша закономірність будівництва соціалізму й комунізму. Різні аспекти політичної, організаторської й виховної роботи партії привертують неослабну увагу суспільствознавців. Особливий інтерес викликає ця проблема у дослідників, які займаються питаннями історії КПРС і партійного будівництва. Її актуальність постійно зростає у зв'язку з успіхами комуністичного будівництва, розширенням кола теоретичних і практичних питань, безперервним нагромадженням нового досвіду. Все це зумовлює необхідність дальшого розгортання наукових досліджень проблеми зростання ролі КПРС у комуністичному будівництві. Узагальненню досвіду керівної ролі КПРС, удосконалення внутріпартійного життя і присвячені рецензовані книги.

Автори акцентують увагу на розкритті об'єктивних і суб'єктивних факторів зростання керівної ролі КПРС. Узагальнюючи великий фактичний матеріал, вони досліджують особливості, форми і методи партійного керівництва економікою, розвитком національних відносин, комуністичним вихованням трудящих, а також зовнішньополітичну діяльність партії. Всі питання, в тому числі ідейно-теоретична діяльність КПРС і боротьба проти буржуазної ідеології та ревізіонізму, наукові основи політики Комуністичної партії, здійснення принципу демократичного централізму, критика й самокритика як важлива риса ленінського стилю партійної роботи, поліпшення якісного складу КПРС,

її кадрова політика, соціальні заходи, ідейно-виховна діяльність партійних організацій у трудових колективах, партійне керівництво державними й громадськими організаціями, міжнародне значення ленінських принципів партійного керівництва — розглядаються через призму зростання ролі КПРС як керівної й спрямовуючої сили радянського суспільства, ядра його політичної системи. Широка теоретичних узагальнень, комплексний підхід до аналізу й аргументоване висвітлення об'єктивних і суб'єктивних факторів зростання ролі КПРС у радянському суспільстві — характерні риси рецензованих видань.

Оперуючи конкретними історичними фактами, автори переконливо аргументують положення про керівництво КПРС як вищий тип політичного керівництва суспільством, показують, що керівна роль партії — об'єктивна закономірність розвитку радянського суспільства на шляху комуністичного будівництва. «Характерна особливість Комуністичної партії полягає в тому, — підкреслюється в книзі «Руководящая роль КПСС в условиях развитого социализма», — що вона не тільки розробляє науково обгрунтований політичний курс, а й сама активно й цілеспрямовано втілює його в життя. Органічна єдність теорії, політики й тактики є найважливішим принципом усієї її діяльності» (с. 20).

В усіх трьох книгах приділяється значна увага висвітленню партійного керівництва господарським будівництвом, відзначається, що створення матеріально-технічної бази комунізму — основа економічної стратегії КПРС. Авторі наводять дані про розвиток економіки СРСР як єдиного народногосподарського комплексу, про динамічність радянського суспільства, зростаючі масштаби комуністичного будівництва. Докладно висвітлюється партійне керівництво творчістю мас і, зокрема, розвитком соціалістичного змагання, широко розкривається роль КПРС у підвищенні ефективності суспільного виробництва і поліпшенні якості продукції, поєднанні досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму, вдосконаленні механізму управління господарством. Авторі висвітлюють удосконалення партійно-політичної і організаторської роботи — вирішальної умови успішного господарського будівництва, спинаються на фактори, які зумовлюють посилення провідної ролі робітничого класу в умовах розвинутого соціалізму, а також ролі КПРС у зміцненні союзу робітників, колгоспників та інтелігенції.

Велика увага в книгах приділяється аграрній політиці КПРС на сучасному

етапі. Авторі показують особливості й специфіку сільськогосподарського виробництва, докладно спинаються на основних напрямках його інтенсифікації. Втілення в життя науково обгрунтованої аграрної політики КПРС у поєднанні з організаторською і політичною роботою місцевих партійних організацій, відзначають вони, дало можливість збільшити виробництво основних продуктів сільського господарства, добитися зростання його ефективності. Успіхи у здійсненні аграрної політики КПРС, у розвитку економіки в цілому привели до глибоких якісних змін у житті трудівників села. Значно зріс їх матеріальний добробут, підвищилася духовна культура, поліпшився побут, посилилася суспільно-політична активність. Радянське селянство міцно стоїть на позиціях робітничого класу, керується його ідеологією, дедалі активніше сприймає властиві йому моральні і політичні риси.

В органічній єдності з економічною стратегією КПРС у дослідженнях аналізується її політика у сфері соціально-класових відносин, розкривається вища мета політики партії на сучасному етапі комуністичного будівництва. Авторі підходять до аналізу проблем впливу КПРС на розвиток і вдосконалення виробничих відносин у соціалістичному суспільстві, враховуючи найновіші досягнення історико-партійної науки. Особливий інтерес викликають розділи, у яких докладно висвітлюється діяльність Комуністичної партії у справі дальшого розвитку соціалістичної демократії, зміцнення Радянської загальнонародної держави. Авторі глибоко проаналізували дальше удосконалення партійного керівництва державними й громадськими організаціями. У книзі «Взрастання керівної ролі КПСС в строительстве социализма и коммунизма» в історичному аспекті простежується процес зростання керівної ролі КПРС у розвитку політичної системи радянського суспільства. На конкретних фактах і прикладах розкриваються форми й методи партійного керівництва діяльністю громадських і державних організацій, шляхи й засоби всебічного розвитку соціалістичної демократії в сучасних умовах, підкреслюється, що «безперервно удосконалюючи форми й методи роботи у сфері політичної надбудови, Комуністична партія об'єднує й активізує всі її інститути й ланки, примножуючи тим самим зусилля народу, спрямовані на будівництво комунізму» (с. 183). Авторі висвітлюють підвищення ролі громадських організацій — профспілок, комсомолу, кооперативів тощо — в управлінні державними й громадськими справами, у розв'язанні політичних, господарських і соціально-культурних завдань, наголошують на об'єктивній необхідності активізації їх діяльності в умовах розвинутого соціалізму.

Значна увага приділяється розвитку національних відносин в умовах зрілого

соціалізму, зокрема, в книзі «Руководящая роль КПСС в условиях развития развитого социализма» цьому питанню присвячено спеціальний розділ. Аналізуючи практичний досвід розв'язання національного питання в СРСР, автори на конкретно-історичному матеріалі з життя народів СРСР простежують становлення принципово нових соціалістичних національних відносин. У названій праці наголошується, що загальною рисою змін, які відбуваються у розвитку націй, є їх зближення, змінення непорушних економічних, соціальних і культурних зв'язків, їх дружби та співробітництва (с. 139—140). Дружба народів СРСР, справедливо відзначають автори, це результат умілого втілення партією в життя ленінської теорії з національного питання, ленінського плану побудови соціалізму. Рецензована праця аналізує природу інтернаціональної єдності радянських народів, об'єктивні основи й суб'єктивні фактори зближення всіх націй і народностей СРСР. При цьому підкреслюється, що головною умовою зміцнення соціальної й інтернаціональної єдності радянського народу є керівництво КПРС суспільним розвитком. Викликає інтерес розгляд у книзі того, як взаємодіють і впливають один на одного процес зміни соціальної структури радянського суспільства і дальший розвиток, згуртування радянського народу. Розділи, де висвітлюються ці питання, підтверджені даними статистики, результатами конкретних соціологічних досліджень. Авторі роблять висновок, що спираючись на дію об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, інтернаціоналізацію всього господарського, політичного й духовного життя народів, КПРС творчо збагачує теорію й практику удосконалення національних відносин в СРСР, послідовно тримає курс на досягнення повної єдності радянських соціалістичних націй.

Значне місце в рецензованих дослідженнях посіли питання партійно-політичної й організаторської роботи КПРС. Особлива увага приділяється об'єктивній необхідності посилення ідеологічної діяльності Комуністичної партії в умовах соціалістичного й комуністичного будівництва, її основним завданням і напрямом. Слід підкреслити, що в книгах розкривається удосконалення засобів, форм і методів ідеологічної роботи, відзначається важливість постанови ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи», яка зобов'язала партійні організації підняти її на новий рівень відповідно до вимог розвинутого соціалізму. І якщо в перших двох монографіях питання внутріпартійної, ідейно-виховної, масово-політичної та організаторської роботи розглядаються в загальному плані, то в книзі «Вопросы внутрпартийной жизни и руководящей деятельности КПСС на современном этапе» вони є центральними. Авторі докладно аналізують ідейно-

теоретичну діяльність КПРС, наукові основи її політики, єдність організаторської та ідеологічної діяльності, тенденції зростання і поліпшення складу партії, а також деякі проблеми кадрової політики КПРС.

На етапі зрілого соціалізму відбуваються глибокі позитивні зміни у розвитку КПРС, в її політичній, ідеологічній та організаторській роботі, зокрема, постійно зміцнюються партійні ряди, поліпшується їх якісний склад. У рецензованій книзі зроблено акцент на з'ясуванні суб'єктивних факторів зростання керівної ролі КПРС. Автори глибоко і всебічно розкрили питання внутріпартійного життя і керівної діяльності КПРС на сучасному етапі, що, без сумніву, допоможе партійним працівникам, усім комуністам глибше зрозуміти смисл і значення партійної роботи, її актуальні завдання і перспективи.

Велика увага приділяється висвітленню діяльності КПРС, спрямованої на поповнення її рядів, посилення активності й відповідальності комуністів за доручену справу, удосконалення будови партії, кадровій політиці. Автори правильно стверджують, що політичні якості кадрів визначаються їх ідейною переконаністю, відданістю комунізму, теоретичною підготовкою, політичним загартуванням. Цінним є те, що вони всебічно розкривають головні риси ленінського стилю партійної роботи. Багато уваги приділено демократичному централізму як основоположному принципу діяльності КПРС, показано, як розробляється і проводиться партією політичний курс, висвітлено її роботу в справі розвитку й збагачення форм і методів керівництва радянським суспільством тощо.

Значний інтерес викликає в названій книзі розділ, присвячений розкриттю інтернаціонального характеру ленінських принципів партійного керівництва. Автори відзначають, що досвід КПРС став надбанням усього комуністичного й робітничого руху. Наукове обґрунтування значення досвіду внутріпартійної роботи КПРС та інших марксистсько-ленінських партій дало можливість зробити висновок, що їх розвитку і діяльності властиві стійкі тенденції, загальні закономірності.

У рецензованих книгах вміщено розділи,

присвячені критиці сучасних фальсифікацій і спотворень керівної ролі КПРС у комуністичному будівництві. Автори аргументовано викривають апологетів антикомунізму, їх намагання підірвати нерозривну єдність марксистсько-ленінської ідеології шляхом протиставлення ідей К. Маркса і Ф. Енгельса про партію вчення В. І. Леніна про пролетарську партію нового типу, а ленінське вчення — сучасній політиці КПРС. У книгах піддаються гострій критиці буржуазні фальсифікатори, які заперечують об'єктивну необхідність керівництва марксистської партії революційним рухом пролетаріату і всіх трудящих. Автори викривають спроби фальсифікаторів запламувати принципи взаємовідносин ленінської партії з робітничим класом, державними й громадськими організаціями. Оперуючи конкретними фактами, положеннями марксізму-ленізму, дослідники переконливо доводять неспроможність і шкідливість ідеології «лівих» ревізіоністів, які абсолютизують роль суб'єктивного фактора у розвитку соціалістичного суспільства, заперечують об'єктивний характер його законів. Гострій критиці піддають теорії «політичного плюралізму», «вільного змагання думок і групових поглядів» всередині комуністичної партії, «лібералізації», «широкої демократії» тощо.

Рецензовані книги є вагомим внеском у розробку теорії і практики внутріпартійного життя і керівної діяльності КПРС на сучасному етапі. Проте, на жаль, не всі порушені в них проблеми висвітлюються з однаковою глибиною і повнотою. Зокрема, слабо розкрито суть ленінського стилю партійної роботи, дещо схематично показано партійне керівництво соціалістичним змаганням. Недостатньо висвітлено й підвищення ролі громадських організацій у розвитку соціалістичного суспільства. Але все це не зменшує їх позитивної оцінки. Автори переконливо довели, що сучасному етапові комуністичного будівництва відповідає вищий етап і в розвитку самої КПРС — керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства.

М. І. ГОРЛАЧ (Харків).

О. А. ПРОТОПОПОВ (Харків).

В. Т. ШУМАРОВ (Харків).

Г. І. Гончарук
**ПАРТИЙНОЕ РУКОВОДСТВО
 ИДЕЙНО-ПОЛИТИЧЕСКИМ
 ВОСПИТАНИЕМ МОЛОДЕЖИ
 В ПЕРИОД СТРОИТЕЛЬСТВА
 СОЦИАЛИЗМА
 (НА МАТЕРИАЛАХ
 УКРАИНСКОЙ ССР)**

Київ — Одеса: Головное издательство
 издательского объединения
 «Вища школа», 1980, 192 с.

Одним з головних історичних здобутків соціалізму є радянська людина, якій притаманні спрямованість до високих суспільних цілей, ідейна переконаність, справедливе ставлення до праці. Товариш Л. І. Брежнев підкреслив, що комуністичне виховання — важливий фронт боротьби за комунізм, і від перемог на цьому фронті дедалі більше залежатиме і хід економічного будівництва, і соціально-політичний розвиток країни¹. Озброєння молоді марксистсько-ленінською ідеологією є програмною вимогою Комуністичної партії.

Проблемам ідейно-політичного виховання молодого покоління присвячена монографія Г. І. Гончарука. В ній висвітлюються завдання, структура, зміст і головні напрями партійного керівництва ідейно-політичним вихованням робітничої і сільської молоді у 1921—1937 рр. Належа увага приділяється розкриттю історичного досвіду пропагандистської та агітаційної діяльності одного з бойових загонів КПРС — Комуністичної партії України.

Об'єктом дослідження є молодь, яка у роки перших п'ятирічок на підприємствах основних галузей виробництва України становила понад 40% загальної кількості робітників. У монографії переконливо показано, як під керівництвом ЦК ВКП(б) Комуністична партія України мобілізувала молодь, всіх трудящих республіки на успішне розв'язання завдань індустріалізації країни і колгоспного будівництва, на здійснення соціалістичної культурної революції і зміцнення дружби між народами.

Автор підкреслює, що оскільки побудова соціалістичного і комуністичного суспільства — процес керований, розвиток ідейної переконаності, політичної свідомості молоді неможливий без налагодження чіткої системи ідейно-політичного виховання, її неухильного вдосконалення. Науково розроблені партією завдання виховання ґрунтуються на всебічному врахуванні об'єктивних закономірностей. Так, у період будівництва соціалізму завданням

ідейно-політичного виховання було забезпечення активної, свідомої участі молодого покоління у створенні нового суспільства.

В монографії розглядаються чотири етапи у постановці завдань ідейно-політичного виховання молоді і відповідно висвітлюється перебудова змісту, форм, методів і засобів їх розв'язання з урахуванням економічної і політичної обстановки, місцевих умов і т. п. Багатогранність завдань зумовила створення і розвиток складної системи ідейно-політичного виховання, головним компонентом якої були партійна агітація і пропаганда.

Достоїнством праці є й те, що в ній даються чіткі визначення понять «пропаганда», «агітація», всебічно характеризуються принципи комуністичної пропаганди: партійність, науковість, правдивість, конкретно-історичний підхід, зв'язок теорії і практики, науки і життя. Розкриваючи ці принципи, автор спирається на промову В. І. Леніна на III з'їзді комсомолу.

Аналізуючи принципи методики і організації пропагандистської діяльності, автор звертає особливу увагу на такі з них, як свідоме і активне опанування теорії, диференційований підхід до аудиторії, послідовність і популярність.

Важливо, що автор досить повно використовує ленінські праці, постанови ЦК КПРС і ЦК Компартії України, виступи керівних діячів Комуністичної партії і Радянської держави.

В монографії наводяться цікаві документи, які свідчать про те, що провідна роль у розгортанні пропагандистської та агітаційної роботи серед молоді на місцях належала комуністам і комсомольцям. Тому велике значення мав факт зростання партійної і комсомольської організацій республіки. За період з листопада 1936 по травень 1937 р. ряди КП(б)У збільшилися з 75113 до 331726 комуністів, а з травня 1920 р. по листопад 1937 р. кількість комсомольців зросла з 22840 до 957939 чол. (с. 6, 7).

Дієвість і систематичність пропаганди значною мірою забезпечувалася її плановим характером. Автор наводить один з перших на Україні планів ідейно-політичного виховання молодого покоління трудящих, складений комуністами Харкова (с. 37).

Особлива увага приділялася вивченню творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, зокрема таким його формам, як лекції, доповіді, бесіди. Популярністю серед молоді користувалися виступи партійних і державних діячів, які допомагали молодим трудівникам зрозуміти сутність соціально-політичних процесів, що відбувалися у країні та за кордоном, значення соціалістичного змагання і т. п. Виконуючи постанову ЦК КП(б)У «Про перебудову культурно-масової роботи в Донбасі» (березень 1931 р.), партійні організації посилили пропагандистську діяльність у гуртожитках, у червоних кутках і т. д.

¹ Див.: Брежнев Л. І. Великий Жовтень і прогрес людства. К., 1977, с. 14—15.

Автор розповідає про такі форми пропаганди, як збори і конференції молоді за професією, вечори запитань і відповідей, теоретичні пленуми комітетів і збори осередків з теоретичних питань.

На підставі авторитетних джерел у монографії доводиться, що масова пропаганда відіграла винятково важливу роль у боротьбі з антиленінськими ухилами і націоналістичною ідеологією.

Поряд з пропагандою марксистсько-ленінської теорії одним з основних напрямів ідеологічного впливу було патріотичне, інтернаціональне, атеїстичне виховання. З метою підвищення ідейного і політичного рівня молоді, розвитку її творчого ставлення до праці ефективно використовувалися періодична преса, рух робітничих і сільських кореспондентів.

В монографії простежується діяльність партії по створенню і розвитку системи комсомольської політичної освіти. На відміну від інших форм масової пропаганди вона відзначалася стабільністю навчальних програм, постійним складом слухачів і лекторів, стаціонарністю і регулярністю занять, активними формами роботи. Мережа комсомольської політосвіти робітничої і селянської молоді пройшла послідовний шлях розвитку від окремих шкіл політграмоти на початку 20-х років до стрункої триланкової структури, теоретичних конференцій слухачів, заочної форми політнавчання. В результаті великої організаторської та ідейно-політичної роботи партійних організацій, комсомольських комітетів кількість юнаків і дівчат, що навчалися у системі комсомольської політосвіти, зростає з 75 тис. у 1924 р. до 875 тис. у 1938 р. Збагачувався зміст навчання, підвищувалася громадсько-політична і трудова активність слухачів.

У книзі підкреслюється, що у тісному зв'язку із змінами у внутрішньому і зовнішньому становищі країни поглиблював-

ся зміст, вдосконалювалися форми і методи агітаційної роботи партії серед молодого покоління. Автор розкриває труднощі і помилки в агітаційно-масовій роботі, узагальнює позитивний досвід проведення її у виробничих колективах. Адаже багато з форм і методів агітмасової роботи 20—30-х років, наповнюючись новим змістом, і пниі сприяють ідейно-політичному зростанню молоді.

У книзі розповідається про форми і методи партійного керівництва підготовкою пропагандистів та агітаторів для роботи серед молоді.

Оцінюючи монографію в цілому позитивно, слід відзначити і ряд її недоліків. Насамперед, автор не завжди чітко простежує, як постанови ЦК партії виконувалися нижчестоящими партійними організаціями. Недостатньо повно розкривається ідейно-політична діяльність у шкільних колективах, не показано досвід роботи кращих агітаторів і пропагандистів з числа комуністів і комсомольців.

Не всі форми і методи, що згадуються у праці, такі як теоретичні одноденки, триденки, ідейні зльоти, політсудії, зрозумілі читачеві. Їх слід було б пояснити.

Деяко звужена джерелознавча база дослідження. Її можна було б розширити за рахунок документів Луганського, Чернігівського та інших партійних архівів. На наш погляд, книга набагато виграла б, якби в ній було вміщено практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення ідейно-виховної роботи з молоддю у сучасних умовах.

В цілому ж монографія Г. І. Гончарука подасть значну допомогу дослідникам, студентам, пропагандистам, комсомольському активу в подальшому підвищенні рівня комуністичного виховання молоді.

В. Ф. ПАНІБУДЬЛАСКА (Київ),
Д. С. ШЕЛЕСТ (Одеса).

Н. М. Кулинич.

ТРАССА

БРАТСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА.

Київ: Политиздат України, 1980, 184 с.

У 1980 р. найбільший в Європі газохімічний комплекс і унікальна за своїми технічними параметрами газотранспортна система «Союз», що простяглася від Оренбурга до Західного кордону СРСР, вийшли на проектну потужність. Це дало можливість забезпечити подачу «голубого палива» в європейські країни — члени РЕВ у додаткових кількостях — 15,5 млрд. м³ на рік.

Разом із спорудженням газопроводу «Союз» створювалася й книга «Траса бра-

терського співробітництва», яка є своєрідним «репортажем» з місця подій, документально-публіцистичною розповіддю про героїчну працю робітників і спеціалістів з країн соціалістичної співдружності на будівництві газової магістралі «Союз». Автор неодноразово побував на «трасі дружби», зустрічався з іноземними робітниками, виступав перед ними з лекціями, як заступник голови правління Українського відділення Радянського товариства дружби з НДР приймав делегації будівників газопроводу в Українському товаристві дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, вивчав матеріали організацій і установ та періодичну пресу. Це дало змогу показати велич спільної, творчої праці трудящих братніх соціалістичних держав.

Газова магістраль проходить по території п'ятнадцяти областей трьох радянських республік — РРФСР, Казахської та Української РСР. 10 з цих областей розташовані на землях Радянської України. Автор зосереджує свою увагу на висвітленні подій, що відбувалися на третьому, четвертому й п'ятому відрізках споруджуваного газопроводу, де пліч-о-пліч з радянськими спеціалістами працювали польські, німецькі, угорські, а також болгарські робітники й техніки. І. М. Кулинич не обмежується розповіддю про будівництво траси «Союз» лише на території Української РСР, а й торкається питання про участь чехословацьких будівельників у спорудженні газової магістралі у Волгоградській і Ростовській областях (с. 19—20). Він згадує й посланців братньої Болгарії, за допомогою яких було зведено 30 житлових будинків загальною площею 60 тис. м², дві компресорні станції, школи на 2400 місць, торговельний центр та об'єкти комунального господарства (с. 72—73).

Книга складається з чотирьох основних розділів. У розділі «Трасу будують друзі» розповідається про підписання в червні 1974 р. у Софії — під час роботи XXVIII сесії Ради Економічної Взаємодопомоги — главами урядів НРБ, УНР, НДР, ПНР, СРР, СРСР і ЧССР Генеральної угоди про співробітництво в освоєнні Оренбурзького газоконденсатного родовища, будівництві магістрального газопроводу Оренбург—Західний кордон СРСР та зв'язані з цим поставки природного газу з СРСР в інші соціалістичні країни. Автор наводить дані про основні параметри газової магістралі, розповідає про перші кроки в справі реалізації Генеральної угоди.

Цьому активно сприяло інтернаціональне соціалістичне змагання на честь славного ювілею Великого Жовтня, розгорнуто за ініціативою колективу Чепельського металургійного і машинобудівного комбінату. Почин угорських трудящих був високо оцінений Генеральним секретарем ЦК КПРС, Головою Президії Верховної Ради СРСР товаришем Л. І. Брежнєвим.

Велику увагу в книзі приділено висвітленню фестивалю дружби народів соціалістичних країн, присвяченому 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, який відбувся в липні 1977 р.

І. М. Кулинич піддав гострій критиці фальсифікаторські вигадки реакційних кіл деяких капіталістичних країн, які з самого початку будівництва газопроводу «Союз» повели активну пропагандистську кампанію проти нових форм співробітництва соціалістичних країн (с. 21—25).

У розділі «Сохранівка—Дніпро» мова йде про трудовий ритм буднів спорудження газової траси на майже 600-кілометровому відрізку, що проходить по території Ворошиловградської, Харківської та Полтавської областей. Вже в червні 1975 р. з Польської Народної Республіки

сюди почали прибувати виробничі зағони робітників і спеціалістів. Їм подавали всіляку допомогу місцеві партійні й радянські органи, громадськість. На початку 1976 р. між будівельниками з Радянського Союзу і ПНР, які працювали на трасі «Союз», широко розгорнулося соціалістичне змагання на честь XXV з'їзду КПРС. Польські друзі приступили до гідравлічних випробувань ділянки магістралі довжиною близько 225 км (від Новопокова до Первомайська). З інтересом читаються сторінки книги, де розповідається про трудове змагання польських будівельників газопроводу з комсомольсько-молодіжними бригадами Ворошиловграда й Лисичанська, з колективами промислових підприємств Харківської і Полтавської областей, про діяльність міських і районних відділень товариств дружби з ПНР (с. 43—44).

Робітники з Німецької Демократичної Республіки, які споруджували четвертий відрізок траси — від Кременчука до Бара, — назвали його «трасою дружби». В розділі, який має аналогічну назву, розповідається про зв'язану працю на інтернаціональній будові посланців братньої соціалістичної країни. Уряд НДР, Союз вільної німецької молоді (СВНМ) направили на будівництво газопроводу найкращих спеціалістів. СВНМ оголосив цю ділянку газової магістралі ударною будовою. В кінці березня 1975 р. ті, хто був удостоєний високої честі стати членом національного загону, зібралися в будинку берлінського Конгресхалле, де відбувся грандіозний мітинг з нагоди від'їзду в СРСР першої групи будівельників у складі 450 чоловік. Вона прибула в Кременчук у квітні 1975 р.

Між радянськими людьми та німецькими робітниками відразу ж встановилися теплі, дружні взаємини. Велику допомогу прибулим подавали районний і міський комітети Комуністичної партії України. При Кременчуцькому міському Компартії України створено штаб сприяння німецьким будівельникам газопроводу «Союз». Так було всюди, де згодом побували друзі з НДР, — у Черкасах, Олександрівці, Тальному, Барі, Гайсині. Не можна без хвилювання читати ті сторінки книги, на яких розповідається про почесну вахту німецьких будівельників на честь XXV з'їзду Комуністичної партії України, XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу та IX з'їзду Соціалістичної єдиної партії Німеччини, про соціалістичне змагання під девізом «60 червоних гвоздик—60-річчю Великого Жовтня» — кожна гвоздика означала збудований ними об'єкт, про змагання за право бригад носити ім'я одного з Героїв Радянського Союзу, а також про дружбу комсомольців Української РСР з молодими робітниками — посланцями братньої соціалістичної країни.

На завершальному, п'ятому відрізку траси працювали представники Угорської Народної Республіки. В районі м. Хуста.

Богородчани й Гусятин вони споруджували всі будівлі, крім лінійної частини газопроводу, яку проклали радянські будівельники й монтажні організації та окремі бригади з Болгарії.

Вже до початку 1977 р. двотисячний загін робітників і спеціалістів з УНР, який будував об'єкти газопроводу на Івано-Франківській ділянці, випереджав календарні строки більш як на місяць. За цей час його члени виконали будівельно-монтажних робіт майже на 7,5 млн. крб., у Хусті звели й тимчасово заселили упорядковані житлові будинки (понад 100 квартир), у Гусятині та Богородчанах завершили монтаж будинків, виготовлених на будапештському підприємстві «Орсак». Крім того, в Богородчанах були змонтовані школа на 960 і дитячий садок на 140 місць (с. 76—77).

Ділові, дружні контакти із своїми зарубіжними ровесниками встановили всі комсомольські організації області. Традиційними стали конкурси професійної майстерності, зустрічі в Інтерклабі, спортивні змагання.

Так у праці й під час відпочинку зміцнювалася дружба між народами соціалістичних країн. «Колективний досвід спорудження газопроводу, — підкреслював Л. І. Брежнєв, — особливо цінний тим, що він вказує шлях до нових форм кооперації праці міжнародного робітничого класу, яка ґрунтується на спільності ідей побудови світлого комуністичного суспільст-

ва... Повне взаєморозуміння всіх учасників будівництва і товариська взаємодопомога, висока майстерність і організованість, широко розгорнуте соціалістичне змагання дали змогу багатотисячному інтернаціональному колективу у встановлені строки завершити намічену програму будівництва»¹.

Високо оцінюючи рецензовану книгу, хотілося б висловити її автору кілька зауважень та побажань. Праця опублікована російською та німецькою мовами. Звичайно, це розширить коло читачів не лише в нашій країні, а й за її межами. Проте, на наш погляд, доцільно було б видати її українською, польською, угорською, чеською та болгарською мовами, що дало б змогу привернути увагу не лише безпосередніх учасників будівництва траси в країнах соціалізму. Матеріали про діяльність міських та районних товариств дружби з соціалістичними країнами, створених на трасі магістрального газопроводу, доцільно було б зосередити в окремому розділі.

Книгу І. М. Кулинич, безумовно, з інтересом зустрінуть всі ті, хто цікавиться питаннями народження й розвитку нових форм співробітництва між країнами соціалістичної співдружності.

І. П. ЗАБОЛОТНА (Київ)

¹ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом. Промови, привітання, статті, спогади. К., 1979, т. 7, с. 583—584.

В. В. Сухарев
**РАБОЧИЙ КЛАСС
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ
ЧЕХОСЛОВАКИИ**
(1948—1960 гг.).

*Київ: Издательство при Киевском
государственном университете
издательского объединения «Вища школа»,
1980, 176 с.*

Однією з найважливіших закономірностей соціалістичної революції і будівництва нового суспільства є керівна роль робітничого класу на чолі з марксистсько-ленінською партією. Це фундаментальне положення марксистсько-ленінської теорії підтверджує багатий досвід Радянського Союзу, інших країн соціалістичної співдружності, зокрема історичний досвід Чехословаччини.

Питання будівництва соціалізму в ЧССР, тенденцій розвитку робітничого класу цієї країни, соціалістичних перетворень на селі, профспілкового руху привер-

тають до себе увагу радянських дослідників. Новим свідченням цього є рецензована книга, в якій показано провідну роль робітничого класу Чехословаччини у здійсненні курсу на побудову соціалізму в країні, місце в соціальній структурі суспільства, аналізуються основні тенденції його розвитку. Окремий розділ монографії присвячений інтернаціональним зв'язкам робітничого класу ЧССР з робітниками Радянського Союзу та інших братніх країн. Рецензована монографія є першою великою працею, яка глибоко і всебічно висвітлює творчу діяльність робітничого класу на етапі будівництва основ соціалізму в Чехословаччині.

Дослідження спирається на багату джерельну базу. Автор широко використав твори класиків марксизму-ленінізму, документи міжнародного комуністичного руху, КПРС, рішення з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КПЧ, праці керівних партійних і державних діячів СРСР і ЧССР, матеріали ряду центральних і місцевих радянських і чехословацьких архівів, більша частина яких вперше вводиться до наукового обігу, періодичну пресу, численні до-

кументальні і статистичні джерела, дослідження радянських і чехословацьких вчених.

На багатому конкретному матеріалі в книзі всебічно висвітлюється провідна роль робітничого класу Чехословаччини на чолі з його авангардом — Комуністичною партією — у боротьбі за перемогу соціалістичної революції, за зміцнення соціалістичних завоювань. Автор розповідає, як після лютневої перемоги 1948 р. КПЧ, спираючись на досвід Радянського Союзу, визначила науково обгрунтовану генеральну лінію будівництва соціалізму в Чехословаччині. Питання будівництва нового життя, насамперед створення матеріально-технічної бази соціалізму, завжди були в центрі уваги КПЧ. Про це свідчать проаналізовані в книзі документи і матеріали ІХ, Х, ХІ з'їздів Компартії Чехословаччини, рішення конференцій, пленумів її ЦК, звернення ЦК КПЧ до трудящих республіки.

Значне місце приділяється також аналізу кількісних і якісних змін у складі чехословацького робітничого класу, основних джерел і засобів поповнення його рядів, справи підготовки і підвищення кваліфікації робітничих кадрів (с. 44—71).

Докладно розглядаються у монографії питання соціальної активності чехословацького робітничого класу, його участі у суспільно-політичному житті країни: в роботі партійних і державних органів, у діяльності об'єднаних в Національний фронт масових організацій, зокрема Революційного профспілкового руху. Досліджуються також конкретні форми допомоги робітничого класу дрібному і середньому селянству, особливості боротьби за соціалістичну перебудову чехословацького села, зміцнення союзу робітників і селян країни.

Увагу читача привертає також матеріал про трудову активність робітничого класу — розвиток соціалістичного змагання, рух націоналізаторів і винахідників. Автор наголошує, що робітники Чехословаччини творчо використали досвід змагання трудящих СРСР: традиції ударників і стахановців довоєнних п'ятирічок, нові форми соціалістичного змагання, такі як рух швидкісників, школи високої продуктивності праці, бригади творчої співдружності передовиків виробництва, інженерно-технічних працівників, учених, рух за комуністичне ставлення до праці та ін. (с. 92—106, 140—147).

В. В. Сухарев підкреслює, що успіхи в побудові основ соціалізму в ЧСРР зумовили й зростання матеріального добробуту і культурного рівня життя робітничого класу, всіх трудящих країни. Цьому питанню присвячено спеціальний розділ, у якому висвітлено динаміку заробітної плати, її номінальну і реальну вартість, рівень споживання харчових продуктів і товарів широкого вжитку, соціальне забезпечення і медичне обслуговування, житлові і культурно-побутові умови робітників.

У книзі розповідається про основні форми інтернаціональних зв'язків чехословацького робітничого класу з трудящими Радянського Союзу та інших країн соціалістичної співдружності. Розв'язуючи складні завдання переходу від капіталізму до соціалізму, робітники Чехословаччини переконливо продемонстрували свою вірність принципам марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму.

Позитивно оцінюючи рецензовану працю, слід вказати й на деякі її недоліки. Так, не всі аспекти теми однаково повно і глибоко висвітлено у книзі. На нашу думку, варто було б повніше охарактеризувати джерельну базу дослідження, глибше проаналізувати історіографію проблеми. Розглядаючи структурні зміни у складі робітничого класу ЧСРР, доцільно було б більше уваги приділити робітникам Словаччини.

Рецензована книга набагато виграла б, якби автор розкрив питання про зв'язки чехословацького робітничого класу з пролетаріатом капіталістичних країн, про підтримку ним національно-визвольного руху, допомогу народам, які визволилися від колоніального гніту.

Слід було б також ширше показати політико-масову, ідеологічну роботу партійних організацій КПЧ у трудових колективах, проаналізувати її форми і методи, докладніше прокоментувати таблицю на с. 41.

В цілому ж монографія В. В. Сухарева — корисне і цікаве дослідження, яке вносить певний вклад у вітчизняну історіографію робітничого класу братньої країни соціалізму. Книга, безумовно, приверне увагу не тільки спеціалістів-істориків, але й пропагандистів, лекторів-міжнародників, усіх, хто цікавиться історією соціалістичної Чехословаччини.

Є. П. ПУГАЧ (Харків)

ПОКАЖЧИК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСІБНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1966—1977 рр.)*

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ДО ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

Покажчики джерел

Воспоминания участников общественно-политического и революционно-демократического движения в России. Аннот. каталог по материалам Дома Плеханова. Л., 1973, 129 с. (Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина).

Ильинская И. С., Пиковская Р. И. Большевицские листовки первой русской революции. Каталог из коллекции Центр. музея революции СССР. М., 1977, 272 с. (Центр. музей революции СССР).

История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях. Аннот. указатель книг и публ. в журналах. Т. 1—2, ч. 1, М. Книга, 1976 — 1977.

Ісаєвич Я. Д. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI—XVIII ст. К., Наук. думка, 1972. 144 с. (АН УРСР. Ін-т сусп. наук).

Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369—1899. К., Наук. думка, 1971. 164 с. (Арх. упр. при Раді Міністрів УРСР. Центр. держ. іст. архів УРСР у Києві).

Литвиненко М. А. Джерела історії України XVIII ст. Харків. Вид-во Харк. ун-ту, 1970. 204 с.

Ноткина О. Ю., Логвинова Т. Я. Русская нелегальная литература XIX века в фондах научной библиотеки Одесского государственного университета. Аннот. указ. Одесса, 1976. 42 с. (Одес. ун-т. Науч. б-ка).

Петров С. О. Книги гражданского друку, выданы на Україні. XVIII — первая половина XIX ст. Каталог. Харків. Ред.-вид. від. Книжкової палати УРСР. 1971. 297 с.

Петровский Л. Н. Движение декабристов. Вып. 1—3. М., 1975. (Гл. арх. упр. при Совете Министров СССР. ЦГВИА СССР).

Пузырьова О. М., Дмитрієв О. О., Довгаленко Ю. М. Каталог дореволюційних газет, що видавалися на Україні (1822 — 1916). К., 1971. 183 с. (АН УРСР. ЦНБ).

Справочники по истории дореволюционной России. Библиография. М., Книга, 1971. 515 с. (Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. Моск. ун-т. Науч. б-ка. Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Гос. публ. ист. б-ка РСФСР. Б-ка Центр. гос. воен. ист. архива. Б-ка Гос. архива ВМФ СССР).

Бібліографічні посібники

Гамалій Г. І. Перші провісники бурі. (Рекомендації бібліотекарям). К., 1975, 28 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

История нашей Родины. (С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции). Рек. указатель для молодежи. М., Книга, 1977. 109 с. (Гос. публ. ист. б-ка РСФСР).

Історія Української РСР. У 8-и т., 10 кн. Т. 1—4. К.: Наук. думка, 1977—1979. (АН УРСР. Ін-т історії).

Кирьянов Ю. И., Пронина П. В. Положение пролетариата. Указатель литературы. Вып. 1—2. М., 1972 (АН СССР. Ин-т истории).

Крайнева Н. Я., Пронина П. В. Народничество в работах советских исследователей за 1953—1970 гг. Указатель литературы. М., 1971. 232 с. (АН СССР. Ин-т истории).

Ноткина О. Ю. Первая революция в России 1905—1907 гг. (К 70-летию юбилею). Указатель литературы. Одесса, 1974. 54 с. (Одес. ун-т. Научн. б-ка. Кафедра истории КПСС).

Ноткина О. Ю. Первые рабочие организации в России. (К 100-летию «Южнороссийского союза рабочих»). Указатель литературы. Одесса, 1975. 95 с. (Одес. ун-т. Научн. б-ка).

Рутман Р. Е. Россия в период первой мировой войны и февральской буржуазно-демократической революции. (Июль 1914 — февраль 1917 г.). Библиогр. указатель сов. литературы, изд. в 1953—1968 гг. Л., 1975. 614 с. (Б-ка АН СССР).

Шевченко Ю. Г. Декабристы. (К 150-летию со дня восстания). Рек. указатель литературы. Харьков, 1975. 13 с. (Харьк. ун-т. Центр. науч. б-ка).

ІСТОРІЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Загальні праці

Бабич Є., Патока В., Шафорост В. Велика сила дружби народів. Рек. покажчик літератури. К.: Політвидав України, 1972. 103 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

Басюк В. Бібліографічний анований покажчик літератури виданств Української РСР до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 50-річчя Радянської України і 50-річчя Компартії України. К.: Реклама, 1969. 63 с.

Велике п'ятдесятиріччя. Метод. та бібліогр. матеріали. К.: Політвидав України, 1967. 111 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

История советского общества в воспоминаниях современников. Аннот. указатель мемуарной литературы. Ч. 2. Вып. 2. Журнальные публикации. 1928—1957 гг. М.:

* Початок див.: УІЖ, 1980, № 10.

Книга, 1967. 251 с. (Гос. б-ка СССР ім. В. І. Леніна. АН СССР. ФБОН).

Ільницька Л. І., Костюк С. П. Братня сім'я народів СРСР. Бібліогр. покажчик. Львів, 1974. 90 с. (АН УРСР. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка).

Література, присвячена 60-річчю Велико-го Жовтня. Каталог-проспект. К.: Політвидав України, 1967. 11 с.

Малолетова Н. П., Сельчук В. В. Торжество ленинської національної політики в СССР. Рек. указатель літератури. М.: Книга, 1975. 78 с. (Гос. б-ка СССР ім. В. І. Леніна).

Межевич Г. П., Шафорост В. М. Радянський народ — нова історична спільність людей. Рек. список літератури. К., 1974. 20 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

Пшехотская Р. В. Ленинский план электрификации. Библиогр. указатель, 2-е изд., доп. М.: Информэнерго, 1975. 339 с., 12 л. ил. (Главнипроект. Центр. научн.-техн. информации по энергетике и электрификации «Информэнерго»).

Рудь М. П. Українська Радянська Соціалістична Республіка. 1917—1967. Бібліогр. покажчик літератури. К.: Наук. думка, 1969. 480 с. (АН УРСР. ЦНБ).

60 лет Великого Октября. Рек. указатель літератури. М.: Книга, 1977. 190 с. (Гос. публ. ист. б-ка РСФСР).

Якимова Н. В., Рузанова Р. Г. В единой семье. (К 50-летию образования СССР). Библиогр. пособие. М.: Книга, 1971. 72 с. (Гос. б-ка СССР ім. В. І. Леніна).

ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1917—1920 рр.)

Покажчики джерел

Аксёнов А. М., Безпрозванна Н. С., Сатова Т. А. Покажчик документів державних архівів республіки про підготовку і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні та захист її завоювань (лютий 1917 р. — грудень 1920 р.). — Архіви України, 1977, № 1, с. 3—14; № 2, с. 26—35; № 3, с. 7—16.

Арапова Л. И., Пиковская Р. И., Полощук Ю. К. Листовки Великої Жовтневої (март 1917 — июнь 1918). Каталог. (Из коллекции Музея революции СССР). М.: Моск. рабочий, 1975. 192 с. (Центр. музей революции СССР).

Щирба Н. А., Бутрин М. Л. Більшовицька преса часів Жовтневої революції і громадянської війни (1917 — 1921 рр.). Львів, 1967, 28 с. (Львів. ун-т. Наук. б-ка).

Бібліографічні посібники

Альохін Д. С., Ляшенко Т. Н. Их життя — приклад для молоді. Покажчик літератури про видатних полководців і героїв громадянської війни. Вип. 2. К., 1974. 31 с. (Держ. ист. б-ка УРСР).

Бажанова Е. В. Народное хозяйство СССР в 1917—1920 гг. Библиогр. указатель кн. и журн. литературы на рус. языке (1917—1963 гг.). М.: Наука, 1967. 619 с. (АН СССР. ФБОН).

Белоброва Е. А. Революция, изменившая мир. Библиогр. указатель литературы к 60-летию Великого Октября. К., 1977. 34 с. (Киев. технол. ин-т легкой пром-сти).

Бойко В. А. Великий Жовтень і революційно-визвольна боротьба трудящих Північної Буковини. Анот. бібліогр. покажчик літератури за 1940—1967 рр. Чернівці, 1967. 77 с. (Чернів. ун-т. Наук. б-ка).

В боротьбі за владу Рад на Тернопільщині. Короткий анот. список літератури. Тернопіль, 1969. 6 с.

Герои Октября и гражданской войны (1917—1922 гг.). Рек. указатель літератури. М.: Книга, 1974. 96 с. (Гос. публ. ист. б-ка РСФСР).

Жевахов П. І., Жданович А. М. Великий Жовтень на Україні (березень 1917 р. — лютий 1918 р.). Рек. покажчик літератури на допомогу бібліотекам в краєзнавчій роботі. К., 1967. 94 с. (Держ. ист. б-ка УРСР).

Искольская К. К., Урина И. С. Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война. Указатель сов. литературы. 1972—1976. М., 1977. 390 с. (АН СССР. ИНИОН).

Історія Української РСР. У 8-и т., 10 кн., Т. 5. Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917—1920). К., Наук. думка, 1977. 591 с. (АН УРСР. Ін-т історії).

Калениченко П. М. Брати по класу — брати по зброї. Участь польських інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні 1917—1920 рр. К., Політвидав України, 1973, 199 с.

Калениченко П. М., Лісевич І. Т. Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні у висвітленні польської історіографії. — Історіогр. дослідження в УРСР, 1971, вип. 4. с. 76—94.

Кермас Н. Т. Великий Жовтень і Закарпаття. Бібліогр. покажчик літератури. Ужгород, 1977. 108 с. (Закарпат. обл. б-ка).

Кізлик О. Д., Теребейчик Н. Г. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Бібліогр. покажчик. Львів, 1977. 143 с. (АН УРСР. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка).

Кондуфор Ю. Ю. Великий Жовтень і захист його завоювань. Посібник для студентів вищих учб. закладів, К.: Вища школа, 1971. 251 с.

Логвиненко Т., Шпилько Р. Борці за владу Рад. Бібліогр. покажчик літератури. Хмельницький, 1975. 23 с. (Хмельн. обл. б-ка ім. М. Островського).

Ноткина О. Ю. Великая Октябрьская социалистическая революция (март 1917 — март 1918 гг.). Указатель литературы. Одесса, 1977. 54 с. (Одес. ун-т. Науч. б-ка).

Полек В. Т. Великий Жовтень та Івано-Франківська область. 1917—1939. Матеріали до бібліографії. Івано-Франківськ, 1967. 114 с. (Івано-Франк. пед. ін-т).

Пупченко В. В., Чуманова С. И. Борцы за народное счастье. Краткий указатель литературы. Днепропетровск: Промінь, 1967. 233 с. (Днепропетр. гор. публ. б-ка).

Селівачова Н., Грицаєнко В. Борці за владу Рад. Показчик літератури про активних учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни на Україні. К., 1969. 141 с. (Держ. іст. б-ка УРСР).

Скаба А. Д. Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в Стране Советов. (Январь — июнь 1919 г.). К.: Наук. думка, 1971. 159 с. (АН УССР. Ін-т історії).

Скрипниченко И. И., Якименко В. А. Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война в Донбассе. Указатель литературы в помощь студентам, изучающим историю КПСС. Ворошиловград, 1974, 63 с. (Ворошиловгр. машиностроит. ин-т).

Сміюн О. Д. За владу Рад. (1920 рік в Галичині). Рек. показчик літератури. Львів, 1966. 8 с. (Львів. ун-т. Наук. б-ка).

Тараманов Д. Д. Бібліографія літератури по історії Жовтня на Україні в журналах 20-х років. Харків, 1968. 22 с. (Харк. держ. ін-т культури).

Холопенков І. І. Борці за велику справу (Активні діячі рев. руху на Закарпатті). Короткий бібліогр. показчик. Ужгород: Карпати, 1967, 55 с.

ПЕРІОД ПОБУДОВИ СОЦІАЛІЗМУ (1921—1941 рр.)

Історія Української РСР. У 8-и т., 10 кн. Т. 6. Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921—1941). К.: Наук. думка, 1977. 544 с. (АН УРСР. Ін-т історії).

Пікуль М. С., Мішакова Т. І. Торжество ленинского кооперативного плану. Рек. анот. показчик літератури. К., 1970. 41 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

Советская страна в период восстановления народного хозяйства (1921—1925 гг.). Библиогр. указ. документальных публикаций. М.: Книга, 1975. 692 с. (Гос. публ. ист. б-ка РСФСР).

Советская страна в период восстановления народного хозяйства. (1921—1925 гг.). Указ. документальных публ. Вып. 1. М., 1972. 172 с. (АН СССР. Ін-т історії СССР. Гос. публ. ист. б-ка РСФСР).

ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (1941—1945 рр.)

Великая Отечественная война Советского Союза (1941—1945 гг.). Рек. указатель ли-

тературы. К., 1975. 91 с. (Киев. ун-т. Науч. б-ка).

Великая победа. Рек. указатель литературы о Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. М.: Книга, 1975. 225 с. (Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина).

Великий подвиг. Рек. указатель литературы о Великой Отечественной войне Советского Союза. М.: Книга, 1970. 216 с. (Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина).

Герои Великой Отечественной войны. Рек. указатель литературы. М.: Книга, 1970. 128 с. (Гос. публ. ист. б-ка РСФСР).

Гнатусько В. В. Шли в бессмертие рядом с солдатами. К 30-летию Победы в Великой Отечественной войне. Краткий рек. указатель литературы. Львов, 1975. 20 с. (Львов. обл. науч.-мед. б-ка).

Горева В. А. Урал в период Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.). Указатель литературы 1941—1973. Свердловск, 1974. 148 с. (Свердл. публ. б-ка им. В. Г. Белинского).

Дуденко Н. Безсмертний подвиг народу. До 25-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Полтава, 1970. 16 с. (Полт. обл. б-ка ім. І. П. Котляревського).

Ежаков В. И., Огарев П. Г., Секирин М. К. О войне, о товарищах, о себе. Великая Отечественная война в воспоминаниях участников боевых действий. Аннот. указатель воен.-мемуар. литературы (1941—1975 гг.). М., Воснздат, 1977. 240 с.

История СССР. Указатель сов. литературы за 1917—1967 гг. Т. 3. История советского общества. Вып. 4. СССР в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 г.—сентябрь 1945 г.). М.: Наука, 1977. 692 с. (АН СССР, ИНИОН, Ін-т історії СССР, М-во оборони СССР. Ін-т воен. історії).

Історія Української РСР. У 8-и т., 10 кн., Т. 7. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941—1945). К.: Наук. думка, 1977. 536 с. (АН УРСР. Ін-т історії).

К 30-летию Великой Победы. Указатель основной литературы 1973—1975. М., 1975. 114 с. (АН СССР. ИИИОН).

Комська А. М. Їх життя — приклад для молоді. Показчик літератури про полководців і воєначальників Великої Вітчизняної війни. К., 1976. 136 с. (Держ. іст. б-ка УРСР).

Кудрявцев Ф. Н. Комсомол и молодежь в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Материалы к указателю литературы. Вып. 1—4. М., 1973. (Центр. архив ВЛКСМ).

Кургак М. М., Лозовий В. Д. Безсмертя народного подвигу. Бібліогр. показчик рек. літератури про Велику Вітчизняну війну та сьогодення Радянської Армії. К.: Молодь, 1972. 93 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

Кургак М., Лозовий В. Великий подвиг Радянського народу. Рек. показчик літератури. К.: Політвидав України, 1975.

112 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

Кургак М., Мішакова Т., Свобода А. 25-річчя Великої Перемоги. Метод. бібліогр. матеріал. К., 1970. 53 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

Кургак М., Лозовий В. Немеркнучі подвиги. Рек. покажчик літератури. К., 1970. 108 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

Куц О. П., Перцов В. Ф. Советские разведчики в Великой Отечественной войне 1941—1945 годов. Рек. указатель літератури. Львов, 1975, 46 с. (АН УССР, Львов. науч. б-ка ім. В. Стефаника).

Левин И. Я. Партизанские и подпольные газеты в годы Великой Отечественной войны 1941—1945. Указатель. М.: Книга, 1976. 188 с. (Всесоюз. книжная палата).

Марголина Е. Б. Народное хозяйство СССР в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — май 1945 гг.). Библиогр. указатель кн. и журн. літератури на руск. яз. (1941—1968 гг.). М.: Наука, 1971. 460 с. (АН СССР. ИНИОН, ФБОН).

Сибирь в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — сентябрь 1945 гг.). Библиогр. указатель. Новосибирск, 1976. 250 с. (АН СССР. СО. ГПНТБ).

Солонинко В. М. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні. Покажчик літератури за 1970—1974 рр. — УІЖ, 1975, № 3, с. 151—155; № 4, с. 147—151; № 5, с. 144—151.

Табачникова Г. Подвиг молодогвардейцев. Краткий список литературы. Ворошиловград. 1973. 30 с. (Ворошиловгр. обком ЛКСМУ, Обл. б-ка ім. А. М. Горького).

Хольцова В. Г. Мемориальные ансамбли и памятники на территории СССР, посвященные Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. Библиогр. указатель. Л., 1976. 77 с. (Акад. художеств СССР. Ин-т живописи, скульптуры и архитектуры).

Шелюх Т. М. Бібліографія історії Великої Вітчизняної війни на Україні. — УІЖ, 1970, № 6, с. 156—159; № 7, с. 156—159; № 8, с. 156—159; № 9, с. 156—159; № 10, с. 154—159.

* * *

Арбобова Х. Р. Города-герои. К 30-летию победы СССР над фашистской Германией. Рек. список литературы. Душанбе, 1975, 32 с. (Гос. респ. б-ка ТаджССР ім. А. Фирдоуси).

Безсмертя хоробрих. Подвиги комсомольцев-харків'ян у роки Великої Вітчизняної війни. Бібліогр. покажчик, Харків, 1969. 19 с. (Харк. обл. б-ка для дітей. До 50-річчя Ленінського комсомолу України).

Вінниччина і вінничани у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.). Бібліогр. покажчик літератури. Вінниця, 1966. 37 с. (Вінницька обл. б-ка ім. К. А. Тімірязева).

Дзюбина С. В., Каширин Г. А. Одесса и Одессина в Великой Отечественной войне. Библиогр. указатель. Вып. 2. Одесса: Маяк, 1971. 126 с. (Одес. научн. б-ка ім. А. М. Горького).

За мужність і відвагу. (Полтавці — Герої Радянського Союзу). Бібліогр. покажчик літератури. Полтава, 1975. 34 с. (Полт. обл. б-ка ім. І. П. Котляревського).

Західні області Української РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. Бібліогр. покажчик. Львів, 1972, 251 с. (АН УРСР. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника).

Золоте сузір'я Кіровоградщини. Герої Радянського Союзу. Бібліогр. покажчик літератури. Вип. 1—2. Кіровоград, 1977. (Кіровоград. обл. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської).

Іх іменами славен наш край. Вип. 4. Наші земляки Герої Радянського Союзу. Бібліогр. покажчик. Миколаїв, 1969. 50 с. (Микол. обл. наук. б-ка ім. О. Гмирьова).

Кучеренко Р. Херсонщина у Великій Вітчизняній війні. Бібліогр. огляд літератури до 25-річчя визволення Херсонщини від німецько-фашистських загарбників. Херсон, 1969. 14 с. (Херсон. обл. б-ка ім. О. М. Горького).

Логвиненко Т. В., Шпилько Р. Ф. Хмельниччина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років. Рек. покажчик. Хмельницький, 1975. 39 с. (Хмельн. обл. б-ка ім. М. Островського).

Морозова С. П., Норман Э. М. Крымчане — Герои Советского Союза. Рек. указатель літератури. Симферополь: Таврія, 1973, 22 с. (Крым. обл. б-ка ім. І. Я. Франко).

Славная страница великой эпохи. Краткий рек. список литературы к 25-летию освобождения Крыма от немецко-фашистских захватчиков. Симферополь, 1969. 10 с. (Обл. б-ка ім. І. Я. Франко).

Студьонова Л., Летошко О. Партизаны Чернігівщини. Рек. список літератури. Чернігів, 1970. 9 с. (Черніг. обл. б-ка ім. В. Г. Короленка).

Чернова Л. Я. Мы помним твой подвиг, солдат. Краткий указатель літератури, Днепрпетровск, 1974. 50 с.

Шуменко Л. Герої Радянського Союзу Кіровоградщини. Короткий список. Кіровоград, 1967. 30 с. (Кіровоград. обл. б-ка ім. Н. К. Крупської).

ПЕРІОД ЗАВЕРШЕННЯ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІЗМУ (1946—1958 рр.)

ТА ПЕРІОД РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Поточні бібліографічні покажчики

Українська РСР в братній сім'ї радянських народів. Поточний бібліогр. покажчик. Видається з 1971 р. Щоквартальник. К. (АН УРСР. ЦНБ).

Ретроспективні бібліографічні покажчики

Бабич Є., Межевич Г. Україна на трудовій вахті п'ятирічки. Рек. покажчик літератури. К.: Політвидав України, 1974. 104 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

Воробьева Л. Т. Х п'ятилетка — впровадження економічної політики КПРС. Рек. указатель литературы. Харьков, 1976. 54 с. (Харьк. науч. б-ка ім. В. Г. Короленко).

Гудзенко Л. М., Шелюх Т. М. Українська РСР у міжнародних відносинах у післявоєнний період. — УІЖ, 1968, № 6, с. 159—160; № 7, с. 158—160; № 8, с. 156—160; № 9, с. 159—160.

Лазеба Е. Н. Зовнішньоекономічні зв'язки СРСР на сучасному етапі. Показчик літератури 1971—1974 рр. Львів, 1975. 89 с. (АН УРСР. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка).

Левина А. С. Пovyшення рівня життя радянського народу в умовах розвинутого соціалізму. Бібліогр. указатель (1971—1977). М., 1977. 40 с. (Гос. б-ка СССР ім. В. І. Леніна).

Олійник Н. І. Піднесення матеріального і культурного рівня життя радянського народу — головне в діяльності КПРС. Бібліогр. показчик. Львів, 1975. 142 с. (АН УРСР. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка).

Освещение социалистического образа жизни в литературе издательств Украинской ССР. К., 1977. 8 с.

Патока В. В. Новобудови кличуть молодих. Бібліогр. показчик. К., 1976. 20 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

Патока В. В. Соціалістичний спосіб життя. Рек. показчик літератури. К., 1977. 68 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

Санцевич А. В. Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945—1970). К.: Наук. думка, 1972. 204 с. (АН УРСР. Ін-т історії).

Санцевич А. В. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії. К.: Наук. думка, 1967. 254 с.

Социалистический образ жизни и вопросы идеологической работы. Указатель литературы 1971—1976 гг. К., 1977. 520 с. (АН УССР. ЦНБ).

Социально-политическое развитие советского общества на современном этапе. Рек. указатель литературы. М.: Книга, 1974. 80 с. (Гос. публ. ист. б-ка РСФСР).

Тараманова К. Д. На будовах України. Рек. показчик літератури. Харків, 1974. 32 с. (Харк. наук. б-ка ім. В. Г. Короленко).

Ходос Ю. П., Чамова В. Н., Дробная В. Н. Экономические проблемы научно-технического прогресса (1972—1975 гг.). Библиогр. указатель. Донецк, 1976. 105 с. (АН УССР. Ін-т економіки пром-сти).

Шафорост В. М. Радянська жінка — активний будівник комунізму. Рек. показчик літератури. К., 1977. 44 с. (Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС).

* * *

Вони удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Бібліогр. показчик. Миколаїв, 1975. 11 с. (Микол. обл. наук. б-ка ім. О. Гмирьова).

Заслуженные изобретатели Харьковщины. Библиогр. указатель. Харьков, 1969.

27 с. (Харьк. наук. б-ка ім. В. Г. Короленко).

Золоті Зірки Героїв. (Герої Соціалістичної Праці в сільському господарстві). Бібліогр. показчик літератури. Полтава, 1975. 23 с. (Полт. обл. наук. б-ка ім. І. П. Котляревського).

Каширин Г. А., Дзюбина С. В. Горизонты Одесщины. Рек. указатель литературы. Одесса, 1972. 21 с. (Одес. науч. б-ка ім. А. М. Горького).

Кермас Н. Т. Вони трудом своїм прославили наш край. Бібліогр. показчик. Ужгород, 1977. 42 с. (Закарпат. обл. б-ка).

Полонська С. Працею звеличені. (Герої Соціалістичної Праці Тернопільщини). Короткий бібліогр. показчик літератури. Тернопіль, 1977. 26 с. (Терноп. обл. б-ка ім. В. П. Затонського).

V. ВИКРИТТЯ БУРЖУАЗНИХ І БУРЖУАЗНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ФАЛЬСИФІКАТОРІВ ІСТОРИЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Бутрин М. Л. Ленінська національна політика — могутній засіб викриття українського буржуазного націоналізму і сіонізму. Показчик літератури. — Українське літературознавство, 1973, вип. 19, с. 143—153.

Вальо М. А. Реакційна суть ідеології і політики українського буржуазного націоналізму. Бібліогр. показчик. Львів, 1976. 152 с. (АН УРСР, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка).

Варварцев М. М. Буржуазне «українознавство» — зняряддя ідеологічних диверсій імперіалізму. К.: Наук. думка, 1976. 186 с. (АН УРСР. Ін-т історії).

XXV съезд КПСС и задачи критики буржуазной идеологии, реформизма и ревизионизма в курсах общественных наук. Рек. указатель литературы в помощь преподавателям обществ. наук, К., 1978. 68 с. (Ин-т повышения квалификации преподавателей обществ. наук при Киев. ун-те).

Зленко Г. Д., Успенська Г. П. Український буржуазний націоналізм на службі антикомунізму. Рек. показчик літератури. Одеса, 1975. 21 с. (Одес. наук. б-ка ім. О. М. Горького).

Ільницька Л. І. Антинародна діяльність уніатської церкви на Україні. Бібліогр. показчик. К., 1976. 118 с. (АН УРСР. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка).

Против буржуазной фальсификации истории КПСС и советского общества. Указатель литературы. Л., 1974. 118 с. (Ленингр. ун-т. Ін-т підвищення кваліфікації преподавателей обществ. наук).

Успенская Г. П. Реакционная сущность сионизма. Рек. указатель литературы. Одесса, 1976. 24 с. (Одес. науч. б-ка ім. А. М. Горького).

О. В. МОЛОДЧИКОВ (Київ),
С. В. СОРОКОВСЬКА (Київ)

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

МІЖРЕСПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

Згідно з договорами про співробітництво між радою молодих учених Інституту історії АН УРСР і радами молодих учених інститутів історії АН БРСР і АН Кирг. РСР 27—28 січня цього року в Інституті історії АН УРСР була проведена міжреспубліканська наукова конференція молодих учених України, Білорусії та Киргизії, присвячена XXVI з'їзду КПРС.

Роботою її пленарного та секційних засідань керували провідні вчені Інституту історії АН УРСР, члени ради наставників акад. АН УРСР А. Д. Скаба, члени-кореспонденти АН УРСР Ю. Ю. Кондуфор, В. І. Клоков, Ф. П. Шевченко, доктори історичних наук І. М. Кулінич, С. В. Кульчицький, М. М. Лещенко, Г. Я. Сергієнко та ін.

Вступним словом її відкрив директор Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР Ю. Ю. Кондуфор, який зазначив, що проведення в Інституті історії таких конференцій стало вже доброю традицією. Воно сприяє підвищенню фахового рівня молодих науковців і є відмінною формою апробації їх досліджень. Це випадково в останні роки до участі в роботі конференцій залучається дедалі більша кількість початківців.

На пленарному засіданні з доповідями виступили: к. і. н. В. Ф. Верстюк (Київ) — «Комуністична партія — керівна сила Великої Жовтневої соціалістичної революції», Н. П. Барановська (Київ) — «Зростання керівної ролі КПРС в умовах розвинутого соціалізму», к. і. н. М. Л. Іванов (Мінськ) — «Утворення БРСР в кривому дзеркалі сучасної буржуазної історіографії», Е. О. Карабаєв (Фрунзе) — «Вплив демографічних процесів на розвиток міст і сіл Киргизької РСР в умовах зрілого соціалізму», к. і. н. С. В. Віднянський (Київ) — «Керівна роль комуністичних і робітничих партій країн соціалістичної співдружності в здійсненні Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції».

Після пленарного засідання учасники конференції продовжували роботу в чотирьох секціях. На першій секції були заслухані й обговорені наукові повідомлення з різних питань вітчизняної історії дожовтневого періоду. Значний інтерес становили виступи науковців Інституту історії АН УРСР В. П. Марочкіна, В. І. Полика, П. Г. Усенка, присвячені національно-визвольному руху і революційній боротьбі на Україні, польсько-російсько-українським революційним

зв'язкам. О. В. Тодійчук, О. П. Ткачук, О. А. Диченко, А. М. Алізаде (всі — Київ) зробили огляд різноманітних джерел та публікацій з даної проблеми.

Учасники другої секції заслухали 16 повідомлень з питань історії соціалістичного будівництва в СРСР. Зокрема, про боротьбу за встановлення влади Рад на Україні і перші соціалістичні перетворення розповіли молоді вчені нашого інституту О. Д. Бойко, О. І. Мовчан, к. і. н. В. М. Давилєнко, а також І. В. Кичий (Луцьк), Ю. М. Теплицький (Ворошиловград), С. Р. Лях (Запоріжжя).

Актуальні проблеми соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку нашої країни в період зрілого соціалізму і будівництва комунізму були розглянуті на засіданні третьої секції. Так, ряд повідомлень (А. М. Веселової, Ю. В. Войцехівського, В. І. Мироненка, Г. В. Пітової, І. М. Торчинського, В. І. Бузала, к. ф.-м. н. С. С. Рожкова та к. і. н. Т. В. Фінікова (всі — Київ) присвячено ідейно-виховній та інтернаціональній діяльності КПРС і ВЛКСМ серед молоді, зростанню ролі радянської молоді в будівництві нового суспільства. Розвиток і вдосконалення соціалістичного змагання, його роль у міжреспубліканському обміні виробничим досвідом були темами виступів к. і. н. Ю. В. Сиволюба, Т. О. Комаренко, А. Е. Склярєнка (всі — Київ), М. К. Кошелєва (Мінськ). Заслужують на увагу повідомлення к. і. н. В. М. Степаненка (Дніпропетровськ) про роль робітничого класу в розвитку радянського способу життя, В. І. Кравченка (Донецьк) про діяльність місцевих Рад Донбасу по підвищенню добробуту трудящих в умовах розвинутого соціалізму та ін.

На розгляд учасників четвертої секції було представлено 17 повідомлень з історії будівництва нового суспільства в братніх країнах соціалізму та їх всебічного співробітництва. Значний інтерес, зокрема, викликали повідомлення, присвячені революційній боротьбі, основним закономірностям і особливостям будівництва соціалізму в Німецькій Демократичній Республіці (к. і. н. В. Е. Спалковський (Мінськ), А. І. Романенко (Київ), В. С. Огрізко (Київ), Польській Народній Республіці (к. і. н. М. С. Держалюк (Київ), Т. В. Клищенко (Київ), Соціалістичній Республіці Румунії (М. С. Тараненко (Київ),

Чехословацькій Соціалістичній Республіці (І. М. Сюсько (Ужгород), І. В. Ніколаєнко (Київ), Югославії (Н. А. Чепурко (Київ)). У ряді повідомлень (В. І. Головіна (Чернівці), В. М. Даниленка (Київ), М. П. Матьовка (Ужгород), Н. В. Кривець (Київ), С. К. Асатурова (Київ) різнопланово висвітлені важливі питання взаємовідносин країн соціалістичної співдружності на сучасному етапі, а також співробітництво СРСР з країнами, що розвиваються (О. І. Лукаш (Київ), та боротьба Компартії Західної України проти реакційного союзу уніатської церкви і українського буржуазного націоналізму в 20—30-х роках (О. Є. Кириченко (Київ)).

Підводячи підсумки роботи міжреспубліканської наукової конференції, керівники секцій Ф. П. Шевченко, С. В. Кульчицький, А. Д. Скаба і голо-

ва ради молодих учених Інституту історії АН УРСР к. і. н. С. В. Віднянський відзначили високий науково-теоретичний рівень більшості доповідей і повідомлень, їх політичну актуальність, а також висловили ряд критичних зауважень і побажань.

На заключному пленарному засіданні було підписано договір про співробітництво між радами молодих учених інститутів історії АН БРСР і АН Кирг. РСР. Крім того, проведено спільне засідання рад молодих учених інститутів історії АН УРСР, БРСР, Кирг. РСР, на якому відбувся обмін досвідом їх роботи, підведено підсумки співробітництва і накреслено шляхи його дальшого вдосконалення. Наступну міжреспубліканську наукову конференцію молодих учених вирішено провести в Мінську.

С. В. ВІДНЯНСЬКИЙ (Київ)

ВШАНУВАННЯ ПРОФЕСОРА П. М. ШМОРГУНА З НАГОДИ ЙОГО 60-РІЧЧЯ

5 січня 1981 р. в інституті підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському ордена Леніна державному університеті ім. Т. Г. Шевченка відбулося засідання Вченої ради, присвячене вшануванню завідуючого кафедрою історії КПРС доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки УРСР Петра Михайловича Шморгуна з нагоди його 60-річчя. Засідання відкрив директор інституту д-р. філософ. наук, проф. А. Т. Нелеп. Про життєвий шлях і науково-педагогічну діяльність ювіляра розповів заст. директора канд. істор. наук, доц. Б. І. Корольов.

П. М. Шморгун народився 1 січня 1921 р. в с. Ославів Вінницького р-ну Хмельницької обл. в селянській сім'ї, навчався в Уманському педучилищі, Одеському педагогічному інституті, Ташкентському університеті. З квітня 1942 р. він брав участь у Великій Вітчизняній війні. Після демобілізації з армії П. М. Шморгун закінчив Київський педінститут і аспірантуру при ньому. В 1951 р. захистив кандидатську, а у 1965 р. докторську дисертації. У 1968 р. йому присвоєно звання професора.

Наукова діяльність П. М. Шморгуна подалася в Інституті історії партії при ЦК Компартії України — філіалі інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, де він працював з 1951 по 1968 р. старшим науковим співробітником. Одночасно у 1962—1965 рр. і 1967—1968 рр. був заступником головного редактора «Українського історичного журналу». З 1968 р. — професор, а з 1970 р. — зав. кафедрою історії ЦПС ІПК. В 1980 р. за заслуги в роз-

витку історичної науки та підготовку науково-педагогічних кадрів П. М. Шморгуну присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки Української РСР. Перу П. М. Шморгуна належить близько 350 наукових праць, в тому числі монографії «Большевистские организации Украины в годы первой русской революции» (М., 1955), «В. І. Ленін і більшовицькі організації на Україні (1907—1917 рр.)» (К., 1960), «Карл Маркс в Україні» (К., 1968), «Більшовики України в період реакції (1907—1910 рр.)» (К., 1978), «1905 рік на Україні» (К., 1980) та інші.

Під керівництвом П. М. Шморгуна та за його безпосередньою участю створено ряд фундаментальних колективних наукових праць, присвячених актуальним проблемам історико-партійної науки. Він один з авторів «Нарисів історії Комуністичної партії України», «Нарисів історії Київської, Донецької і Ворошиловградської обласних партійних організацій, 4-го тому «Історії Української РСР». Під його керівництвом створено монографію «Методологические проблемы историко-партийной науки». За участю і редакцією П. М. Шморгуна підготовлено бібліографічні покажчики видань творів класиків марксизму-ленінізму на Україні, а також покажчик архівних документів про розповсюдження творів В. І. Леніна на Україні.

Багато сил П. М. Шморгун віддає підготовці наукових кадрів. Член КПРС з 1949 р. П. М. Шморгун поєднує науково-педагогічну роботу з активною громадською діяльністю — він позаштатний лектор ЦК Компартії України, член Президії

Республіканської ради по координації наукових досліджень в галузі історії КПРС і партійного будівництва, член Бюро Наукової ради АН УРСР «Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду», спеціалізованих рад по захисту докторських дисертацій Київського університету і Інституту історії партії при ЦК Компартії України, науково-методичних секцій з історії КПРС при Мінвузі СРСР і республіканському правлінні товариства «Знання», член редколегій «Українського історичного журналу», міжвідомчих збірників «Научные труды по истории КПСС» і «Вопросы общественных наук».

Ювіляра привітали ректор Київського університету чл.-кор. АН УРСР М. У. Білий, директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук, член редколегії журналу «Комуніст України» А. М. Васильков, заст. головного редактора «Українського історичного журналу» д-р істор. наук М. В. Коваль, відповідальний редактор міжвідомчого наукового збірника «Научные труды по истории КПСС» д-р істор. наук, проф., заслужений діяч науки УРСР А. О. Бородин, зав.

відділом Інституту історії АН УРСР д-р істор. наук В. Г. Сарбей, представники кафедр суспільних наук вузів Києва, Харкова, Львова, Дніпропетровська, Одеси, Донецька, Ворошиловграда, Запоріжжя, Тернополя, Луцька, Ровно, Кременчука, Криворіжжя, Сум, Івано-Франківська.

На ім'я ювіляра надійшло багато вітальних адресів, телеграм, листів, зокрема від співробітників сектора історії буржуазно-демократичних революцій в Росії Інституту історії СРСР АН СРСР, від голів проблемних рад Мінвузу проф. Я. Р. Воліна (Перм) і проф. М. М. Маслова (Москва), головного редактора Казахської Радянської Енциклопедії чл.-кор. АН Каз. РСР М. К. Козибаєва (Алма-Ата), колеги і учнів ювіляра з Москви, Ленінграда, Баку, Горького, Ростова-на-Дону, Орджонікідзе, Махачкалі та інших міст.

У слові-відповіді П. М. Шморгун щиро подякував за високу оцінку його науково-педагогічної діяльності і запевнив, що віддасть всі свої сили і знання справі Комуністичної партії, розвитку радянської історичної науки і підготовці кадрів викладачів історії КПРС.

Н. Д. ДАВИДОВА (Київ)

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ В. П. ЧУГАЙОВИМ

20 січня 1981 р. на засіданні спеціалізованої Вченої ради при Інституті історії АН УРСР відбувся захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук директором Інституту суспільних наук АН УРСР канд. істор. наук, доцентом В. П. Чугайовим на тему: «Революційна боротьба трудящих Польщі і Західної України проти фашизму і війни (1933—1939 рр.)».

Офіційні опоненти — доктори історичних наук, професори І. І. Костюшко (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР), О. М. Мацко (Мінський державний педінститут ім. О. М. Горького), П. М. Калениченко (Інститут історії АН УРСР) у своїх виступах відзначали високий науковий і теоретичний рівень дисертації В. П. Чугайова, присвяченої важливій і актуальній проблемі пролетарської солідарності трудящих.

Виступаючи на тому, що в дисертації використано широку джерельну базу, зокрема фонди Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та інших партійних архівів, Центрального архіву при ЦК ПОРП, ЦДАЖР СРСР, понад 10 великих державних архівів СРСР і ПНР, праці радянських і польських вчених, періодичну пресу, статистичні збірники та ін.

В обговоренні дисертації взяли участь канд. істор. наук, доц. Л. О. Лубимська

кий (Київ), д-р істор. наук, ст. наук, співроб. Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР С. М. Фалькович (Москва), д-р істор. наук, зав. відділом Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР І. А. Петерс (Київ), які дали високу оцінку дисертації В. П. Чугайова, підкресливши її велике наукове і практичне значення.

На засіданні Вченої ради було зачитано відгуки на автореферат: д-ра істор. наук, проф. К. О. Джеджули (від кафедри історії зарубіжних соціалістичних країн Європи історичного факультету Київського державного університету); зав. сектором Інституту історії партії при ЦК Компартії України д-ра істор. наук Л. П. Нагорної; зав. сектором зовнішньої політики Радянської держави Інституту історії СРСР АН СРСР д-ра істор. наук В. Я. Сиполаєва; зав. сектором історії європейських соціалістичних країн Інституту історії АН БРСР канд. істор. наук В. С. Толстого; кафедр загальної історії Дніпропетровського і Ужгородського університетів, кафедр історії Івано-Франківського і Новгородського педінститутів.

Спеціалізована Вчена рада одностайно ухвалила порушити клопотання перед ВАК СРСР про присудження В. П. Чугайову вченого ступеня доктора історичних наук.

В. О. НЕРОД (Київ)

НОВІ КНИГИ

- Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК (1898—1971): Пер. з 8-го рос. вид. Т. 6. 1941—1954.**— К.: Політвидав України, 1980.— 523 с.
- Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року: Проект ЦК КПРС до XXVI з'їзду партії.**— К.: Політвидав України, 1980.— 90 с.
- БУГАНОВ В. И., ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ А. А., ТИХОНОВ Ю. А. Эволюция феодализма в России: Соц.-экон. проблемы.**— М.: Мысль, 1980.— 342 с.
- БУЛАТЕЦКИЙ Ю. Е. Революционный процесс и молодежь стран капитала: Некоторые актуальн. проблемы.**— К.: Молодь, 1980.— 198 с.
- ГАЙ Ю. І. З ким і проти кого: Ганеб. шлях петлюрівщини та її «спадкоємців».**— К.: Молодь, 1980.— 223 с.
- ГОНЧАРЕНКО Н. В. Духовная культура: Источники и движущие силы прогресса.**— К.: Наук. думка, 1980.— 379 с.
- ГУДЗЕНКО П. П., КУЛЬЧИЦЬКИЙ С. В., ШАТАЛИНА Є. П. Трудові почини робітничого класу, 1921—1937: [На матеріалах УРСР].**— К.: Наук. думка, 1980.— 338 с.
- Деятельность КПСС по ускорению научно-технического прогресса.**— М.: Высш. школа, 1980.— 239 с.
- Диалектика перерастания развитого социалистического общества в коммунистическое.**— М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980.— 366 с.
- Зростання ролі Рад у комуністичному будівництві.**— К.: Політвидав України, 1980.— 248 с.
- История социалистического соревнования в СССР.**— М.: Профиздат, 1980.— 319 с.
- КУЧЕРНЮК М. Ф. Джерела про російсько-українські політичні зв'язки в роки визвольної війни українського народу (1648—1654).**— Львів, Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті. 1980.— 178 с.
- Нариси з історії Закарпатської обласної партійної організації.**— Ужгород: Карпати, 1980.— 320 с.
- Наука стран социализма: Семидесятые годы. По материалам междунар. ежегодников «Наука и человечество».**— М.: Знание, 1980.— 399 с.
- Общественные науки в идейном воспитании творческой молодежи.**— К.: Вища школа. Изд-во при КГУ, 1980.— 175 с.
- Очерки истории Николаевской областной партийной организации.**— Одесса: Маяк, 1980.— 327 с.
- Очерки истории Харьковской областной партийной организации.**— Х.: Прапор, 1980.— 527 с.
- Патриотическое и интернациональное воспитание советской молодежи в условиях развитого социализма.**— Киев; Одесса: Вища школа. Головное издательство, 1980.— 124 с.
- Рабочие лауреаты: Очерки о знат. людях Донбасса.**— Донецк, Донбас, 1980.— 176 с.
- РОЖАНСКИЙ И. Д. Античная наука.**— М.: Наука, 1980.— 199 с.
- САХАРОВ А. Н. Дипломатия Древней Руси: IX — первая половина X в.**— М.: Мысль, 1980.— 358 с.
- Сознательная организация общественной жизни в условиях развитого социализма.**— К.: Наук. думка, 1980.— 367 с.
- СТАРЦЕВ В. И. Внутренняя политика Временного правительства первого состава.**— Л.: Наука, 1980.— 256 с.
- Страны мира: Крат. полит.-экон. справочник.**— М.: Политиздат, 1980.— 479 с.
- СУМАРОКОВА М. М. Демократические силы Югославии в борьбе против реакции и угрозы войны, 1929—1939.**— М.: Наука, 1980.— 240 с.
- ТРОНЬКО П. Т. Всенародная борьба против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории Украины (1941—1944 гг.).**— К.: с-во «Знание» УССР, 1980.— 48 с.

ПОПРАВКИ

У № 2 «Українського історичного журналу» за 1981 р. на стор. 65 у заголовку в другому рядку зверху і на стор. 1 у «Змісті» в 15 рядку знизу слід читати: «в першій п'ятирічці».

На стор. 3 у тому ж номері в «Содержании» в 21 рядку зверху слід читати «в первой пятилетке».